

B. Hydyrow, D. Rejepow

TÜRKMEN ÇAGALAR EDEBIÝATY

Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby

*Türkmenistanyň Bilim ministrligi
tarapyndan hödürlenildi*

Aşgabat
Türkmen döwlet neşirýat gullugy
2015

UOK 82 + 378

H 90

Hydyrow B., Rejepow D.

H 90 **Türkmen çagalar edebiýaty.** Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby.-A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2015.

Ýokary okuw mekdepleriniň türkmen dili we edebiýaty hünäri üçin niýetlenilen «Türkmen çagalar edebiýaty» okuw kitabynda edebiýatyň bu ugrunyň maksady hem wezipeleri, özboluşly aýratynlyklary, türkmen çagalar edebiýatynyň döreýşi, ösüşi, baýlaşyşy, onuň ösüşine saldamly goşandyňy goşan ýazyjy-şahyrlarymyzyň baý edebi mirasy barada giňişleýin düşünje berilýär.

Okuw kitaby taýýarlanylanda türkmen çagalar edebiýatyna bagyşlanan ylmy işlerden, okuw kitaplaryndan we gollanmalardan peýdalanyldy.

Okuw kitabyndan ýokary, orta hünär okuw we orta mekdepleriň edebiýat mugallymlary, edebiýatçy alymlar, talyplar we okuwçylar, şeýle hem gyzyklanýan okyjylar köpçüligi gollanma hökmünde peýdalanyp bilerler.

TDKP № 85, 2015

KBK 83.03 ýa 73

© B. Hydyrow, D. Rejepow, 2015

**TÜRKMENISTANYŇ PREZIDENTI
GURBANGULY BERDIMUHAMEDOW**

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET TUGRASY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET BAÝDAGY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET SENASY

Janym gurban saňa, erkana ýurdum,
Mert pederleň ruhy bardyr köňülde.
Bitarap, garaşsyz topragyň nurdur,
Baýdagyň belentdir dünýäň önünde.

Gaýtalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

Gardaşdyr tireler, amandyr iller,
Owal-ahyr birdir biziň ganymyz.
Harasatlar almaz, syndyrmaz siller,
Nesiller döş gerip gorar şanymyz.

Gaýtalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

GIRIŞ

Türkmen halkyny Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwrüne ýetiren, durmuşyň ähli ugurlarynda düýpli özgertmeleri ynamly we batyr-gaý amala aşyran, belent ruhbelentlige badalga beren hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň ýadawsyz aladalary bilen Garaşsyz, baky Bitarap Türkmenistan döwletimiz täze taryhy şertlerde ählitaraplaýyn ösüşi bilen bütin dünýäde uly şöhrata eýe boldy.

Hormatly Prezidentimiziň howandarlygy bilen Türkmenistanda ylym-bilim ulgamyny dünýä ülnülerine laýyklykda düýpli özgertmek baradaky ilhalar uly tutumlaryň başy başlandy. Munuň özi bolsa ylmyň her bir pudagynda saldamly, düýpli işleriň alnyp barylmagynyň zerurlyklaryny kesgitleýän esasdyr.

Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwri diňe ylma-bilime çynlakaý howandarlygyň başlangyjyny başlamak bilen çäklenmän, eýsem halkyň ruhy galkynmasynyň nyşanyna öwürülen medeniýet hem sun-gat babatda-da anyk maksatlara badalga berdi.

Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň «Garaşsyzlyga guwanmak, Watany, halky söýmek bagtdyr», «Türkmenistan sagdynlygyň we ruhbelentligiň ýurdy» atly düýpli ylmy-nazary kitaplarynyň hem-de «Älem içre at gezer», «Döwlet guşy» romanlarynyň jemgyýetçilik ylmylarynda, ozaly bilen hem edebiýaty öwreniş ylmynda, aýratyn orny bar. Gysga döwrüň içinde kabul edilen köp sanly resminamalarda gös-göni türkmen edebiýaty bilen baglanyşykly pikirleriň, inňän jaýdar aýdylan, halk tarapyndan uly höwes bilen goldanan garaýyşlaryň az däl dişi guwandyrýar.

Hormatly Prezidentimiziň: «Türkmen halkynyň ençeme alymlary, şahyrlary uzak asyrlaryň dowamynda öz köptaraply ylmy we ajaýyp çeper eserleri bilen türkmeniň adyny şöhratlandyrdy. Olar ylmy we

çeper döredijiligi bilen dünýä medeniýetiniň ösüşine önjeýli goşant goşdy» diýen çuň manyly sözleri milli Liderimiziň türkmeniň döredijilik işgärleriniň zähmetine goýýan belent sarpasynyň nyşanydyr.

Türkmenistanyň Prezidenti hormatly Gurbanguly Berdimuhamedowyň çeper döredijiligiň tebigatyna laýyk gelýän, milli medeniýet, milli edebiyat baradaky çuň ylmy esasy taglymaty döwürleriň synagyndan geçýän kämil eserleriň döredilmegine giň mümkinçilik berýär. Hormatly Prezidentimiziň: «Biziň dilimiz, döp-dessurlarymyz, sungatymyz we folklorymyz biziň buýsanjymyzdyr we ata-babalarymyzdan bize galan bahasyna ýetip bolmajak bu mirasy ösdürmek hem-de aýap saklamak üçin zerur zatlaryň ählisini ederis» diýen sözleri-de muny aýdyň tassyklaýar.

Milli mirasymyza, edebiyatymyza we sungatymyza şeýle çuň hem takyk garaýyş ýazyjy-şahyrlar, alymlar üçin aýdyň ýörelge, mizemez taglymat bolup hyzmat edýär.

Hormatly Prezidentimiziň pähim-paýhasynyň netijesi bolan bu taglymatyň biziň ruhumyza, kalbymyza, edebiyatymyzyň, sungatymyzyň tebigatyna örän ýakyndygyny bellemek zerur.

Bu gün Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwrüniň ruhunda ýaş nesle bilim we terbiýe bermek meselesi döwlet syýasatynyň esasy meseleleriniň biri bolup durýar. Milli Liderimiziň: «Garaşsyz Watanymyzyň röwşen geljegi köp babatda ösüp barýan ýaş nesliň çuň bilimine, zehin-yhlasyna baglydyr. Biz ýurdumyzda çagalaryň bagtyýar durmuşda ýaşamagy, sagdyn ösüp kemala gelmegi, döwrebap bilim-terbiýe almagy üçin ähli zerur şertleri döredip, olara ukyp-başarnyklaryny ýüze çykarmaga, kämilleşmäge we döredijilik dünýäsine içgin aralaşmaga giň ýol açdyk. Häzir Garaşsyz hem-de Bitarap Türkmenistanyň bagtyýar çagalary, ýaşlary bilimleriň çuňluklaryna aralaşýarlar, öwrenýärler, döredýärler we ynamly gadam urýarlar» diýen çuň manyly sözleri bu ugurda nusgalyk ýörelgedir.

Ata-babalarymyzyň «Çaga eziz, edebi ondanam eziz» diýýän pähiminden çen tutsak, şol aladalaryň içinde iň ileri tutulýanlarynyň biri edep-terbiýedir.

Ruhy baýlygymyz bolan halk döredijiligine nazar aýlanymyz-da durmuşymyzyň manysy, ömrümiziň gül-gunçasý bolan çagalara bagyşlanyp, ençeme gyzykly ertekileriň, sanawaçdyr ýaňylytmaçlaryň, ýaremezanlaryň, matallaryň we beýleki eserleriň döredilendiginiň şaýady bolýarys. Ol eserler çagalaryň durmuş baradaky her taraply düşünjesiniň kemala gelmegine, dünýägaraýşynyň giňelmegine, Watana, ene topraga, zähmete, okuwa bolan söýgüsiniň ösmegine, batyrylyk, durnuklylyk, dogruçylyk ýaly asylyly sypatlarynyň kämilleşmegine çuňňur täsir edýär.

«Türkmen çagalar edebiýaty» okuw kitabyňyň maksady talyplara çagalar edebiýatynyň döreýşi, ösüşi, baýlaşsý, onuň zerurlygy, maksady we wezipeleri, onuň ösüşine saldamly goşant goşan ýazyjy-şahyrlarymyzyň baý edebi mirasy hakynda çuňňur düşünje bermekden ybaratdyr.

Okuw kitabyňa giň we düýpli meseleleri özünde jemleýän temalar saýlanyp alyndy. Her bir temanyň hormatly Prezidentimiziň il-ýurt bähbitli tutumly işleri, ösüp gelýän ýaş nesli terbiýelemek baradaky aladalary bilen baglanyşygyna aýratyn üns berildi.

Türkmen çagalar edebiýatyny çuňňur öwrenmek maksadyndan ugur alyp, temalaryň taryhy yzygiderligi, şeýle hem edebi-terbiýeçilik we okuw-usuly ähmiýeti nazarda tutuldy.

Okuw kitabynda türkmen çagalar edebiýatynyň ösüş döwürleri barada, aýry-aýry ýazyjy-şahyrlaryň döredijiligi dogrusynda anyk maglumatlar berildi, mazmuny hem çeperçilik derejesi taýdan öwrenilmegi zerur hasaplanan eserlere ylmy teswirler kitaba girizildi.

ÇAGALAR EDEBIÝATYNYŇ MAKSADY WE WEZIPELERI. ÇAGALAR EDEBIÝATYNYŇ ÖZBOLUŞLY AÝRATYNLYKLARY

Çagalar edebiýaty kiçi, orta hem ýetginjeklik ýaşly çagalara niýetlenen eserleri, şeýle hem çagalaryň, ýetginjekleriň okamagyna oňaýly bolan beýleki edebi eserleri öz içine alýar.

Çagalar edebiýatynyň maksady – ösüp gelýän ýaş nesle ähli-taraplaýyn bilim hem terbiýe bermekdir. «Gönüden-göni çagalar üçin ýazylýan kitaplar terbiýäniň wajyp taraplarynyň biri hökmünde onuň meýilnamasyna goşulmalydyr» diýip, belli rus edebiýatçysy W.G.Belinskiý belläpdir (Полн.собр.соч., т. 4, с. 88).

Çaganyň psihologiýasyny çuňňur bilmek, edebiýatyň hem sun-gatyň kömegi bilen çaga doly mazmunly terbiýe bermek, çaga dün-ýäsiniň ýakymly duýgulardan doly bolmagyny gazanmak çagalar edebiýatynyň jana-jan wezipesidir. Çaga durmuşa, töwerege özboluşly garaýar. Onuň dünýäsiniň täsinligi hem şundadyr. Ol görýän, eşidýän, duýýan zatlaryna özüçe düşünjek, sowallaryna jogap tapjak bolup synanyşýar. Şonuň üçinem çaganyň ýüregine içgin aralaşmak çagalar edebiýatynyň esasy wezipeleriniň biridir.

Çagalar edebiýaty çagalaryň durmuşa, geljege dogry garaýyşla-rynyň kemala gelmegi, adam diýlen düşüňjäniň çuňňur manysyny aňlamak bilen ynsanperwerlik duýgusynyň ösmegi, durmuşda öz orunlaryny tapmagy, ruhy gозellige baha beriş başarnyklarynyň ýüze çykarylmagy ýaly meseleleri esasy üns merkezinde saklaýar. Eserlerden ruhuňa ýakyn gahrymanlary tapmak, şolara meňzemäge çalyşmak, hyýalbentlige ýykgyň etmek meselesi çagalary ösüşe alyp gelýän esasy ýörelgelerdir.

XX asyryň 20-nji ýyllaryna çenli türkmen çagalar edebiýaty ke-mala gelip ýetişmändi, bu ugruň käbir alamatlary halk döredijiliginde dörän bolsa-da, tutuşlygyna alanyňda belli maksat üçin göreşýän ça-galar edebiýaty ýokdy.

Çeper döredijiligiň ýörite ugry hökmünde çagalar edebiýaty Ýewropada XVIII asyryň ikinji ýarymynda kemala gelýär. Onuň ösüş-i magaryfçylar zamanasy bilen, pedagogik pikirleriň ýeten derejesi bi-len, bilim ulgamynyň geriminiň giňelmegi bilen baglanyşyklydyr.

Çagalar edebiýaty umumy edebi ösüşden aýrylykda kemala gelmedi. Bu edebiýatyň eserlerine halk döredijiligi hem XVIII-XX asyrlaryň edebi akymlary öz täsirini ýetirdi. Şunuň bilen birlikde-de çagalar kitaplaryna gönüden-göni pedagogik pikirleriň we talaplaryň beýany hökmündäki garaýyş onuň ösüşini ep-esli bökdedi. Esasan terbiýe meselesine üns bermeklik, öwüt-ündew etmeklik çagalar we ýetginjekler edebiýatynyň esasy sypatlary hasaplandy. Netijede XIX asyryň ortalaryna çenli ýörite çagalar üçin döredilen eserleriň ählisi diýen ýaly çeper edebiýatyň çäklerinden daşarda galdy. Şeýdibem şol «ýörite çagalar kitaplary» wagtyň synagyndan geçip bilmediler.

Tersine «ulular» edebiýatyna degişli hasaplanýan köp eserler – D.Defonyň «Robinzon Kruzosy», J.Swiftiň «Gulliwieriň syýahatlary», A.Dýumanyň, Ç.Dikkensiň, W.Gýugonyň, J.Londonyň käbir eserleri, G.Biçer-Stounyň «Tom aganyň külbesi», R.Kiplingiň «Mauglisi», E.Raspeniň «Mýunhgauzeniň başdan geçirenleri», A.S. Puşkiniň ertekileri, I.A. Krylowyň basnyalary, L.N.Tolstoýyň we A.Çehowyň birnäçe eserleri – kem-kemden çagalar kitaplarynyň altyn hazynasyny döredip, soňlugy bilen doly derejeli çagalar edebiýatynyň ösmegine amatly täsir etdi.

XVIII-XIX asyrlarda doganlar Grimmiň, W.Haufyň, Ş.Perronyň, H.K.Anderseniniň, Mark Tweniň, Maýn Ridiň halk döredijilik täsirli, erteki häsiýetli eserleri özünüň güýçli ynsanperwerligi, durmuş hakykatyny açyp bilijilik ukyby bilen tapawutlanýardy.

Häzirki zaman günbatar çagalar edebiýaty ýiti içki gapma-garşylyklara eýedir. Bu edebiýatda ösüş ýörelgeleri, esasan, erteki žanrynda ýüze çykdy. A.Lindgreniň (Şwesiýa), J.Krýussyň, O.Proýsleriň (GFR), Ž.B.Monteyru Lobatunyň (Braziliýa), J.Barriniň, J.Rodariniň (Italiýa), Tuwe Ýansonyň (Finlýandiýa) erteki-powestleri bütün dünýäde meşhurlyk gazandy.

E.Kestner (GFR), M.Gripe (Şwesiýa), A.Matute (Ispaniýa), Doktor Sýuz, M.Sendak (ABŞ), T.Inui (Ýaponiýa), F.Daglarja (Türkiýe), A.Smit (Gollandiýa) dagylaryň çagalara niýetlenen powestleri, hekaýalary we goşgulary baý fantaziýasy, umumy adamzat gymmatlyklaryna bolan sarpasy, ahlaklylygy terbiýeleýji häsiýetleri bilen üstünlik gazandy.

1945-nji ýylda günbatar Ýewropa ýurtlarynyň we ABŞ-nyň çagalar edebiýatynyň öňdebaryjy wekilleri çagalar edebiýatynyň parahatçylyga, özara düşünişmäge, ruhy we ahlak ösüşine gulluk edýän eserlerini döretmek we ýaýratmak boýunça çagalar hem ýetginjekler üçin kitaplary neşir etmegiň, ýazmagyň Halkara geňeşini dörediler. Iň gowy çagalar ýazyjylaryna we suratkeşlerine iki ýyldan bir gezek gowşurylýan H.K.Andersen adyndaky Baýragy bermek boýunça ýörite eminler topary döredildi. Türkmenistanyň halk ýazyjysy Kaýum Taňrygulyýew hem şu abraýly Halkara baýragyna mynasyp boldy.

Rus ýazyjylary we alymlary W.G.Belinskiý, N.G.Çernyšewskiý, N.A.Dobrolýubow baryp XIX asyryň ortalaryndan başlap, çagalar edebiýatyna uly üns berip ugradylar. Olar öz makalalarynda çagalara niýetlenen eserleriň ýaş nesli ynsanperwerlik, watançylyk ruhunda terbiýelemegi barada pikir ýöredýärdiler. Eseri çaganyň aňyna aňsat ýeter ýaly edip ýazmaly. Muny bolsa çaganyň ýaş aýratynlygynyň, orta atylyan meselesiniň aýdyň berilmeginiň, diliniň düşnükli hem arassa bolmalydygynyň we beýleki meseleleriniň nazarda tutulmagy bilen aýry-aýry mysallar arkaly düşündiripdirler.

Belli rus alymy W.G.Belinskiýniň çagalar we ýetginjekler edebiýatynyň meselelerine bagyşlanan 200-den gowrak makalasy bar. Ol çagalar edebiýatynyň ylmy nazaryýetini we tankydyňy esaslandyrdy. Belinskiý ilkinji bolup çagalar kitaplarynyň çeper, ahlaklylygy terbiýeleýji we doly bahaly bolmalydygy baradaky pikiri öňe sürdi. Alymyň çagalar kitaplaryna pedagogik we gözellige baha beriş talaplaryň birligi baradaky garaýyşlary diňe bir rus çagalar edebiýaty üçin däl, tutuş dünýä çagalar edebiýaty üçinem esas bolup hyzmat etdi.

W.G.Belinskiý çagalar we ulular edebiýatynyň ahlak we gözelligatnaşygynda deňligini tassyklap, çagalar edebiýatynyňam realizm usulynyň umumy kanunlaryna tabyn edilmelidigini talap etdi. Şonuň bilen bir hatarda-da ol çagalar edebiýatynyň aýratynlyklary barada öz döwri üçin täze garaýyşlaryň birnäçesini öňe sürdi. «Ulular üçin bar bolan predmet çagalar üçinem şol bir zatdyr; diňe olar çaga düşünjesine laýyklykda beýan edilmelidir, bu işiň esasy wajyp tarapy

hem şunda jemlenýär...» (Полн.собр.соч., т. 4, с. 96). Belinskiñ pikirçe, gowy çagalar ýazyjysy bolmak üçin bir adamda söz ussadyňyň, pedagogyň we çaga dünýäsine gowy düşüňýän duýgur adamyň jemlenmegi zerurdyr.

Ýazyjy öz pikirini çaganyň aňyna guýmak üçin her setiriň, sözüň täsirli çykmagy ugrunda göreşmelidir.

Çagalar edebiýatynyň aýratynlygy baradaky gürrüň soňky ýyllarda yzygiderli dowam edip gelýär. Bu dogrusyndaky edilen işlerde çagalar edebiýatynda ähli zadyň janlandyrylyp görkezilmelidigi, çaga bilen ýazyjynyň özüniň-de çaga bolup gepleşmelidigi, çaga çeperçiligiň, labyzlylygyň gerekdigi, ýaş okyja uzak süýndürilip beýan edilen wakanyň däl-de, gerekli pursatlaryň gürrüň berilmelidigi nygtalýar.

Belinskiden soň XIX asyryň ikinji ýarymynda çagalar edebiýatynyň edebi-nazary meseleleriniň üstünde N.G.Çernyšewskiý, N.A.Dobrolýubow, K.Uşinskiý ýaly söz ussatlary işlediler.

Çagalar edebiýaty ýörite edebiýat hökmünde ýaşaýar, onuň käbir özboluşly aýratynlyklaryny göz önünde tutmazdan, ýaş okyjyny gyzyklandyryan, oňa täsir edýän, çaganyň dünýägarayşyny ösdürýän eserleri döretmek mümkin dälidir.

Hakykatdan-da çagalar edebiýatynyň aýratynlygyna göz ýetirmek üçin, ozaly bilen, çaganyň psihologik, durmuşy ösüşine, mantyklaýyn pikirlenmesine, duýgurlyk çäğine nazar aýlamak zerurdyr.

Çagalar üçin eser döredilende olaryň ýaş aýratynlyklary, ilkinji nobatda, göz önünde tutulmalydyr. Mekdebe çenli we kiçi ýaşly mekdep okuwçylarynyň ýa-da körpeleriň, orta ýaşly mekdep okuwçylarynyň, uly ýaşly mekdep okuwçylarynyň ýa-da ýetginjekleriň her topary üçin aýry-aýrylykda eserler döredilmeli.

Çagalar **üçin** döredilen eserler bilen çagalar **barada** döredilen eserleri hem saýhallamak gerek. Çünki çagalar barada ulular üçin döredilen eserleri hemme halatda çaga hödürläp bolmaz.

Jemläp aýdanymyzda, çagalar edebiýaty çaga dünýäsiniň ruhy duýguçylyk aýratynlyklaryny açyp görkezip, olar bilen öwredijilik, terbiýe berijilik işini alyp barýar.

TÜRKMEN ÇAĞALAR EDEBİYATYNYŇ ILKINJI ÇEŞMELERI

Halk döredijiligi çagalar edebiyatynyň kemala gelmeginiň esasy çeşmeleriniň biri hökmünde möhüm ähmiýete eýedir.

Halk döredijiligi halkyň sungat dilinde ýazylan taryhy bolup, hemişe öz gadyr-gymmatyny saklap geldi. Elbetde, halky eserler döwrüň geçmegi bilen üýtgäp-özgerip durýar, käbir görnüşler ýitýär, käbirleri täze döreýär. Dilden-dile geçip gaýdýan eserler asyrlaryň geçmegi bilen sünnälenip, kämil görnüşe gelipdir.

Ähli milletler öz çagalaryny aň taýdan ösüşe ýetirip bilýän eserleri döredipdir. Ertekiler, ýaňylytmaçlar, sanawaçlar we matallar çaga aňny terbiýeleýji eserler bolup hyzmat edipdir.

Çagalar edebiyatynyň ilkinji çeşmeleriniň biri halk döredijiliginiň *erteki* görnüşidir. Ertekileriň, esasan, iki ugry çagalara ýakyn hasap edilýär. Olar hyýaly we haýwanlar hakyndaky ertekilerdir. Haýwanlar hakyndaky ertekilerde göçme manyly keşpleriň bolmagy, ýordumyň sadalygy, göwrüminiň gysgalygy çagalar üçin gyzyklydyr. Hyýaly ertekilerde hyýaly gahrymanlaryň hem düşüňjeleriň ulanylmagy çagalary özüne çekýär.

Ertekiler halk döredijiliginiň in gadymy görnüşleriniň biridir. Ertekilerde zähmeti söýmek, batyrgaýlyk, wadaña wepalylyk, adalat üçin göreşmek ýaly asyly pikirler orta atylýar. Irki döwür ertekileriniň keşp sadalygy, hyýal aýdyňlygy, gurluşynyň yönekeýligi hemmeler üçin düşnükli bolupdyr. Şeýlelik bilen, olaryň terbiýeleýjilik güýji yokary derejä yetipdir. Hak bilen nähakyň, gara güýç bilen hakykatyň arasyndaky göreşiň jemgyýetçilik mazmunynyň halkyň, zähmetkeşiň, adalatyň peýdasyna çözülmegi erteki sungatynyň uly üstünligi bolup, oňa bolan taryhy baha güýçlenipdir.

Çagalar edebiyatynyň alamatlary hem-de başlangyçlary halk döredijiliginiň diňe bir erteki görnüşinde bolman, beýleki birnäçe görnüşlerde-de duş gelýär.

Halk döredijiliginiň şahyrana görnüşinde (ýaňylytmaçlarda, sanawaçlarda we matallarda) çaga dünýäsine gabat gelýän aňlatmalar ulanylýar, bu görnüşleriň diliniň sada bolmagy çaganyň sözleşsine

gabat gelyär. Şu görnüşleri gönüden-göni çagalar edebiyatynyň ilkinji dürdäneleri hasaplamak bolar.

Ýañyltmaçlar özünüň tebigaty boýunça sanawaçlara ýakyn durýan duýguly görnüşdir. Ýañyltmaçlarda sesleriň, sözleriň, sözlem-setirleriň şekiline aýratyn ähmiýet berilýär. Hekaýat-mazmun, predmet-tema ikinji orna geçip, çeperçilige kömekçi serişde bolup hyzmat edýär.

Çagalara ýañyltmaç aýtmaklyk kiçi ýaşda öwredilip başlanýar. Olar ululara öýkünip, birnäçe wagtlap kyn sözlerden emele gelen jümleleri gaýtalaýarlar. Başgaça aýtsak, çagalar başda ýañyltmaç aýtmagyň taýýarlygyny geçýärler. Wagty-salymy bilen ýat tutup, özbaşdak aýtmaga türgenleşýärler. Soňra özlerinden kiçilere öwredýärler.

Çagalaryň ýaşyna görä ýañyltmaçlar agyrlaşýar. Bu bolsa çaganyň aňynyň we sözleýiş endikleriniň kem-kemden ýönekeýden çylşyrymla geçýän türgenleşik usulydyr.

Sanawaçlar üç-dört ýaşdan on-dört on-baş ýaşa çenli döwürde oýnalýar. Sanawaçlar köplenç çeper okaýyş şekilinde ýerine ýetirilýär. Olaryň arasynda sahnajyk-gepleşik görnüşde aýdylyp, dürli hereketler bilen utgaşdyrylyp aýdylýanlary-da bar. Sanawaçlar göz önüne tutulýan maksady we aýdylýş aýratynlyklary taýdan iki topara bölünýär.

1. Oturyp aýdylýan sanawaçlar.

2. Oýun oýnamak üçin ýa-da oýnalýan wagtda sanalýan sanawaçlar.

Sanawaçlaryň birinji toparyny uly ýaşly çagalar ýerine ýetirýärler. Olaryň aýdýan sanawaçlary möçber taýyndan uly göwrümlü bolup, ýatkeşligi gowy ösdürýär. Bulara «Bagym, bagym bagynda», «Şakga-şakga bilezik», «Kümüş tapdym», «Ýumalandym», «Iki hoz» sanawaçlary degişlidir.

Ikinji topar sanawaçlarda oýna gatnaşýanlaryny sanamak üçin çagalar ýönekeý sözlerden ybarat bolan gysga setirli sanawaçlary ulanýarlar. Bulara «Iňňä-iňňä», «Elek-elek» diýen ýaly ýönekeý sanawaçlar degişlidir. Her bir oýun üçin niýetlenen sanawaçlar bar, «Bukuldym», «Görüp gaçdy» ýaly oýunlary oýnamakda «Öwele-

me-döweleme», «Iňňä-iňňä» ýaly sanawaçlar aýdylýar. Sanawaçlary çagalar däl, eýsem uly adamlar hem ýerine ýetirýär.

Sanawaçlar çagalaryň akyl taýdan ösmeginde, söz sungatyna bolan söýgüsiniň kemala gelmeginde gözli çeşme bolup hyzmat edýär.

Halk döredijiliginiň gyzykly hem täsin görnüşi *matallar* özüniň durky, mazmuny, aýdylyşy, gurluşy taýyndan-da aýratyn özboşlylyga eýedir.

Matallar aýdylyşy, ulanylyşy boýunça-da tapawutlanýarlar. Olar ikiden artyk adamyň arasynda ýerine ýetirilýär. Geçmişde adamlar ýörite matal aýdyşmak üçin bir ýere ýygnanypdyrlar. Dürli ýaşdaky adamlar topar-topar ýa-da iki bolup, garşylykly matal aýdyşypdyrlar, biri-birleriniň akylyny, zehinini, pikirleniş ukybyny, başarjaňlygyny synapdyrlar, ýüze çykarypdyrlar. Matal aýdylansoň, jogabyny bilme-li kişi onuň üstünde köp oýlanypdyr, ony bilmekde kynçylyk çekse, aýdyja «Janlymy, jansyz?», «Öýdeçimi, düzdeçi?», «Iýmelimi, iýmesiz?» diýen ýaly soraglar bilen ýüz tutupdyr. Eger matalyň jogabyny bilmese, matal aýdyşmak oýnunyň dessuryna görä, ol ýurt, şäher «bermeli» bolupdyr. Şondan soň hem, matal aýdyjy oýnuň şowhunyny artdyryp, oturanlary matalyň jogabyny bilmäge gyzykdyryp, «Şol şäheriň ýagşy zady meniňki, ýaman zady seniňki» diýipdir we ýene matalyň jogabyny bilmedik kişä birnäçe sowal berip, ahry matalyň jogabyny aýdypdyr.

Matal aýdyşmak, aýratyn-da ýaş nesliň pikirleniş ukybyny kämilleşdirmekde ullakan ähmiýete eýedir. Bu juda gadymlardan gelýän hem-de dünýä halklarynyň arasynda meşhur bolan usuldyr.

Adamlaryň, aýratyn-da, ýaş çagalaryň synçylygyny, mantyklaýyn pikirlenişini, gzelligi duýmak endiklerini ösdürmek, dowamly kämilleşdirmek maksady bilen, döredilen matallar biziň şu günki günlerimizde-de öz ähmiýetini ýitirmän gelýär.

Matallar halk döredijiliginiň iň bir milli we gadymy görnüşi bolmak bilen birlikde, ýaş nesli terbiýelemekde möhüm hyzmatlary ýerine ýetirip, bu wezipesini häzir hem dowam etdirýär.

Rus alymy K.D.Uspenskiý çaga aňyna peýdaly türgenleşik bermek üçin matallaryň bahasyna ýetip bolmajak ähmiýetiniň bardygyny baryp mundan bir asyr öň belläp geçipdir.

Dogrudan-da matallar çagalarda öz töweregindäki zatlaryň görnüşine, hereketine, häsiýetine bolan synçylygy ösdürmekde biçak uly ähmiýete eýedir. Belli bolşy ýaly, matallar, köplenç, metaforiki häsiýetde bolup, bellenmeli zadyň häsiýetli alamatlary başga predmetleriň şol zada ýakyn bolan görnüşleriniň, hereketleriniň, häsiýetleriniň üsti bilen beýan edýär. Şu zatlar matallaryň çagalar edebiýatynyň alamaty hökmünde uzak wagtlardan bäri dowam edip gelýändigini görkezýän delildir.

XX asyra çenli türkmen edebiýatynda ýörite çagalar üçin eser döredilmedik bolsa-da ululara niýetlenen eserleriň içinde çaga täsir edip biljek alamatlar bardy. Bu eserleriň temasy, öňe sürýän pikiri, dili çagalaryň maglumatlary çalt we dogry kabul etmekleri üçin amatlydy. Magtymgulynyň «Türkmeniň», «Jan içinde», Seydiniň «Sen çölüň», Gaýybynyň «Otuz iki tohum kyssasy», Mätäjiniň «Bugdaý», Misgingylyjyň «Daglar» ýaly goşgularynda çagalar üçin düşnükli hem gyzykly pikirler, garaýyşlar teswirlenýär.

Magtymgulynyň «Jan içinde» atly kiçijik poemasy çagalara has-da ýakyn. Bu eserde çagalara belli haýwanlaryň, guşlaryň gylk-häsiýetleri, olara mahsus zatlar hakynda gürrüň berilýär.

Aslynda şahyryň bu goşgusynda dini-sufistik mesele orta atylýar. Bu pikirler çaga üçin düýbünden nätanys. Ýöne goşgynyň daşky görnüşi, haýwan häsiýetleriniň täsirli teswiri çaga üçin gyzykly. Eserdäki bilbilniň, durnanyň, gurduň... daşky häsiýetleri, hereketleri, durmuşy barada körpe okyjy goşgudan ilkinji maglumatlary alyp bilýär.

Bilbil áydar: köşküm bar,
Bahar gözleşigim bar.
Gülzar üçin ýşkym bar,
Bagy-bossan içinde.

Durna aýdar: uçar men,
Bagdat suwun içer men,
Gyş Hindistan ger men,
Läle-zaran içinde.

Gurt aýdar: zer men,
Nirden kylsam, gzer men,
Ryzkym awlap gezer men
Çöl-beýewan iinde¹.

Görşümüz ýaly, goşgynyň her bendinde bir haýwan ýa-da guşlar hakynda söz açylyp, oňa mahsus bolan häsiýetler teswirlenilýär. Şonuň üçin-de bu eseriň çagalarda täsir döredişi güýçli.

Seýdiniň «Sen çölüň» goşgusy hem tebigata söýgi döretmekde, türkmen sähraşynyň owadanlygyny, ajaýyplygyny suratlandyrmakda uly ähmiýete eýedir:

Pasly-baharlarda seýrana gitsek,
Tükenmez ýollaryň bardyr, sen çölüň!
Üstünde ýaýlaýyp, myrada ýetsek,
Lälezar gülleriň bardyr, sen çölüň²!

Mätäji «Bugdaý» goşgusynda ekinleriň soltany bugdaýyň bol hasylynyň kemala gelmegi üçin daýhan zähmetiniň gudratyny çeper teswirläp görkezýär:

Reňk açar, hoş saýaly,
Seniň ysyň hoşdan, bugdaý.
Ekip kemala getiren,
Kimdir seni başdan, bugdaý³?

¹ Magtymguly.Goşgular. - TDNG, 2008. 661-nji sah

² Türkmen poeziýasynyň antologiýasy. Aşgabat,1961. 302-nji sah

³ Türkmen poeziýasynyň antologiýasy. Aşgabat,1961. 409-njy sah.

Misgingylyjyň «Daglar» goşgusy edil Seýdiniň «Seň çölüň» goşgusy ýaly dag tebigatynyň aýratynlygyny we haýwanat dünýäsini wasp edýär.

Gaýybynyň ekinleriň häsiýetli aýratynlyklaryny beýan edýän «Otuz iki tohum kyssasy» eseri aýdyşyk görnüşinde ýazylypdyr. Bu goşgy aýdyşyk, jedel manysynda bolup, köplenç onuň gahrymanlary hökmünde ösümlükler, haýwanlar hereket edýärler. Bu allegoriki keşpler bellibir mesele barada çekeleşip, jedel edýärler. Eseriň ahyrynda hakykat üstün çykýar.

Gaýyby bu eserinde jemgyýetde päk zadyň, arassalygyň nämelerde jemlenendigini aýdyňlaşdyrmak isläpdir. Şeýle seredilende bolsa munuň özi diňe ösümlükleriň jedelidir. Çagalalar allegorik gahrymanlaryň özara gürrüňlerine gyzyklanma bilen üns berýärler. Sebäbi jedelleşme-çekişme çagalaryň özüne-de mahsus häsiýet. Kâbir düşüňmesi kynrak sözleriň duş gelýändigine seretmezden, ekinleriň jedeli esasynda ýazylyan bu eser çagalalar üçin gaty gyzykly.

Her bir ýazuwly edebiyat öz kökünü, çeşmesini gaty aňyrlardan alyp gaýdýar. Ony öwrenmezden edebiyatyň taryhyna, soňky ösüş döwürlerine göz ýetirmek kyn. Şoňa görä-de, edebiyatyň döreýşini we ösüşini göz önüne getirmek üçin onuň ilkinji çeşmelerine nazar salmaly. Diýmek, çagalalar edebiyatynyň taryhyny dogry we her taraply öwrenmek üçin hem biziň, ilkinji nobatda, geçmişe ýüzlenmegimiz gerek.

TÜRKMEN ÇAGALAR EDEBIYATY XX ASYRYŇ 20-30-NJY ÝYLLARYNDA

Türkmen çagalalar edebiyaty XX asyryň 20-nji ýyllarynda ýola düşüp, ösüp başlady. Türkmen halk döredijiliginiň hem-de nusgawy edebiyatymyzyň çagalara ýakyn nusgalary we däpleri çagalalar edebiyatynyň kemala gelmeginde ilkinji ýörelge bolup hyzmat etdi. Ýazyjy-şahyrlarymyzyň türkmen halk döredijiliginde, nusgawy edebiyatymyza bolan däpleri ösdürmekleri, rus we doganlyk halklaryň çagalalar edebiyatyny öwrenmekleri netijesinde çagalalar edebiyaty çeper edebiyatyň aýratyn bir şahasy hökmünde ýüze çykyp ugrady.

Şeýlelik bilen türkmen çagalar edebiyaty milli aýratynlyklary özleşdirip, çylşyrymly edebi ösüşi başdan geçirip, döredijilik ýoluna düşdi. Elbetde, çagalar edebiyatynyň ösüşinde durgunlylygyň, haýal-ýagallygyň bolandygy kanuny hadysady. Muňa göz ýetirmek üçin türkmen çagalar edebiyatynyň irki ösüş döwürlerine nazar aýlamak zerur.

Türkmen çagalar edebiyatynyň kemala gelmegi we doly derejede edebiyata öwürülmegi üçin 20-nji ýyllarda uly döredijilik gözlegleri alnyp barylady. Edebiyatda ilkinji meselä öwürülen zat žanr, görnüş meselesidi. Epik žanryň hekaýa, nowella, powest ýaly görnüşleriniň diňe çagalar edebiyatynda däl, eýsem şu asyra çenli ulular edebiyatynda-da duş gelmänligi üçin rus edebiyatynyň nusgalaryndan ugur almak dogry ýol hasaplanylady. Şeýlelikde hem ady agzalan üç çeşmäniň tejribesini we däplerini özleşdirmek arkaly türkmen çagalar we ýetginjekler edebiyaty kem-kemden kämilleşdi, öňe gadam urdy.

Çagalar üçin neşirleriň zerurlygy nazarda tutulyp, 1926-njy ýylda çagalar metbugatynyň ilkinji önümi bolan «Pioner» žurnaly neşir edilip başlandy. Munuň özi çagalaryň edebiyata bolan söýgüsini artdyrmak bilen birlikde ýazyjy-şahyrlaryňam täze-täze eserlerini žurnala hödürlemekleri üçin gyzyklanma döretdi.

Žurnalyň ilkinji sanlaryndan başlap çykyş edip ugran Ý.Nasyrlynyň, G.Burunowyň, B.Kerbabaýewiň täze däpleri ündeýän eserleri peýda boldy. B.Kerbabaýewiň «Ýaz gelýär» (1927), G.Burunowyň «Mekdebe gel» (1926), «Dillerimizi saýradarys» (1926), Ý.Nasyrlynyň «Halkara çagalar hepdesine» (1927) goşgularynda täze durmuş barada gürrüň edilip, bilim almaklyga çagyrylýardy. Öwüt-nesihat häsiýetli şol eserler döwri üçin inňän möhümdi.

Halk şahyrlarymyz Ata Köpek Mergeniň, Baýram şahyryň, Durdy Gylyjyň, Nury Annagylyjyň, Mollamurtuň şorta sözleriniň, goşgularynyň çagalary terbiýelemekde mynasyp orny bardy. Türkmen çagalar edebiyatynyň ilkinji menzilleriniň kemala gelmeginde şu şahyrlarymyzyň döreden dürli häsiýetli eserleri uly ähmiýetli bolupdy.

Şeýlelikde, çagalar edebiyatynyň dörän we kemala gelip başlan ýyllary ýigirminjy ýyllaryň aýaklaryna gabat gelýär.

Ýigirminjy ýyllaryň aýaklarynda, otuzynjy ýyllaryň başlarynda çagalara niýetlenip, ýörite poemalar-da döredildi. Ş.Kekilowyň «Meniň ýolum» (1928), A.Kekilowyň «Geçen günlerim» (1930) ýaly terjimehal häsiýetli eserlerinde wakalar anyk çeper keşpler arkaly aýdyňlaşdyrylýardy. Halk döredijilik eserleriniň gahrymanlaryna mahsus bolan aşa mahabatlandyryp görkezmek, taýýar gahrymany esere salmak, wakalary ýygjamlap beýan etmek, nusgawy edebiyatymyzdaky ýaly öwüt-ündew häsiýetleri uzak ýyllaryň dowamyn-da çagalar edebiyatynyň süňňünden çykmady.

Otuzynjy ýyllaryň başlarynda çagalara degişli eserlerde öwüt-ündew meselesinde, wakalary gönümel beýan etmekde öňe gidişlik duýulsa-da, ösüş haýal depginde gitdi. Ýöne her niçigem bolsa çagalar edebiyaty öňe tarap hereket edýärdi. Edebiyata täze-täze ýazyjy-şahyrlar gelip goşulypdy, eserleriň tematiki örüsi giňäpdi. Çagalar Mollamurtuň, B.Kerbabaýewiň, A.Gowşudowyň, A.Kekilowyň, A.Durdyýewiň, O.Täçnazarowyň, A.Gürgenliniň, Ý.Nasyrlynyň täze durmuşy wasp edýän, çagalary okuwa, zähmete çagyryan eserlerinden tälim alýardylar. Ol eserlerde watançylyk, doganlyk-dostluk, ruhobelentlik duýgulary öz beýanyny tapypdy.

Döwletiň çagalar edebiyatyny ösdürmek baradaky kararlary, ýazyjylaryň 1934-nji ýylda geçen Bütinsoýuz I gurultaýy çagalar edebiyatynyň mundan beýläk ösüşine uly itergi berdi.

1936-njy ýylda çagalar edebiyaty boýunça Bütinsoýuz maslahaty geçirildi. Maslahat çagalar edebiyatynyň geçen ýoluna nazar aýlady, jemini jemledi.

Türkmen ýazyjylarynyň barha tejribe toplap başlamaklary, ýörite çagalar metbugatynyň peýda bolmagy çagalar edebiyatynyň kämilleşmeginde, döräp, özbaşdak edebiyat hökmünde öňe çykmagynda uly ähmiýetlidi. Şeýlelik bilenem otuzynjy ýyllaryň birinji ýarymynda türkmen çagalar edebiyaty görnüş taýdan kemala geldi. Çagalar edebiyatyna degişli kitaplaryň sany artyp başlady.

Otuzynjy ýyllaryň ahylrlaryndan başlap, wakalary öwüt-ündew esasynda beýan etmeklikden daşlaşylyp, suratkeşlige ýykgyň edilip

ugraldy. Gahrymanlaryň häsiýetini açmakda, daşky gurşaw bilen baglylykda janlandyрма emele geldi. Türkmen çagalar edebiyatyny öwreniji alym K.Taňrygulyýewiň belleýşi ýaly, «otuzynjy ýyllaryň ikinji ýarymynda çagalar edebiyatynda öwrüliş nokady boldy».

Kiçi ýaşly çagalara niýetlenen kyssa eserleriniň ilkinjileri otuzynjy ýyllaryň aýaklarynda, kyrkynjy ýyllaryň başlarynda dünýä indi. Bu döwürde ýordumly eserleriň-de ençemesi döredildi. Bu döwürleriň eserleriniň tapawutly tarapy diňe bir kiçi ýaşly çagalara degişli bolup durýanlygynda-da däl. Hekaýa çagalaryň özüniň gatnaşýanlygyndady, onuň duýgulary arkaly berilýänligindedi (H.Şükürow «Jaňlyja ýüwürük», 1941). Bu ýagdaý şol döwrüň çagalar edebiyaty üçin öňe ädilen ädimdi.

B.Kerbabaýew 1940-njy ýylda «Batyr» powestini döretdi. Şol ýyllarda N.Saryhanow «Gyzgyn günler» (1936), A.Durdyýew «Signal» (1936) hekaýalaryny, G.Burunow «Maýsa indi arassa», Ş.Kekilow «Ýaz» (1935), H.Şükürow «Mergen» (1937), A.Alamyşow «Tomus» (1935), Ç.Aşyrow «Aýralyk» (1937), B.Seýtäkow «Ot içinde» (1940), G.Seyitliýew «Jeren» (1939) poemalaryny döretti.

Halk döredijilik ýordumlary esasynda-da ençeme eser ýazyldy. B.Kerbabaýew «Jonbuk batyr», B.Seýtäkow «Aýazhan», A.Kekilow «Küýze we tilki», «Çopan we patyşa» ýaly eserlerini döredtiler. B.Kerbabaýewdir N.Pomma halk matallary esasynda «Kim bilmeşik», «Tapmaçalar» atly kitaplaryny ýazdylar. Halk şahyrymyz Ata Salyh «Ýolbars we tilki» basnýasyny «Tilkiniň awy» diýen türkmen halk ertekisinden döredijilikli peýdalanyň ýazyşdyr.

Türkmen çagalar edebiyaty döwrüň howasy bilen dem alyp, tematik babatda doganlyk edebiyatlar bilen aýakdaş gitdi. B.Kerbabaýewiň «Baýram» (1935), «Kim ýeňdi» (1935), «Batyr» (1940), N.Saryhanowyň «Gyzgyn günler» ýaly eserleri çagalary watançylyk ruhunda terbiýelemekde möhüm ähmiýeti boldy. A.Durdyýewiň «Çerkez nähili okaýar», «Signal» (1936), A.Gürgenliniň «Geldi we Berdi» (1935) ýaly hekaýalarynda, G.Burunowyň «Maýsa indi arassa», A.Alamyşow «Tomus» atly poemasynda çagalaryň gündelik durmuşyndan, zähmet hem okuw bilen baglanyşykda özlerini alyp barşyndan söhbet açlýar. Bu eserleriň aglabasynda, häzirkiki döwrüň çagalar kyssasyndan tapawutlylykda gahrymanlaryň edermenlikle-

rini açyp görkezmeklige ýykgyň edilýär. Emma gahrymanlaryň häsiýetleriniň açylyşynda, keşpleriň döredilişinde çeper gözlegler bolsa-da, entek olarda öwüt-ündew aýdyň duýulýardy.

Türkmen edebiýatynyň gatnaşyklarynyň ösmeginde çeper terjimäniň ähmiýeti uly boldy. Dünýä çagalar edebiýatyndan eserleri türkmen diline terjime etmeklik işi 20-nji ýyllaryň aýaklarynda ýola düşüp başlandy. Rus dilinden terjime etmeklik soňabaka has giň gerim aldy. Bu möhüm iş ugrukdyrmakda türkmen ýazyjylarynyň ýaşuly nesliniň hyzmaty uly boldy. Olardan B.Kerbabaýew, G.Burunow, H.Ysmaýylow aýratyn tapawutlanýardy. Dünýä edebiýatynyň şygryýet nusgalaryny türkmen diline terjime etmäge şahyrlaryň ählisi diýen ýaly gatnaşdy.

Berdi Kerbabaýewiň çeper terjimä ýüzlenmegi ýigriminji ýyllaryň ahyrlaryna gabat gelýär. Muňa onuň türkmen diline geçiren eseri – L.N.Tolstoýyň «Kawkaz ýesiri» atly hekaýasy mysal bolup biler.

Şeýle hem şol ýyllarda W.Maýakowskiniň «Kim bolmaly?», S.Mihalkowyň «Stepa daýy», D.Defonyň «Robinzon Kruzo», J.Swiftiň «Gulliweriň syýahaty», Mark Tweniň «Tom Soýeriň başdan geçirenleri» eserleri terjime edilip, türkmen çagalaryna hödürlendi.

Şeýdibem durmuşyň talaby, halk döredijiligidir nusgawy edebiýatyň, rus hem beýleki doganlyk halklaryň edebiýatynyň täsiri netijesinde türkmen çagalar edebiýaty umumy edebiýatyň bir şahasy hökmünde döredi we kemala gelip ugrady.

BERDI KERBABAÝEW **(1894-1974)**

Türkmenistanyň halk ýazyjysy, SSSR-iň Döwlet baýragynyň hem-de Türkmenistanyň Magtymguly adyndaky Döwlet baýragynyň eýesi, Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň akademigi, Zähmet Gahrymany Berdi Kerbabaýew 1894-nji ýylyň 15-nji martynda Tejen etrabynyň Gowkuzereň obasynda daýhan maşgalasynda eneden bolýar.

B.Kerbabaýew çagalykda dini sowatlylygy oba mollasyndan alýar. Soňra ol Kaka, Tejen, Buhara medreselerinde birnäçe ýyl okaýar. B.Kerbabaýew arap we pars dillerini öwrenýär. Medresede geljekki ýazyjynyň Gündogaryň beýik şahyrlary Nowaýynyň, Fizulynyň, Sagdynyň eserleri bilen tanyşmaklygy gözýetiminiň giňelmegine ýaram berýär, edebiýat bilen gyzyklanmagyna höwes döredýär.

B.Kerbabaýew halk dessanlaryny, Magtymgulynyň we beýleki türkmen şahyrlarynyň eserlerini gaýta-gaýta okapdyr. Bulardan başga-da B.Kerbabaýew azerbaýjan, tatar dillerinde çykýan käbir gazet-žurnallary-da okap bilipdir. Ol edebi täsirlenmeleri bilen özi hem uly bolmadyk şygrylary düzmäge synanyşypdyr.

1919-njy ýylyň ahylarynda Aşgabatda ilkinji mugallymçylyk kurslary açylýar. Şol wagt B.Kerbabaýew Zakaspi frontunyň syýasy bölümünde işleýär. Syýasy bölümüň tabşyrygy boýunça ol Tejen, Kaka etraplarynyň obalaryna gidip, mugallymçylyk kurslarynda okamaga otuza golaý adam ýygnaýar.

Mundan soň B.Kerbabaýew dürli wezipelerde işleýär. Ol mgaryf wekili, şeýle hem Tejen wolost ispolkomynyň başlygy wezipelerinde zähmet çekýär.

1924-nji ýylyň ahylarynda B.Kerbabaýew Aşgabada «Türkmenistan» gazetiniň redaksiýasyna işe çagyrylýar. Redaksiýada ol edebiýat bölümüniň müdiri edilip belleniýär we bu wezipede tä 1927-nji ýylyň sentýabryna çenli işleýär. Onuň edebi döredijilik işi hem şu ýerde başlanýar.

«Türkmenistan» gazetinde işlemek bilen B.Kerbabaýew «Tokmak» atly satiriki žurnaly çykarmak işine-de gatnaşýar we onuň ilkinji redaktory bolýar. Ol «Türkmenistan» gazetinde, «Tokmak» žurnalynda işläň döwründe «Dayhan» gazetiniň, «Pioner» žurnalynyň redaksiýalary bilen hem ysnyşykly aragatnaşyk saklaýar. B.Kerbabaýew ýerli metbugatyň sahypalarynda goşgular, felýetonlar, uly bolmadyk hekaýalar bilen ýgy-ýgydan çykyş edip durýar.

1927-nji ýylda B.Kerbabaýew bilim derejesini artdyrmak maksady bilen, Sankt-Peterburgyň Gündogary öwreniş institutyna okuwa

girýär. Emma saglygy ýaramazlaşyp, instituty tamamlap bilmän, 1928-nji ýylda Aşgabada gaýdyp gelýär.

Ýazyjynyň Russiýada az salym hem bolsa okamagy onuň rus dilini öwrenmegi, rus ýazyjylarynyň eserlerini okamagy we çeper terjimedäki ilkinji synanyşyklary üçin amatly şert döredýär. Ýazyjy 1928-nji ýylda L.N.Tolstoýyň «Kawkaz ýesiri» atly hekaýasyny türkmen diline geçirýär. Hut şol döwürde özi hem hekaýa ýazmaga-da synanyşýar.

B.Kerbabaýew L.Tolstoýyň «Hajymyrat», M.Gorkiniň «Ene», M.Şolohowyň «Göterilen tarp» E.Woýniçiň «Gögeýin» romanlaryny türkmen diline terjime etdi.

Ýazyjy 20-nji ýyllaryň ikinji ýarymynda özüniň ilkinji sahna we kyssa eserlerini döredýär. 1926-njy ýylda B.Kerbabaýew özüniň ilkinji sahna eseri bolan «Tirýekkeş hem tebipler» pýesasyny ýazýar.

B.Kerbabaýew ýigriminji ýyllarda, esasan, sygryýetde çykyş eden bolsa, otuzynjy ýyllarda kyssada ymykly işläp ugraýar. Ýazyjynyň «Baýram» (1934), «Batyr» (1935) ýaly powestleri, «Müdir» (1934), «Kim ýeňdi» (1936), «Adat dälmi?» (1936), «Nepes» (1935) ýaly hekaýalary muňa şaýatlyk edýär.

Berdi Kerbabaýewiň çagalar üçin ýazan ilkinji kitaby «Güjükli oglan» ady bilen 1935-nji ýylda çap edildi.

Ýazyjynyň döredijilik gözýetiminiň ösmegine SSSR Ýazyjylar birleşiginiň birinji gurultaýy, Türkmenistanda Ýazyjylar birleşiginiň döredilmegi we onuň birinji gurultaýynyň geçirilmegi hem uly goltgy berdi.

Ýazyjy 1936-njy ýylyň ahylarynda «Aýgytly ädim» romanynyň birinji kitabyny ýazyp gutardy. Roman 1940-njy ýylda çap edildi.

Beýik Watançylyk urşy ýyllarynda B.Kerbabaýew «Arslan» (1941) hekaýasyny, «Watan gyzlaryna» (1942), «Komissar Geldiýew» (1942) ýaly oçerklerini, «Ak pamygym – ak altyn» (1942), «Fronta hat» (1942) ýaly goşgularyny döretdi. «Aýlar» poemasyny, «Gurban Durdy» powestini, «Öte eşiden öý ýykar» (1941), «Halk şahyry» (1941) ýaly dramalaryny hem B.Kerbabaýew şu döwürde döredýär. Uruşdan soň B.Kerbabaýewiň edebi döredijiligi has-da kämilleşdi.

Ýazyjy 1947-nji ýylda «Aýgytly ädim» romany üçin, 1950-nji ýylda «Aýsoltan» powesti üçin Döwlet baýragy bilen sylaglanýar.

B.Kerbabaýew «Suw damjasy – altyn dänesi», «Nebitdag», «Gaýgysyz Atabaý» ýaly uly göwrümlü romanlaryňam awtorydyr.

Soňky ýyllarda B.Kerbabaýew Türkmenistanyň Ýazyjylar birleşigine ýolbaşçylyk etdi.

B.Kerbabaýew daşary ýurtlaryň ençemesinde bolup, şol ýurtlar hakynda ýol ýazgylaryny hem ýazdy. Bolan ýurtlarynda halklaryň durmuşy we gün-güzerany bilen gyzyklandy.

B.Kerbabaýewiň «Amyderýa», «Gyzlar dünýäsi», «Dakylma», «Ýaz möwsüminde bir gözle», «Kepän dodak» ýaly poemalary hem bar.

«Amyderýa» poemasy onuň şowly çykan eserleriniň biridir. Türkmen halkynyň Amyderýanyň bol suwuny Garaguma akdyrmak, çölüstanlygy gülzara öwürmek, bol hasyl almak baradaky asyrlarboýy eden arzuwy poemada şahyrana beýan edilýär.

Poema 1930-njy ýylda ýazylýar. Şahyr sähel salymdan has kämil maşynlar dörär, onsoň Amyderýa erk etmek mümkin bolar diýlen pikirden ugur alyp, derwaýyslyga wagtynda düşünişip, şu eserini döredýär. Eseriň ýazylan zamanynda şeýle uly desganyň gurluşygyna başlamak mümkin bolmandyr. Ol geljegiň işi. Türkmenistanyň suwa juda mätäçdigi, eger suw bilen üpjün edip bolsa, topragymyzyň altyn öndürüp biljekdigi, durmuş ýagdaýynyň oňatlaşjakdygy baradaky pikiri täze jemgyýetçilige ýetirmek gerekdi.

Amyderýa ýöne ýere «Jeyhun» ýa-da «däli derýa» diýilmeyär. Ol häli-şindi hanasyny üýtgedýär, birdenem çekilýär-de, gyrasyndaky tokaýlyklary guradyp goýberýär, ine, bir seretseňem joşup dur, kenaryndaky ekin-dikinleri suw basyp, daýhanlaryň ýerini elinden alýar.

B.Kerbabaýew ýaşlaryň hem çagalaryň durmuşyndan ençeme eserler döretdi. Ýazyjynyň «Batyr», «Atasynyň ogly», «Yhlaşmyrat», «Çekişmän – bekişmez» ýaly eserleri çagalaryň söýüp okaýan kitaplaryna öwrüldi. Ol çagalar üçin halk döredijiligi esasynda «Jonbuk batyr», «Kyrk ýalan», «Japbaklar» ýaly eserlerini döretdi. Ýazyjynyň eserlerinde watansöýüjilik, dostanlyk, tutanýerlilik, maksada okgunlylyk, batyrgaýlyk, ulyny sylap, kiçä hormat goýmak ýaly pikirler öňe sürülýär.

Berdi Kerbabaýewiň çagalar üçin döreden eserlerinde mazmun we çeperçilik babatda baý milli öwüşgin bada-bat gözüňe ilýär. Bu

eserlerde çagalar dünýäsiniň köp tarapy, olaryň duýgulary we psihologiýasy inçeden yzarlanýar. Ýazyjynyň çaga gahrymanlary janly, dogumly, bilesigeliji, dilewar, özleri-de juda işjeň.

«Täsin oglanjyk» (1926) hekaýasyndaky Bäşim maksada okgunly oglan. Onda düşbüje çaga mahsus bolan sypatlar bar. Şu häsiýet ýazyjynyň ähli oglan keşplerine-de mahsus.

Ýazyjynyň «Atasynyň ogly» (1944) atly hekaýasyndaky Myradyň keşbindäki güýçli hyýalbentlik, şeýle hem duýguçylyk bu oglany täsin bir gahrymana öwürýär. Joşup çykýan gazap oglanyň keşbini däl, eýsem häsiýetini hem bütinleý özgerdýär: «Uruş on ýyl soň başlan bolsa, kakam şoňa çenli garrardy, men ulalardym: urşa kakamyň ýerine men giderdim...» Esasy pikir we häsiýet şu ýerde dolulygyna aýdyňlaşýar. Uruş çagalaryň üstüne-de öz agyr yüküni ýükläpdir. Myrat indi şu meseläni aňladyjy keşp hökmünde çykyş edýär.

Myrat 5-nji synpyň okuwçysy. Ol ejesi bilen ýaşaýar, kakasy urşa gidip, wepat bolupdyr. Kakasynyň wepat bolanlygy baradaky hat Myrady düýpgöter üýtgedýär. Myrat öňküleri ýaly garagollyk etmeýär. Ol agras ýigdekçä öwrülipdir. Myratda duşmanlardan ar almak hyjuwy döreýär. Ol Daşkentdäki Suworow harby mekdebine girmegi ýüregine düwýär we kakasynyň öňki dostunyň kömegi bilen okuwa gidýär. Onuň okuwa gitmegine köp adam garşy bolýar, emma Myrat öz tutanýerlilik bilen öňde goýan maksatlaryna ýetmek üçin hereket edýär.

Myratdaky tutanýerlilik «Yhlaşa–myrat» (1947) powestindäki Çerkezde hem dowam edýär. Dünýäni sarsdyran uruş Watan meselesini öňe çykardy. Serhet we eserdeňlik temasy hakda köp ýazyldy. Çerkez serhedi bozup, Türkmenistana aralaşan ıçalyly tutmaga çyny bilen gatnaşýar. Çerkeziň durmuşynyň daşky görnüşi ýazyjy üçin esas bolmaýar, çeper keşbiň içki gylgy, häsiýeti möhüm bolýar, ol şolary agtaryp tapýar, tipiki hala çenli ösdürýär we çeper-şahyrana lybasa salýar.

Aslynda B.Kerbabaýew edebiyatda häsiýet döredýän ýazyjydy. Çerkez häsiýeti taýdan «Täsin oglanjyk» Bäşiminiň, «Batyrdaky» Batyryň ekiztaýydyr, şol bir wagtda Artygyň ogludyr. Ülni keşpler B.Kerbabaýewde şeýle ösüp gaýdypdyr.

B.Kerbabaýew kyrkynjy ýyllarda beýan etmekligiň özboluşly äheňlerini gözleýär, ahyrynda ony bellibir görnüşe salýar. Şu çeperçilik gözlegleri ilki «Japbaplarda», soňra «Çekişmän–bekişmez» eserinde synag edilýär. Adamlarda, olaryň gylyklarynda we hereketlerinde deň gaýtalanýan pursatlar bu täze stiliň esasy bolup durýar. «Çekişmän–bekişmezde» iki dost Tokar we Nöker her gezek bir keşbe, bir hyýala, bir ýagdaýa düşýärler, olar meňzeş gopýarlar, şýdip mazmunyň dramatizmi artýar, güýçlenýär, emosionallygy has hem gowy ýüze çykýar. Şu äheň «Japbaplarda» has ýokary derejä ýetipdir. Dört dogan bir bitewi Japbaplary düzýär, şol bir wagtda olaryň hersiniň öz gylygy-häsiýeti we özboluşlygy duýulýar. B. Kerbabaýew eseriň ýordumyny we mazmunyny hakyky taryhy ýaşayşyň özünden alýar, hakyky maglumatlaryň içki sazlaşygy eseriň çeperçilik gymmatyny artdyrýar.

Japbaplaryň köplenç şowly, ugurtapyjy hereketlerini görüp bilmeýän ýokary gatlagyň wekilleriniň çagalary – Kelek baýyň Melegöz ogly, Allak süýthoryň Kel ogly, Golak söwdagäriň Ýemşik ogly, Ýalak işanyň Ýalama ogly kakalary bilen birlikde dört doganyň garşysyna hereket edýärler.

Japbaklar özleriniň çaga biperwaýlygy bilen durmuşyň kynçylyklaryny ýeňip geçýärler. Olaryň ugurtapyjylygy käbir adamlary geň galdyrsa, käbir adamlaryň gülküsini tutdurýar.

Japbaklar – bilesigeliji, ugurtapyjy, degişgen, kynçylykdan çekinmeýän, diňe adalatyň tarapynda durýan doganlar. Ili-güni güldürip, keýpiköklük, şahandazlyk bilen gün geçirýän Japbaklar bir seretseň işsiz ýaly görünýärler, emma aslynda welin olar işsiz däl. Kimiň, näme işi bar bolsa, şol işi edip, iýjek nanlaryny gazanýarlar. Emma halky ynjydyň, halkyň ganyny sorýan mugthorlary dürli henekleri, duzluja sözleri bilen masgaralaýarlar. Bu häsiýet olarda çagalykdan bar. Olar durmuşdaky betpäl adamlaryň garşysyna hereket edýärler.

Powestiň Doýduk eje, Kelek baý, Ýalak işan, Möle göz ýaly gahrymanlary doganlary akmak hasap edip, olary aldawa saljak bolup çalyşýarlar.

Powestde ýazyjy Japbaplaryň keşbi arkaly, watansöýüjilik, agzybirlilik, tutanýerlilik, batyrgaýlyk, maksada okgunlylyk ýaly pikirleri

öňe sürýär. Doganlar garyp durmuşda ýaşasalar-da, olarda çagalykdan ruhobelentlik, ugurtapyjylyk ýaly häsiýetler kemala gelipdir.

Ýazyjynyň «Yhlasa – myrat» powestiniň gahrymany Çerkez ýaşlygyna seretmezden örän düşbi oylan. Ol aga-gara gowy düşünişip, ýurda howp saljak bela-beterleri duýmagy başaryar. Duşmanyň eline düşeninde özüniň ýüreginde gorky dörändigini bildirmän, özüni mert alyp barýar. Çerkez ýaşlygyna garamazdan nätanyşlar bilen oýlanyşykly hereket edýär. Daşary ýurtly ıçalylyar çörek bahanasy bilen Çerkeziň öýlerine baranlarynda-da Çerkez enesine olaryň ıçalydygyny bildirmeýär. Çerkez iň soňky pursadyna çenli gözegçiligi gowşatmaýar. Onuň keşbindäki bu gowy sypatlar öz döwründe türkmen çagalary üçin nusgalyga öwrüldi. Daşary ýurtly ıçalylyar Çerkezi tutanlarynda onuň göwnünde gorky, aljyraňňy ýagdaý dörändigine garamazdan ıçalylylara bildirmejek bolup, pert-pert jogap berýär. Çerkeziň azaby ýerine hem düşýär.

Uly jemgyýetçilik işgäri, görnükli şahyr, prozaçy, dramaturg, terjimeçi hem publisist Berdi Kerbabaýew 1974-nji ýylda aradan çykdy.

Berdi Kerbabaýew türkmen edebiyatynyň taryhynda mynasyp orun alan, öwrenilmäge mynasyp söz ussadydyr.

AMAN KEKILOW (1912-1974)

Türkmenistanyň halk ýazyjysy, filologiýa ylymlarynyň doktory, Magtymguly adyndaky Döwlet baýragynyň eýesi, Türkmenistanyň ylymda at gazanan işgäri, Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň akademigi Aman Kekilow 1912-nji ýylda Aşgabat şäheriniň golaýyndaky Köşi obasynda dünýä inýär. Çagalyk ýyllarynda şahyr ýetim galýar.

Aman 1922 – 1924-nji ýyllarda Aşgabatdaky internatda okaýar. Soňra Aşgabat mugallymçylyk orta hünär okuw mekdebine okuwa girýär. Bu ýyllarda ol «Pioner» žurnalynyň jogapkär kätibi bolup hem işleýär.

1931–1934-nji ýyllarda A.Kekilow ylmy-pedagogik institutda okaýar.

A.Kekilow 1935-nji ýylda Moskwadaky Taryh, filosofiýa we edebiyat institutynyň aspiranturasyna okuwa girýär. O1 filologiýa ylymlarynyň kandidaty (1943), filologiýa ylymlarynyň doktory (1959) diyen alymlyk derejesine eýe bolýar.

1948-nji ýyldan soň şahyr Seýitnazar Seýdi adyndaky TDMI-niň edebiyat kafedrasynyň müdiri bolup işleýär. 50-nji ýyllardan Türkmenistan YA-nyň Magtymguly adyndaky Dil we edebiyat institutynyň bölüm müdiri, direktory wezipelerinde işleýär.

A.Kekilowyň tutuş döredijilik işi durgunlyk ýyllaryna, kommunistik taglymatyň höküm sürýän döwrüne gabat geldi. Ýazyjynyň döredijiligine-de döwür öz täsirini ýetirdi. Onuň eserleriniň ençemesi döwürň nädogry ýörelgeleriniň pidasy boldy. Emma şeýle-de bolsa, A.Kekilowyň döredijiliginde umumadamzat ahlak hem ruhy gymmatlyklaryna daýanýan, şu günki günüň ruhy talaplaryna ses goşýan eserleriniň, ylmy işleriniň birnäçesi bar.

Ýaş şahyr özünden oň döredijilik işine başlan B.Kerbabaýew, Mollamurt, G.Burunow, dogany Ş.Kekilow dagylardan öwrenýär. Onuň irki döredijiliginde şol şahyrlardan täsirlenme duýulýar.

Döredijilik işine ilkinji gadam basan döwürlerinde A.Kekilow çagalar üçin «Oglanlar hem kitap», «Guşlar», «Haýwanlary çagyrmak» ýaly sygyrlaryny döredýär.

A.Kekilow 1940-njy ýylda halk ertekleriniň esasynda «Çopan we patyşa», «Küýze we tilki» poemalaryny ýazdy. Şahyr soňky döwürlerde bu ertekleri täzeden işläp, has hem çeperleşdirdi. Olaryň wakalaryny timarlady, mazmunyny çuňlaşdyrdy. Olara täze reňk, täze öwüşgin berdi.

«Çopan we patyşa» ertekisinde halk döredijilik ýordumy giň manyda işlenilipdir. Şahyryň bu eseri «Kör garga» atly türkmen halk ertekisiniň esasynda örän sada dilde ýazylypdyr. Şonuň üçinem bu eser ulular üçinem, çagalar üçinem gyzykly bolup çykan ertekileriň biridir.

Ertekide garyp çopan bilen onuň aýalynyň hor-homsy ýaşayşlary, bulara Kör garganyň eden kömegi, patyşanyň açgözlügi,

sütemkärliги hakynda gürrüň berilýär. Garyp çopan jadyly güýçleriň kömegi bilen ynsapsyz hem zulumkär patyşany, onuň ýanyndaky wezirlerini, nökerlerini ýer bilen ýegsan edýär. Ähli garyp ili horlukdan dyndarýar.

Çopan başda köp horluklar çekýär.

Çopan – sada, ynanjaň, göwnaçyk. Ol ilki jadyly saçagy alanda diýseň begenýär. Çopan özüniň üýtgeşik saçagy bilen ýurduň şasyna hezzet-hormat edesi gelýär. Emma betniýet hem açgöz şa bada-bat garybyň bu bagtyny görüp bilmän, saçagy onuň elinden alýar.

Çopanyň aýaly asylyly, akylyly aýal. Ol her pursatda çopana maslahat berip, oňa ýagdaýy düşündirip bilýär. Çopanyň gowy gününü, gamly gününü deň paýlaşýar. Çopanyň aýaly adamsyna wepaly, akylyly zenanlara mahsus bolan gowy gylyk-häsiýetleri özünde jemleýär.

Ertekide Kör garga garyplaryň hossary hökmünde görkezilýär. Garga jadyly saçagy hem-de altyn guzlaýan guşy sowgat bermek bilen garyp çopana kömek edýär.

Kör garganyň üsti bilen uly il zalym patyşadan rüstem çykýar.

A.Kekilowyň «Ataly-gyz» goşgusynda okuwa gitmegi ýüregine düwen gyzyň atasyna ýüzlenmesi türkmen gyzyňa mahsus ejaþlylyk, edep-ekram, milli häsiýet, pederine çuňňur hormat, ula sarpa goýmak bilen utgaşýar. Şeýle ýagdaýda atasy-da öz mähriban gyzyňny raýyny ýykyp durmaýar.

Şahyr «Tiz geliň», «Daglar-daşlar titresin», «Gyzyl Goşun», «Pulemyotly patlatjak», «13 ýyllyk baýrama» ýaly ençeme goşgularynda daýhan ýigitleri goşunda gulluk etmäge çagyryýar, goşunyň diňe Watan goragçysy däl-de, uly terbiýeçilik mekdebidigini-de nygtap görkezýär.

Beýik Watançylyk urşy ýyllarynda şahyr watançylyk hyjuwyna ýugrulan ýokary çeperçilikli «Watan» (1942), «Egri azar, dogry ozar» (1941), «Kawkaz» (1942) «Günbatara» (1943) ýaly goşgularyny döretdi.

Şahyr özüniň «Egri azar, dogry ozar» diýen goşgusyňny uruş başlanan pursatlarynda döredipdi, ol eserde faşizmden zähmetkeş halkymyzyň üstün çykjakdygyna bolan çuňňur we berk ynam çeper şöhlelenme tapypdy.

A.Kekilow 1946-njy ýylda Türkmenistanyň şol wagtky Döwlet Senasynyň sözlerini ýazdy.

Şahyryň ilkinji ýordumly eseri bolan «Geçen günlerim» (1932) atly terjimehal häsiýetli poemasynda bir ýetim oglanyň durmuş ýoly yzarlanýar. Ýetim oglan janypkeshlik bilen okap, hatly-sowatly, aňly-düşünjeli adam bolup ýetişýär.

A.Kekilow 1942-nji ýylda «Ölüm penjesinden», «Gahryman gyzlar» atly poemalaryny ýazdy. «Ölüm penjesinden» poemasynda Sowet Soýuzynyň Gahrymany Gurban Durdynyň we onuň ýoldaşlarynyň Watançylyk urşunyň gazaply söweşlerinde görkezen gahrymançylyklary barada gürrüň berilýär.

Şahyryň goşgy bilen durmuşy temada ýazylan «Söýgi» romany türkmen edebiýatynyň möhüm ädimleriniň biri boldy.

A.Kekilow uruş ýyllarynda «Men garry däl» diýen sahna eserini hem ýazdy. Bu eserde uruş ýyllarynda tylda galan adamlaryň janypkeshlikli zähmeti, watançylyk duýgulary öz beýanyny tapdy.

Ýazyjy we alym A.Kekilow ömrüniň soňky ýyllarynda has öndümlü işledi. Bu ýyllarda onuň ondan hem köp edebi we ylmy eserleri, ençeme makalalary döredildi.

A.Kekilow türkmen edebiýat öwreniş ylmynyň ösmegi üçin hem uly tagalla etdi. Geçen asyryň 30-70-nji ýyllarynda ylmyň möhüm meselelerine bagyşlanan uly göwrümlü ylmy-teoretiki işleri taýynlap alym baý tejribe gazandy. Ol Türkmenistanda tankydy pikiriň döremegine we ösmegine, edebiýat nazaryýetine bagyşlanan kitaplaryny çap etdirdi. Nusgawy şahyr Mollanepesiniň ömür we döredijilik ýoluny yzarlaýan doktorlyk dissertasiýasyny gorady. Onuň ähmiýetli işlerinden «Söz sungaty» (1973), «Söz syrlary» (1975), «Edebi žanrlar we edebi metod» (1979) ýaly ylmy eserleri türkmen edebiýaty öwreniş ylmynda möhüm orny eýeleýär.

Türkmen edebiýatynda ýazyjy hem şahyr, dramaturg, nazaryýetçi alym hem edebiýat tankytçysy hökmünde belent derejä ýeten Aman Kekilow 1974-nji ýylda aradan çykdy.

Aman Kekilowyň baý döredijilik mirasy çeper edebiýat üçinem, edebiýaty öwreniş ylmy üçinem nusgalyk serpaýdyr.

TÜRKMEN ÇAGALAR EDEBIÝATY BEÝIK WATANÇYLYK URŞY ÝYLLARYNDA (1941-1945)

Ganym urşuň başlanmagy bilen bütin ýurt aýaga galdy, tutuş sowet halky bilen birlikde türkmenler hem Watan goragyna çykdylar. Urşa ýarawly adamlaryň ählisiniň fronta alynmagy netijesinde tyldaky zähmet çekýän adamlaryň sany ep-esli kemeldi, beýlekiler bilen birlikde türkmen ýazyjy-şahyrlary hem meýletinlik bilen Watan goragyna çykdylar.

Ýurduň ykdysady ýagdaýynyň peselmegi, ähli serişdäniň fronta gönükdirilmegi bilen çagalar neşirlerini hem çykarmaklyk kynlaşdy. Şonuň üçin 1941-nji ýylda «Pioner» žurnaly, «Mydam taýýar» gazetini ýapyldy.

Fronta ilkinjiler bolup giden türkmen ýazyjy-şahyrlarynyň hem alymlarynyň arasynda Nurmyrat Saryhanow, Şaly Kekilow, Ata Nyýazow, Çary Aşyrow, Haldurdy Durdyýew, Pomma Nurberdiýew, Nazar Geldiýew, Hajy Ysmaýyłow, Pena Rejepow, Kemal Işanow, Ruhy Alyýew, Anna Kowusow, Gara Gylyjow, Ahmet Ahundow-Gürgenli... dagylar bardy. Baýram Gurbanow, Naryman Jumaýew, Aşyr Nazarow, Seýitnyýaz Ataýew dagylar hem duşmana garşy gazaply söweşlere gatnaşypdylar. Şolardan N.Saryhanow, Ş.Kekilow, A.Nyýazow, A.Ahundow-Gürgenli dagylar aldym-berdimli söweşlerde gahrymanlarça wepat bolupdylar. Pena Rejepow söweş edermenlikleri üçin Sowet Soýuzynyň Gahrymany diýlen ada mynasyp bolupdy.

Urşuň ilkinji günlerinde ýazyjy-şahyrlarymyzyň söweşeň döredijiligi güýçlenip ugrady. Bu ýyllarda B.Kerbabaýew ençeme hekaýalarynyň we goşgularynyň daşyndan ilkinji türkmen gahrymany Gurban Durdy hakynda dokumental powestini we harby tema bagyşlap, «Aýlar» poemasyňy döretdi.

Bu döwürde tylda galmaly bolan Rehmets Seýidowyň, Aman Kekilowyň, G.Seýitliýewiň, A.Salyhyň, Nury Annagylyjyň, Durdy Gylyjyň, Ata Köpek Mergeniň, B.Seýtakowyň we beýlekileriň şahyryna sesleri-de batly ýaňlanypdy. G.Seýitliýewiň «Halkym», «Şahyryň kasamy», Ata Salyhyň «Men seni fronta ugradýan şu gün», «Watan uly howp astynda», «Öň hatarda bolmagyňy tabşyryň», R.Seýidowyň

«Ugratmak», «Dostuma», Nury Annagylyjyň «Etdiris puşman», «Günüňdir», «Uralyň, dostlar», Durdy Gylyjyň «Bökdemäň meni» we beýleki käbir goşgularynda halk köpçüligi, edermen ýigitlerimiz söweş meýdanyna çagyrylýardy. Nejis duşman bilen ýüzbe-ýüz bolup, oňa berk gaýtawul bermäge, mertlik, gaýduwsyzlyk görkezmege ruhlandyrylýardy.

Bu ýyllar türkmen şygryýetiniň hyjuwlylyga, ruhbelent duýgulara ýugrulan ajaýyp şahyрана eserler bilen baýlaşan ýyllary bolupdy. Lirikamyzy ösüşiň täze basgançagyna galdyran edebiyatymyzyň altyn hazynasyna girip giden bu eserler okyjylaryň kalbynyň ömürlük hemrasyna öwürüldiler.

Beýik Watançylyk urşy ýyllarynda görnükli rus ýazyjylarynyň eserleri çagalary watançylyk ruhunda terbiýelemek ýaly ajaýyp hyzmatlaryndan hem daşary entek öwrenýän, tejribe toplaýan türkmen ýazyjylary üçin-de uly ýörelge boldy. Hyjuwly watançy, gaýdawsyz gahrymanlar orta çykyp başlady. Şeýle hem türkmen ýazyjylarynyň harby temadan ýazan eserlerinde çagalaryň tylda, ýeri gelende, frontda-da ulular bilen bir hatarda görkezýän edermenliklerinden söz açyldy.

Uruş ýyllarynda çagalar we ýetginjekler edebiyaty diňe harby tema bilen çäklenmedi. Olarda çagalar zähmet frontunda-da synaldy. Şol eserleriň hemmesinde çagalaryň biri-biri bilen dostlukly gatnaşyklaryna-da aýratyn ähmiýet berildi. Bu bolsa şol agyr ýyllarda çagalary doganlyk-dostluk ruhunda terbiýelemekde iňňän zerurdy. Biziň ýeňsimiziň özeni şol agzybirlikde jemlenýärdi.

H.Ysmaýylowyň «Bäsdeşler» (1944) powestiniň, Ý.Nasyrlynyň «Leýtenantyň ogly» (1942), Ç.Aşyrowyň «Serhetde» (1941) poemalarynyň, R.Seýidowyň, G.Seýitliýewiň, Nury Annagylyjyň, D.Nepesowyň goşgularynyň çagalary watançylyk, doganlyk-dostluk ruhunda terbiýelemekde ähmiýeti uludy. Azat halky dyza çökerip, gula öwürmek islän faşizme ýigrenç çagalarda-da güýçlüdi, joşgunly watançylyk hyjuwy olary tyldan fronta tarap çekýärdi. Olar hut front wakalarynyň jümmüşinde bolup, duşman bilen ýüzbe-ýüz durup, ar almagyň kül-külüne düşýärdiler.

B.Kerbabaýewiň çagalar durmuşyndan ýazan «Atasynyň ogly» (1944) hekaýasynda harby döwrüň, jemgyýetçiligiň täsiri netijesinde

ýaş watançy Myradyň aňynda, ruhy dünýäsinde ýüze çykan özgerişler, entek beýnisi bekemedik oglanyň öz watanyna bolan çuňňur söýgüsi ökdelik bilen ýüze çykarylypdy.

Şaly Kekilowyň «Kareliýa jeňnelinde», Ç.Aşyrowyň «Ermeni gyzy», «En şäherinde», N.Pommanyň «Sözleýär Pomma», A.Ny-ýazowyň «Kasam», K.Işanowyň «Watan üçin», «Gahryman şäher», A.Kowusowyň «Halkyň gahary» we başga-da köp sanly liriki şygrylarydyr poemalary uruş döwründäki türkmen poeziýasynyň hiç haçan öz ähmiýetini ýitirmejek eserlerdir.

Bu eserleriň üstüne tylda ýadawsyzlyk bilen işlän R.Seýidowyň «Frontdan hat», G.Seýitliýewiň «Şahyryň kasamy», «Halkym», «Taryhyň tigri yzyna dönmez», A.Kekilowyň «Kawkaz», «Günbatara», B.Seýtäkowuň «Türkmen soldaty», «Dostumyň ýadygärligine», Ata Salyhyň «Ýörüň, dostlar, söweşmäge gideliň», «Batyrlarym», «Berlin yraň atýar bombaň zarbyndan» ýaly köp sanly şygrylaryny goşmak mümkin.

Türkmen lirikasynyň naýbaşy eserleriniň biri bolan «Ermeni gyzy» (1944) atly goşgusynda Ç.Aşyrow liriki gahrymanyň ýaraly pursatynda başdan geçirýän duýgulary, şeýle hem doganlyk ermeni halkynyň merdana gyzyna minnetdarlyk çeper teswirlenilýär.

Şahyr Ş.Kekilow «Kareliýa jeňnelinde» eseriniň okyjylary bendi edýän tarapy tebigat hadysalarynyň, ösümlükleriň üsti bilen liriki gahrymanyň ýürek duýgularyny, içki dünýäsindäki gaýgy-hasraty, şatlygy açyp bilýändiginden ybaratdyr. Şahyr gahrymanyň kalbyndaky bu ýagdaýy okyjylara ýetirmek üçin duşmanyň aýagynyň astynda depgilenýän güller, otlar arkaly söweş meýdanynyň keşbini ussatlyk bilen berýär. Gahrymanyň içki duýgularyny, söweş hereketlerini, aýylganç söweş pursatlaryny şahyr göwnejaý görkezip bilipdir. Bary-ýogy sanlyja setirlerde Kareliýa jeňneli ugrunda alnyp barlan gazaply söweşiň janly keşbi göz önünde janlanýar.

Bu ýyllarda R.Seýidowyn «Üç duşuşyk» (1941), «Enäniň haty» (1941), B.Seýtäkowyn «Front we tyl» (1941), «Kolhozda miting» (1941), G.Seýitliýewin «Dostuma» (1942), Ata Salyhyň «Berk gaýtawul bereris» (1941), «Ýeňjegimiz hak» (1942), Nury Annagyljyň «Agam» (1942), «Bu gün» (1942) ýaly goşgularynda tyldyr

frontuň birligi, iki frontda-da görkezilen gahrymançylyk dogrusynda şahyrana pikirler ýöredilýärdi.

Şol döwürde biziň edebiýatymyzyň watançylyk we gahrymançylyk babatyndaky dessanlarymyzdan we eposlarymyzdan, Magtymgulynyň, Seýdiniň, Zeliliniň, Keminäniň, Mollanepesin liriki eserlerinden baş alyp gaýdýan däbi täzedan janlanypdy. Ol döp täze many-mazmuna eýe bolup, döwrebaplaşmak häsiýetini özüne siňdiripdi.

Beýik Watançylyk urşunyň frontlarynda bolup duran gazaply söweşi öz eserlerinde çeper beýan etmäge, uruş wakalary bilen baglanyşykly eserler döretmäge, goşgular ýazmaga türkmen ýazyjy-şahyrlarynyň ählisi yhlasly ýapyşdy.

Bu eserlerde ýanyp duran obalaryň, palaç ýaly ýatyrylan tokaýlaryň, torç edilen ekinleriň, ýumrulan gözel ymaratlaryň keşbi göz önünde janlanýar. Çuňňur watançylyk hyjuwy bilen ýazylyan eserler okyjyny bütinleý özüne çekýär.

B.Kerbabaýewiň «Gurban Durdy», N.Saryhanowyň «Ýagtylyga çykanlar», H.Ysmaýylowyň «Bäsdeşler» ýaly eserleri diňe şol döwrüň çagalar prozasy üçin däl, eýsem butin türkmen edebiýatynyň gazanan üstünligidir.

Watançylyk urşy ýyllarynda Magtymguly Pyragynyň watançylyk goşgulary ýörite çagalar üçin kitap edilip çykaryldy.

Bu döwrüň edebiýatynda Watany goramak, halklaryň dostlugy, gahrymançylyk, hüşgärlik temasy öňdäki hatara çykdy, front bilen tylyň arasyndaky berk baglanyşyk, gahryman esgerleriň arasyndaky mizemez agzybirlik ýazyjylaryň döredijiliginde aýratyn orný eýeledi.

AGAĦAN DURDYÝEW (1904-1947)

Türkmen kyssasynyň irki wekilleriniň biri Agahan Durdyýew 1904-nji ýylda Tejen etrabyňyň Ikinji Babadaýhan obasynda garyp maşgalada dogulýar.

Bary-ýogy iki ýaşyny dolduranda ata-ene mährinden mahrum bolan Agahanyň çagalyk döwri öz agalarynyň we aýal doganynyň elinde geçýär. Ol güzeranyny dolandyrmak, garyp agalaryna kömek bermek maksady bilen, 17 ýaşyna ýetýänçä öz obasynda çopançylyk edýär.

Agahan Durdyýew 12-13 ýaşlaryndaka sygyr çopanlygynyň daşyndan bir oba mollasyndan geldi-geçer sapak alýar.

Ýöne ol esasy sowadyny obada açylan likbezde alypdyr. Geljekki ýazyjy 1921-nji ýylda Mary şäherindäki türkmen döwlet magaryf institutyna okuwa girýär. 1923–1927-nji ýyllarda Daşkentdäki Orta Aziýa Kommunistik uniwersitetinde okaýar.

Ýazyjy uniwersiteti gutaryp, ilki «Ýaş kommunist» gazetinde, soň (1928-1931) «Tokmak» žurnalynyň redaksiýasynda jogapkär kätip bolup işleýär.

Ýazyjy edebi döredijilik işine Daşkentde okap ýören ýyllary başlaýar.

Metbugatda onuň ilkinji hekaýalary 1925-nji ýyldan başlap peýda bolýar. Emma ýazyjy hökmünde ony köpçülige tanadan hekaýalary 1927-1928-nji ýyllara degişlidir. Bu ýyllarda onuň «Bal tutan barmagyny ýalar» (1927), «Hyýal derýasynda» (1927), «Bürgüt penjesinde bir gözel» (1928), «Annagözel hak-hukugynyň üstünde» (1928), «Bagtly gyzlar» (1928) ýaly hekaýalary çap edilýär.

A.Durdyýewiň «Ýapon soldaty» we «Lotta Şuls» powestleri halkara temasyňa bagyşlanan eserleridir. Ýazyjynyň «Ýapon soldaty» powesti ýapon jeňparazlarynyň basybalyjylykly syýasatyny paş etmeklige, ýerli halkyň aňynda ýüze çykan hoşniýetli duýgulary görkezmeklige bagyşlanypdyr.

Powestlerde birnäçe kemçilikler bar bolsa-da döwrüň wajyp meselelerini öz içine alýan bu eserler A.Durdyýewiň döredijilik tematikasynyň barha giňelýändiginiň nyşanydy.

Agahan Durdyýew türkmen edebiyatynda irki dramaturglaryň biri hasaplanýar. Onuň ilkinji pýesalaryny 1925-nji ýyllarda çeper höwesjeňler sahna çykarypdyrlar. Ýazyjynyň «Maskaly adam», «Zaçyot» (1938), «Pul», «Kim günäkär?» (1936), «Açar» (1940) pýesalary eňeme ýyllar çeper höwesjeňleriň çykyşlarynda, teatr sahnalarynda tomaşaçylaryň söýgüsini gazandy.

Beýik Watançylyk urşy ýyllarynda Agahan Durdyýew saglygynyň ýaramazlaşmagyna garamazdan, beýleki ýazyjylar ýaly, halky Watan goragyna çagyryan, watançylygy wasp edýän «Serdar aganyň ogullary» (1941), «Watançy çopanlar», «Garrynyň hekaýalary»,

«Watanyň gahrymanlary» (1942) ýaly hekaýalaryny, «Partizan gyz» (1942) pýesasyny, «Deputat» (1942) oçerkini ýazdy.

A.Durdyýew 1931–1935-nji ýyllarda dürli gazetlerde jogapkär kätip wezipesinde işleýär. 1933-nji ýylda ýazyjynyň «Zarpçylar tolkuny» atly hekaýalar ýygyny neşir edilýär.

A.Durdyýew 1931-1946-njy ýyllarda «Sowet edebiýaty» žurnalynyň kyssa bölüminiň müdiri wezipesinde işleýär.

Ol bu döwürde has öndümlü işläp, «Meret», «Bagtly ýigit», «Bally molla» ýaly ajaýyp kyssa eserlerini ýazýar.

Agahan Durdyýew ömrüniň ahyrnda «Han küýli» (1946) diýen satiriki hekaýasyny ýazdy.

«Han küýli» hekaýasy Agahan Durdyýewiň şowly eserleriniň biridir. Bu hekaýasynda ýazyjy ýaltalygy ýazgarmagy niýet edinipdir.

Han küýli oba adamy. Onuň ýaltalyk keseli bar. Ýazyjy hekaýasynda şeýle ýaltanyň oba adamlary tarapyndan terbiýelenilişini görkezmeği maksat edinýär.

Ýazyjy Han küýliniň häsiýetiniň ösüşini görkezmek, hereketlerini suratlandyrmak bilen, onda zähmete yhlasly ýapyşmak ýaly cemeleşmäniň döräp ugrandygyny teswirleýär.

A.Durdyýewiň öz döwründe uly abraýa eýe bolan, okyjylaryň gyzyklanmalaryny gazanan «Bagtly ýigit» powestinde goşun gullugynyň ýaşlary terbiýelemekdäki ähmiýeti, täsiri açylyp görkezilýär.

Powestiň bütin dowamynda Berdi aga bilen Aknabat ejäniň çagalykdan läliksiredilen ýekeje ogly Annagulynyň körpelikden öýli-işikli ýigit bolýan döwrüne çenli başdan geçirenleri öz beýanyny tapypdyr.

Annaguly başda özüni oňarmaýan nalajedeýin oglan hökmünde göz önüne gelýär. Bu hili bolşy onuň ýabylaryny suwa ýakmaga gidişi, ýetginjek wagtynda Jumajyk bilen awa gidişi, pagta ýygymyna hemmeden giç barşy, az ýygşy, ýigit ýeten wagtynda sawçylaryň önünden geçişi baradaky aýry-aýry gyzykly wakalarda teswirlenip görkezilýär. Annaguly ýetginjek hem-de ýigit ýeten döwründe-de işlemegiň, durmuşda özüni alyp barmagyň ugruny bilenok. Munuň üstesine-de, ol ýalta. Bu hakykaty onuň günortana çenli çişip ýatyşy, yraň-daraň edip, arkaýynlyk bilen pagta ýygşy baradaky pursatlar doly beýan edýär.

Annaguly sölpüligi, ýaltalygy bilen oba adamlarynyň agzyna, di-line düşýär. Şeýle bolansoň, ata-enesi her näçe jan etseler-de, obanyň gyzlaryndan Annagula gelinlik tapyp bilmeýärler.

Annagulynyň goşun gullugyna çagyrylýan ýerini eseriň öwrülişik nokady hasaplamak bolar.

Ol goşun hatarynda gulluk edýän wagtynda häsiýet, düşünje taýdan-da, fiziki taýdan-da terbiýelenýär. Goşun gullugy onuň üçin uly terbiýeçilik mekdebi bolýar.

Mundan öň, ata-enesiniň, başgalaryň gyjalatly geplerinden halys bolan Annagulynyň özi goşun terbiýesini alyp, düzelmeği ýüregine düwýär. Şonuň üçin ol öz kemçiligi barada ýoldaşlarynyň-da, serkerdesiniň-de berýän duýduryşlaryny ak ýürek bilen kabul edýär. Ine, şu zatlaryň hemmesi Annagulynyň özgermegine getirýär.

Birwagtlar nalajedeýin, ýalta, sölpi hasaplanyp, obada gyz berilmelik Annaguly goşun gullugyndan obasyna täze adam bolup gelýär. Onda goşun gullugynda terbiýelenen gowy häsiýetleriniň birnäçe taraplary ýüze çykýar. Annagulynyň durmuşa, maşgala gurmaga bolan garaýyşlary-da kämilleşýär.

Eserde gahryman baradaky pikirini ýazyjynyň gönümel aýdyp, gahrymany häsiýetlendirmegi has sada ýagdaýa getirýänem bolsa «Bagtly ýigit» powesti gahrymanyň häsiýetiniň ösüşini wakalaryň jümmüşinde göz öňüne getirmekde öz döwri üçin uly hadysa bolupdy.

A. Durdyýewiň «Bally molla», «Meret» ýaly powestleri hem türkmen edebiyatynyň taryhynda öz mynasyp ornuny tapdy.

Ýazyjynyň «Gurban», «Signal» hekaýalaryny hem okyjylar gyz-gyn garşyladylar. «Gurban» hekaýasynda baýyň hyzmatynda başagaý bolup ýören oglanjyk barada özboluşly usulda, ýumoristik häsiýetde gyzykly gürrüň berilýär. «Signal» hekaýasynyň wakasy mekdep okuwçylarynyň durmuşyndan alnypdyr. Hekaýada arassaçylyk hapy-salygyň, täzeçillik köneçilligiň, ylmy medisina galp tebiçiligiň garşysyna goýlupdyr.

Agahan Durdyýew 1942-nji ýylda saglyk ýagdaýy sebäpli Aşgabatdan Tejene göçüp gidýär we ömrüniň ahyryna çenli öz obalarynda ýaşayar.

Ýazyjy 1947-nji ýylyň 12-nji maýynda aradan çykýar.

NURMYRAT SARYHANOW (1906-1944)

Zehinli kyssaçy Nurmyrat Saryhanow 1906-njy ýylda Gökdepe etrabynyň Ikinji Gökdepe obasynda daýhan maşgalasynda dünýä inýär.

Ýazyjy ilki Aşgabat politehniki orta okuw mekdebine okuwa girýär. Ol 1926-1928-nji ýyllarda «Türkmenistan» gazetinde ilki terjimeçi, soň edebi işgär bolup işleýär. N.Saryhanow Daşkentde žurnalistleri taýýarlaýan bir ýyllyk okuwy gutaryp, 1929-njy ýylda «Ýaş kommunist» gazetiniň redaktory bolup işe başlaýar.

Ýazyjy sekiz ýyllap goşun hatarynda gulluk edýär hem-de «Gyzyl goşun» atly harby gazetde işleýär. Ol ýedi ýyllap şu gazetiň işgäri, hem jogapkär kätibi bolýar. Ýazyjynyň dünýägaraýşynyň hem döredijilik usullarynyň taplanmagynda onuň žurnalistlik işi uly ähmiýete eýedir.

N. Saryhanow «Gyzyl Goşun» gazetinde işlän döwründe goşun durmuşyndan «Atyjylyk üçin» (1933), «Iki ýyl» (1936) ýaly hekaýalaryny hem-de birnäçe çeper oçerkleri ýazýar.

Ýazyjy 1937-nji ýylda goşun gullugyndan gelenden soň Türkmen döwlet neşiratynda redaktor, 1938–1941-nji ýyllarda «Sowet edebiyaty» (häzirki «Garagum») žurnalynyň redaksiýasynda edebi işgär, 1941-nji ýyldan Türkmenistan Ýazyjylar birleşiginde maslahatçy bolup işleýär.

Watançylyk urşuna gitmezinden öň ýazyjy «Kitap», «Şükür bagşy» ýaly meşhur eserlerini döredýär. 1942-nji ýylda ýazyjynyň «Ýagtylyga çykanlar» powesti neşir edilýär.

Ýazyjy 2-nji Ukrain frontunda söweşip, ukrain, moldawan top-raklaryny faşistik basybalyjylardan halas etmeklige gatnaşýar.

N.Saryhanow birnäçe nowellalaryň hem awtorydyr. Ýazyjynyň «Arzuw», «Giyew», «Baýyň gahary» ýaly eserleri türkmen nowellasynyň ajaýyp nusgalarydyr.

Ýazyjynyň «Şükür bagşy» powestidir «Kitap» hekaýasy türkmen edebiyatyna uly abraý getirdi.

Elbetde, ýazyjynyň döreden eserleri, möçberi taýdan köp däl, ýöne çeperçilik gymmaty boýunça onuň döreden eserleri türkmen ede-

biýatynda ilkinji orunlarda durýar. Muny ýazyjynyň döwürdeşi, belli ýazyjy Berdi Kerbabaýew hem tassyklaýar: «Nurmyrat Saryhanow menden ýaşrakdy. Ilki-ilkiler ol maňa eýerjeň hökmünde ýazýardy. Soňra Saryhanowyň ýazan kitaby meniňkä garanda has güýçli bolup çykdy. Şol babatda men öz ýeňilenimi keýpohon boýun alýaryn. Käşgä şeýle ýeňişler köp bolaýsady!...»

«Kitap» hekaýasynda wakalar Welmyrat aganyň çeper keşbiniň üsti bilen ýaýbaňlanýar. Welmyrat aga gum içinde bir obada Magtymgulynyň goşgularyny agyr märekäniň uly höwes bilen diňläp, ondan lezzet alyp oturan pursadyna gabat gelýär. Ony özi-de diňläp, şahyryň öwüt-nesihatlaryna syny oturýar. Şol kitapdan ýüregini üzüp bilmeyär. Ahyrynda-da ol maksadyna ýetýär. Bütin maşgalasynyň eklenç üçin gözünü dikip oturan guba düýesini Magtymgulynyň kitabyna çalyşýar.

Hekaýa gahrymanlarynyň gürrüň berýän ýürek gopduryjy teswiri jemgyýetçilik hem-de milli ösüşiň taraplarynyň çylşyrymly keşbini açyp görkezýär. Milli häsiýetiň düýp mazmuny uly yhlas bilen, psihologik taýdan çuňňur açylyp görkezilýär.

Guba düýe berip, alan kitabyňy gujagyna gysyp, öňe ýöräp barýan ýigit edil janly ýaly bolup okyjynyň göz önüne gelýär. Ýaş ýigit Welmyrat sowatly däl, pukara, ýöne weli, ajaýyp şygryň gudraty onuň erkini alypdyr.

Welmyrat aga şahyryň kitabyňy her sözünüň bir düýä degýändigini tekrarlap, bu ajaýyp kitaby elden gidirenleriň söwdada utulandygyny ýürekden syzdyryp aýdýar.

Ýazyjy hekaýada beýan edýän wakasynyň okyjynyň aňyna bütin aýdyňlygy bilen ornaşmagy üçin, özboluşly gurluş tärini ulanypdyr.

Eseriň mazmuny hekaýa içinde hekaýa getirmek ýoly bilen beýan edilýär.

Welmyrat aga guba düýe berlip alnan kitabyň taryhyny aýdyp ugraýar. Eser şular ýaly yzygiderli hekaýa içinde hekaýa getirilip, ahyrda hem golýazmaçy alymyň sözleri bilen jemlenýär.

Hekaýanyň dili halkyň gepleşigine ýakyn, ýönekeý hem sada dilde beýan edilýär. Onda gereginden artyk süýndürilen sözlemler ýok. Bu zatlaryň hemmesi hekaýanyň çeperçilik gymmatyny kesgitleýär.

«Kitap» hekaýasynda Welmyrat aganyň keşbi örän täsirli, dili özboluşly, janly bolup, öz häsiýetine laýyk gelýän dilde gürlýär. Baş gahrymanyň keşbinde türkmeniň çeper söze goýyan belent sarpasy jemlenendir.

Hekaýanyň ahyrynda şeýle setirler bar: «Bu kitap – türkmen poeziýasynyň esasy goýan Magtymgulynyň kitabydy...»

Doly manysyndaky kyssa eserlerini döretmekde uly iş bitiren ýazyjy N.Saryhanowyň hekaýalary, powestleri türkmen edebiýatyny many-mazmun taýdan baýlaşdyrdy.

Ýazyjynyň döredijilik özboluşlylygyny häsiýetlendirýän in esasy zat gahrymanlaryň içki dünýäsine çuň aralaşmagydyr. Ol durmuş wakalaryny gahrymanlaryň duýgusynyň üsti bilen beýan edýär.

«Şükür bagşy» powesti ýazyjynyň in şowly eserleriniň biridir. Ýazyjy esasy gahrymanyň – Şükür bagşynyň oýlanmalaryny, hereketlerini beýan etmek esasynda sungat adamsynyň öz sungatyny watanyna, halkyna bolan çäksiz söýgüsi bilen baglylykda ýokary derejä göterip bilýändigini açyp görkezýär.

Eseriň many-mazmuny Şükür bagşynyň gowy häsiýetleri bilen berk baglylykda aýdyňlaşýar.

Şükür bagşynyň halka ýakynlygy onuň saz sungatynyň-da halklyk häsiýetiniň ýokary bolmagynda, halka düşnükli hem-de täsirli bolmagynda jemlenýär. Ýazyjy türkmen sazynyň şeýle häsiýete eýedigini powestiň ençeme ýerinde nygtap görkezýär.

Eserde halkyň Şükür bagşa bolan çäksiz söýgüsi açylyp görkezilýär. Bu ýagdaý Şükür bagşynyň agasy Eýran hanynyň eline ýesir düşende, ony boşatmak üçin üýşen oba adamlarynyň gep-sözünde, hereketinde has-da gowy ýüze çykýar.

Obadaşlarynyň ruhy goldawy Şükür bagşynyň öz halkyna bolan söýgüsini, watançylyk duýgusyny has-da joşdurýar. Şükür bagşy öz sungatynyň güýjüne, gudratyna ynanýar. Ol eýran hanyna ýesir düşen doganyny öýüne üýşen obadaşlarynyň diýşi ýaly edip däl-de, özüniň saz sungaty arkaly gandöküşiksiz boşatmagy makul bilýär.

Bagşy Eýrana gidip barýarka, daglara syn edip, çuňňur pelsepewi oýlanmalara berilýär. «Bagşy dagdan düşmekçi bolanda, ýurduna gaýtadan nazaryny aýlady. Gara baglar, obalar, süri-süri mal-

lar, olaryň aňrsynda görünýän Garagumuň depeleri... Nähili hezil! Nähili gözel!.. Bu ýurtdan çykyp, şu belent daglaryň üstünden aşyp, ýene-de ýurduna gaýdyp gelip bilýän ýigitler köpdür...»

Şükür bagşynyň öz ýurdunyň tebigatyna bolan söýgüsi öz halkyna bolan guwanç duýgusy bilen aýrylmaz baglylykda ýüze çykýar. Ol duýgular Şükür bagşynyň hut öz kalbynda sazlaşykly ösen. Ol zyn-dana düşen doganyny boşatmak üçin janyny-da gaýgyrmajak oba ýigitlerini neneň ýatlaman durup bilsin. Watanyň tebigy keşbi hem şol ýigitleriň keşbi bilen bilelikde Şükür bagşa has gözel bolup görünýär. Bu bolsa onuň watançylyk duýgusy has-da galkyndyryýar.

Şükür bagşynyň ösen watançylyk duýgusy özüne we sazyna ýeňilmez güýç berýär. Hut şonuň üçin hem ol Eýran hanynyň ýanyna baranda, özüni arkaýyn tutýar.

Şükür bagşy ýaryşda üstün çykýar. Watanyna, halkyna bolan çuňňur söýgüsi bilen ganatlanan belent ruhy onuň sazynyň hem Gulamyňkydan başga hili bolup, belent ýaňlanmagyna sebäp bolýar.

Şükür bagşynyň keşbi ajaýyp häsiýetleri özünde jemlän sungat adamynyň türkmen edebiyatynda döredilen in täsirli keşpleriniň biridir.

Eserde gahrymanlaryň gepleşikleri berlende, onuň bilen baglanyşykly olaryň owunjak hereketleri, ýüz keşbinde bolup geçýän özgerişleri-de suratlandyrylýar.

Hereket, duýgy, portret, peýzaž, dialog ýaly serişdeleriň bir-biri bilen şu hili berk baglylykda berilmegi eseriň many-mazmunynyň täsirli, kompozisiýasynyň çeybe bolmagyna ýardam edýär.

Gahrymanlaryň hereketleriniň suratlandyrylyş, ýordумыň beýan ediliş stiline-de özboluşly häsiýetiň bardygyny bellemek gerek. Ýazyjy beýan edilýän pikiri has nygtamak üçin: «Sazanda saz çalýar. Başyny galdyрман çalýar. Dutaryň gapagyna zarp bilen urup, gahrymançylykly heňler çalýar...» diýen ýaly gysga sözlemleri zly-yzyna getirip, eseriň içki hyjuwlylygyny güýçlendirip goýberýär.

«Şükür bagşy» powestiniň žurnalda neşir edilişini ýazyjynyň özi görüp bilmeyär. Ýazyjy fronta gidenden soň onuň saz sungaty barada düýpli eser ýazyp ýöreninden habarly türkmen edebiyatynyň janköýeri, edebiyatymyzyň ýakyn dosty, belli rus yazyjysy A.Aborskiý powesti ýazyjynyň arhiwinden alyp, «Sowet edebiyaty» žurnalynda çap etdirýär. Şeýdibem türkmen edebiyaty üçin uly sogaply iş edýär.

N.Saryhanowyň gudrat bolup dörän bu powesti türkmen edebiýatynda giň okyjylar köpçüliginiň gyzgyn söýgüsini gazanan eserdir. Bu powest boýunça döredilen çeper kinofilm hem halkara kino-festiwalýnda baýrakly orna mynasyp boldy.

N.Saryhanow aşa okumuş yazyjydy. Ol doganlyk halklaryň eserlerini ilki türkmençä terjime edilen görnüşinde okan bolsa, soň-soňlar rus dilini öwrenip, M.Gorkiniň, A.P.Çehowyň, A.S.Puşkiniň, L.N.Tolstoýyň eserlerini asyl nusgasynda okap başlaýar, olardan ýadawsyz öwrenýär. Käbirlerini türkmen diline terjime edýär. Çehowyň hekaýalaryny okap, N.Saryhanow bu yazyjyny ussatlyk mekdebi hasaplaýar.

Beýleki halklaryň edebiýatlaryndan öwrenmek bilen birlikde ýazyjy öz döredijiligini halk döredijiligi hem nusgawy edebiýat bilen hem berk baglanyşdyrypdyr. Ýordumyň ýönekeýligi, halk dili, liriki mylaýymlyk ýazyjynyň halk döredijiliginden öwrenen sapaklarydyr.

N.Saryhanow birnäçe eserlerini dartgynly front ýagdaýynda döredýär. Ýazyjy döredijilik güýjüniň, zehininiň kämilleşen döwründe 1944-nji ýylyň 4-nji maýynda frontda gahrymanlarça wepat bolýar. Ol Moldawiýanyň Bender etrabyňyň Delakeu obasynda jaýlanýar.

Ýazyjy aradan çykandan soň hem onuň eserleri ençeme gezek çap edilýär. Onuň eserleriniň birnäçesi Moskwada rus dilinde neşir edilip çykarylady. N.Saryhanowyň eserleri ukrain, moldawan, azerbaýjan, gazak, latyş, täjik, ermeni, iňlis, bengal dillerinde hem çap edildi.

Görnükli ýazyjy N. Saryhanow бүтін ömrüni, zehinini türkmen edebiýatyny ösdürmäge bagyşlady we hiç wagt könelmejek, kämil eserleri bilen edebiýatymyzy baýlaşdyrdy.

REHMET SEÝIDOW **(1910-1955)**

Zehinli şahyr Rehmet Seýidow 1910-njy ýylda Halaç etrabyňyň Akdepe obasynda dogulýar.

Yaşlykda ýetim galyp, baýyň batragy bolan Rehmet ýaňy 13 ýaşyndaka baýyň zor salmagy bilen Owganystana gitmäge mejbur bolýar. Ýat ilde Rehmet ilini-ýurduny, Watanyňy küýseýär. Ol pursat tapyp, ata Watana dolanyp gelýär.

Şahyryň «Meni» atly goşgusynda ene-atadan aýra düşüp geçiren ejirli durmuşy barada gürrüň berilýär:

Daň atandan gün batýança işleýärdim gul bolup,
Bir bahyl baý gapysynda guradym reňkim solup,
Görmedim men ol wagtlar ýüzüme bakýan gülüp,
Ata-enem goýdy gitdi ýedi ýaşymda ölüp,
Harlady hem horlady ol geçen günler meni...

1925-nji ýylda Rehmet ýetimler öýüne kabul edilýär, orta bilim alýar. Soňra häzirkki Atamyrat şäherindäki mugallymçylyk orta okuw mekdebini, Aşgabadyň mugallymçylyk institutynyň dil we edebiýat fakultetini tapawutlanan diplom bilen tamamlýar.

Şahyryň zähmet ýoly çagalara terbiýe bermekden başlanýar. Soňra Aşgabada gelip, neşirýatda, kinostudiýada, Ýazyjylar birleşiginde işleýär.

Rehmet Seýidow döredijilik işine 1930-njy ýyllardan başlaýar. R.Seýidowyň ilkinji goşgularynyň arasynda ýaşlary sowatlylyga çagyrmak, daýhanlary kolhoz gurluşygyna gyzyklandyrmak häsiýetindäki eserler agdyklyk edýärdi.

Şahyr tebigat gözelliglerini wasp edende, ýadymyza-oýumyza düşmeýän jadylaýjy bir peýzaž herekete gelýär. Bu goşgular şahyryň halk döredijiligidir nusgawy edebiýatymyzy tüýs ýürekden söýenligini, rus şygryýetini çuňňur özleşdirenligini aýdyňlaşdyrýar.

Puşkiniň, Lermontowyň, Týutçewiň, Fetiň, Ýeseniniň, Şipaçewiň eserleri R.Seýidowyň döredijilik mekdebine öwrülýär. Türkmen şahyrynyň peýzaž hem söýgi lirikasy rus şahyrlarynyň şu häsiýetli lirikasyna ýakyndyr.

Ganym urşuň başlanmagy bilen Watany goramaga çagyryjylyk, fronta gidýän ýigitleri ruhlandyryjylyk äheňler R.Seýidowyň döredijiliginde hem çuňňur işlenendir. Şahyryň «Ugratmak» (1941) goşgusyň liriki gahrymany söýgülisi bilen hoşlaşykda mertlik görkezýär. Şahyryň «Türkmen halkyna» (1942) diýen goşgusynda

ogullaryny Watan goragyna ugradan eneleriň merdanalygyna bil baglanylýar.

«Goç ýigit söweşde belli» (1943) poemasy liriki äheňi boýunça şahyryň tutuş döredijiliginiň lirika ýykgyň etmek häsiýeti bilen birleşýär.

Urşuň tamamlanmagy, deňi-taýy bolmadyk Beýik Ýeňşiň gazanylmagy, halkyň arzyly maksadyna ýetmegi bilen baglanyşykly şahyr mylaýym liriki äheňler bilen ajaýyp goşgularyny döretdi.

Aý-da bakýar,
Suw-da akýar,
Guşlar ýatýar uklaşyp.
Joş urýar ýaz,
Her ýanda saz
Edýär suwlar ses goşup!..
Obam gözel,
Ös salkyn ýel!
Men geleme ilime!
Halk parahat,
Jan-da rahat,
Bakýan atyz, çilime...

Tebigat keşplerini, onuň her bir alamatlaryny şahyr maksatsyz görkezmeýär. Olar şahyrana arzuwlar edip oturan liriki gahryman bilen hut gönüden-göni baglanyşdyrylýar, gerek ýerinde olara hyzmat edýär. Şahyr tebigat görnüşleri bilen näçe gyzyklansa-da, gahrymanlaryň pikir-düşünjesini beýan etmegi birinji orunda goýýar. Şahyryň ýaş gahrymanlary hemişe Watana wepaly, Watandan güýç alyp, halka hyzmat etmegi baş maksat edýärler.

R.Seýidowyň peýzažy suratlandyrylan sygyrlarynda baýyr, bahar, gülüp garşy alýan şäher, şaglap akýan çeşme, ýaz şemaly, ümsüm gije garaňkysy, asman giňişliginiň sanýetmez ýylgyzlary... uly şahyranalık bilen görkezilýär. Çünki ol tebigatyň beýhuş ediji täsirini çuňňur duýujy, ol gözelligiden lezzet alyjy şahyrdyr.

Eý agşam sazлары, hüwdüläň meni!
Gije sen hem üwräp durgul el bilen.
Söýýän, ýaz gijesi, hemişe seni,
Ukladyp ýelpeýäň salkyn ýel bilen.

Ýyldyzларыň seredende göz açyp,
Aý ýöräp gidende asmandan geçip,
Has hem daňdan-gije gidende göçüp,
Gülüp garşy alýar gündiz «gel!» bilen...
(*Ýelpeýär ýeller*).

Aşa duýguçylyga berlen liriki gahryman pasyllaryň daşky owadanlygyna maýyl bolmaýar-da, onuň içki gözelligini syzmagy başarýar. Tebigat gözelligini inçelik bilen aňsyrmagy başarýan şahyr ony ussatlyk bilen suratlandyrýar. Okyjynyň göz önünde janlandyrylýan tebigatyň keşbi şahyryň suratkeşliginiň näderejede be-lentligini açyp görkezýär.

Ine, Pöwrizäniň garry dagлары,
Bulut oňa dynç almaga çökükdir.
Bu-da Pöwrizäniň ýaşyl dagлары,
Almaları eýýam gülün dökükdir.

Baglarda seslenip, Pöwrize çäýy,
Gije-gündiz şyr-şyr edip, akyp dur.
Gulpagyn ykjadyp, asmanyň aýy,
Ýuwaşja ýylgyryp, oňa bakyp dur...

«Pöwrize çäýy» (1946) goşgusynda şahyr dagyň başyny bürän bulutларыň durşuny şahyrana duýgurlyk, synçylyk bilen suratlandyrýar.

Şahyryň «Ýaşlara ýadygär» goşgular ýygyndysy çagalara niýetlenendir.

Teşne Garaguma suwuň gelmeginiň diňe adamlar üçin däl, çölün janly-jandary üçin hem eşrete öwrüljekdigi barasynda şahyr birnäçe

goşgulary döretdi. Şahyryň «Awçy, atma jereni» (1954) goşgusy türkmen şygryýetinde iň bir saýlama eserleriň hataryna goşuldy.

Awçy, atma jereni!
Onda uly arzuw bar.
Intizar ol, gör ony,
Ol kanala garaşýar.

Gör, injigi inçejik,
Suw diýip köp ýörmekden.
Mahrum etjek sen niçik,
Ony kanal görmekden?

Sanalgyja gün galdy,
Arzuwyna ýeterne.
Kanal çöle ýol saldy,
Gelýär jerenleň ýerne.

Kanal gумы boýun edip,
Geçsin, çöli suwarsyn!
Owlaklaryn oýnadyp,
Jeren-de suwa barsyn.

Awçy, atma jereni!
Onda gowy arzuw bar.
Gowy arzuwy seni,
Etsin oňa rehimdar!

Şahyryň şahyr ýüregini ýaşlyk duýgulary gaplap alanda ol özüni baharyň aýdymçysy, bagşysy hasaplaýar.

Barha joşýan,
Goşgy goşýan,
Men baharlar bagşysy.
Durmuşym saz,

Möwsümim ýaz,
Gül-gülüstan mesgenim.
Heňler etsin,
Halka ýetsin,
Goşgularyň ýagşysy!
Bagy-bossan
Türkmenistan
Seňkidir janym, tenim!

R.Seýidow türkmen şygryýetini diňe bir üýtgeşik şahyrana mazmun däl, eýsem täze şekil bilen hem baýlaşdyrdy. Şahyryň döredijiliginde kemsiz işlenen «Abaý bendi» goşgy görnüşi başga edebiyatdan getirilen bolsa-da R.Seýidowyň şahyrana şalygynda hakyky milli häsiýete geçdi.

R.Seýidowyň näzik lirikasy onuň poemalarynda hem duýulýar. Şahyryň poemalarynda epiklik häsiýet güýçli. R.Seýidowyň döredijilik ýoluna göz gezdirip, edebiyatymyza özboluşlylygy bilen tapawutlanýan şahyry göz önüne getirmek mümkin.

«Janym tenim
Göz röwşenim,
Watanym hem halkymdyr!
Her bir zaman,
Güýç aýaman
Oňa aýdym düzerin.
Gün nura baý,
Gijeler Aý,
Durmuş doly ýalkymdyr.
Günde-günde
Bagt içinde
Men gulaçlap ýüzerin...

R.Seýidowyň döredijiligi watanperwerlige, doganlyk-dostluga, wepaly söýgä, halal zähmete çagyryýar.

Şahyryň «Orazyň bagy» atly goşgusynda zähmeti söýmek, öz çeken zähmetiniň miwesini görmek ýaly düşüňjeler şahyrana teswirlenýär. Şygyrda Oraz atly oglanjygyň ýere, bagbançylyga yhlas edip ýetişdiren özboluşly bagyny şahyr halal zähmetiň miwesi hökmünde okyjynyň göz önünde janlandyrýar:

Üç ýyl ozal
Ekipdi ol
Injir, üzüm, naryny.
Düýbün depip
Suwlar sepip,
Ösdürdi oň baryny.

Bu ýaz olar
Gözel bolar,
Güller açyp reňbe-reň.
Her pudakda
Bagban hakda
Guşlar ýasar dürli heň...

Goşgynyň çaganyň aňyna edýän täsirine üns berip görüň: şahyr guraksy gürrüň edip, çagalary zähmet çekmäge çagyranok. Ol zähmet diýlen düşüňjäniň manysyny açyp berýär, zähmetiň netijesiniň nähili gözeldigine ünsi çekýär. Onsoň bu ýerde zähmet barada goşmaça çagyryş gerek hem däl:

Gör, ýaş Oraz,
Gyşy hem ýaz,
Işleýär öz bagynda.
Oýnap-gülüp,
Miwe ýolup,
Iýer tomus çagynda...

Türkmenistanyň halk ýazyjysy K. Taňrygulyýew şahyryň kämil sygryýeti we ajaýyp şahsyýeti barada şeýle ýatlaýar: «Meşhur türk-

men şahyry Rehmet Seýidowyň ady tutulanda, Köpetdagyň dyzyny ýassanyp ýatan Aşgabadyň baýry, bütin Lebabyň gözelligi, gyş bilen ýazyň sepleşiginde ýere ýyly gidip, bugaryp duran atyzlar, sähel soňrak açylan bägül pyýalasy, tomsuna ygşyl atýan tylla sary bugdaýlyk... göz öňüne gelýär. Jeýhunyň, onuň kenaryndaky gara baglardaky bilbildir torgaý guşlaryň täze-täze mukamy eşidilýär. Şahyr ýadyňa düşende, adamy, bütin tebigaty, ähli gözelligi söýmegi jany-teni bilen başaran, diýseň mylakatly, mährem, nurana, kalby owadan adam göz öňünde janlanýar...”

Görnükli şahyra 1995-nji ýylda «Türkmenistanyň halk ýazyjy-sy» diýen hormatly at dakylady.

HAJY YSMAÝYLOW (1913-1948)

Zehinli ýazyjy Hajy Ysmaýylow Aşgabadyň etegindäki Bagyr obasynda 1913-nji ýylda dünýä inýär. Ýazyjynyň maşgalasy ylma-bilime höwesli adamlaryň birnäçesini özünde jemläpdir. Köp çagaly maşgaladan bolan Hajy sowat hem dil öwrenmekde öz dogan-garyndaşlaryndan nusga alypdyr. Hajy ilki oba mollasynda, soňra 1925-nji ýyldan täze açylan mekdepde okap başlaýar.

Ilki Moskwada türkmen hünärmenlerini taýýarlamak üçin ýörite açylan magaryf mekdebinde okan (1926–1929) H.Ysmaýylow soňra Aşgabada gaýdyp gelip, «Komintern» atly okuw mekdebinde okaýar. 1930-njy ýyldan Türkmenistan Ýer işleri ministrliginiň suw-gurluşyk bölümünde, soňra dürli gazet-žurnallaryň redaksiýalarynda terjimeçi bolup işläp başlaýar.

H.Ysmaýylow 30-njy ýyllarda ownuk goşgudyr hekaýalaryny ýazdy. 1929-njy ýylda ilkinji gezek «Gözün aç» atly goşgusy gazetde çap edilýär. 1937-nji ýylda «Okalga» atly ilkinji hekaýasyny döredýär. 1940-njy ýylda bolsa «Kemine» hekaýasy çap edilýär. Emma olarda entek ýazyjynyň çeperçilik derejesiniň kemterligi duýulýardy. Kâbir kemçilikleriň bardygyna seretmezden şol hekaýalar onuň kyssadaky ukybyny ýüze çykardy.

H.Ysmaýylow 1935-nji ýyldan başlap, gazet-žurnallarda, Ylymlar akademiýasynyň taryh, dil we edebiýat institutynda terjimeçilik işi bilen meşgullanýar. Beýik Watançylyk urşundan öňki ýyllarda H.Ysmaýylow dünýä edebiýatynyň gowy nusgalaryny terjime edýär.

Hajy Ysmaýylow 1941-nji ýylyň ahrylarynda fronta gidýär. Faşistik basybalyjylary bilen bolan söweşleriň birinde 1943-nji ýylyň başlarynda agyr ýaralanýar hem-de Aşgabatda dolanyp gelýär. Beýik Watançylyk urşundan gelenden soň, döredijiligini dowam etdirýär.

Ol Türkmen döwlet neşirýatynda baş redaktor bolup işleýär, edebi döredijilik bilen ymykly iş salşyp ugraýar.

H.Ysmaýylow rus ýazyjylary P.Pawlenkonyň «Çöl» (1934) po-westini, N.S.Turgenewiň «Awçynyň hatlary» (1935) hekayalaryny, L.N.Tolstoýyň «Kazaklar» (1936) powestini, A.P.Çehowyň powest-hekaýalaryny, I.A.Krylowyň basnýalaryny, S.Stalskiniň goşgularyny, fransuz ýazyjysy W. Gýugonyn «93-nji ýyl» (1937) romanyny, rus edebiýat tankytçysy W.G.Belinskiniň makalalaryny we başga-da birnäçe eserleri türkmen diline geçirýär.

Görnükli ýazyjylaryň eserlerini terjime etmegi H.Ysmaýylowyň kämilleşmegi üçin, geljekde gowy kyssa eserlerini döretmegi üçin uly mekdep boldy. H.Ysmaýylowyň terjimeçilik ukyby, esasan, kyssa eserlerinde aýdyň ýüze çykdy.

1937-nji ýylda H.Ysmaýylowyň «Çeper edebiýatyň terjimesindäki ýalňyşlyklaryň önüni almaly» diýen ilkinji tankydy makalasy çap edildi.

Ol ençeme çeper eserleri redaktirledi. Olaryň içinde A.Kekilowyň «Söýgi» romanynyň birinji kitaby (1947) we başgalar bar.

Zehinli ýazyjy 1948-nji ýylyň 6-njy oktýabrynda Aşgabatda bolan ýer titremesinde heläk boldy.

H.Ysmaýylow ýazyjy hökmünde Beýik Watançylyk urşundan gaýdyp gelenden soň giňden tanalyp başlandy.

Ol az salymyň içinde «Bäsdeşler» (1944), «Öküz gödek» (1945), «Iki atanyň bir ogly» (1946), «Mugallymyň gyzy» (1947) atly powestlerini we dürli ýyllarda «Gopuzlyja gyz», «Intelligent», «Durmuşyň lirasy» ýaly hekaýalaryny ýazdy.

Ýazyjynyň eseri rus diline terjime edildi. «Mugallymyň gyzy» eseri wenger (1952), bolgar dillerine (1953) terjime edildi we kitap bolup çykdy.

Ýazyjynyň halkyň ýüregine öçmejek ýara salan uruş döwrüniň wakalary bilen baglanyşykly ýazylan «Bäsdeşler», «Iki atanyň bir ogly», «Öküz gödek» powestlerinde halkymyzyň faşizmiň garşysyna alyp baran gahrymançylykly göreşleri barada gürrüň berilýär. Powestlerde uruş döwründäki gündelik wakalarda adama mahsus gowy häsiýetler inçelik hem şol bir wagtyň özünde ýönekeýlik bilen açylyp görkezilýär. Şu alamat «Mugallymyň gyzy» powestinde hem gowy duýulýar. Awtor onda ýaşlaryň dikeldiş ýyllaryndaky iş-aladalary barada söhbet açdy.

Hajy Ysmaýylowyň kyssa eserleri ýazyjynyň çaga psihologiýasyna beletligi, durmuşylygy, tebigylygy, milliligi, diliniň şireliligi bilen abraý gazandy.

Ýaşlar temasy H.Ysmaýylowyň döredijiliginiň esasy ugruny kesgitledi. Onuň powestlerinde ýaşlaryň özboluşly keşpleri döredildi. Bu babatda onuň türkmen edebiýatynda aýratyn orny bar. H.Ysmaýylow türkmen çagalar hem ýetginjekler kyssasyny esaslandyranlaryň biridir.

«Gopuzlyja gyzdaky» Jerenjik, «Iki atanyň bir oglundaky» Mikola Kalpakly, «Bäsdeşler» powestindäki Muhatdyr Garýagdy okyjynyň ýüregine ýakyn. Ukrain oglanjygy Mikola Kalpakla hossar çykan Atanazar agadyr Sabyr ejäniň keşbi hem körpelere mähir çöyüp dur.

H.Ysmaýylowyň döreden keşpleri dürli-dürli häsiýetli, olaryň özboluşlylygy güýçli. Ýazyjy durmuşa çaganyň gözi bilen seretmäge, çaganyň dilinde geplemäge, şolaryň aňyna gowy ýetjek wakalary saýlap almaga ökde. Çagalaryň ýüregine ýakyn keşpleriň hakykylygyny üpjün edýän, uslyp özboluşlylygyny kesgitleýän köp sanly beýleki alamatlar hem şunda ýüze çykýar.

«Bäsdeşler» powestinde üç sany ýaş gahrymanyň keşbi döredildi. Garýagdy hem, Muhat hem Dursuny çyn ýürekden söýýär. Olar bir mekdepde bile okapdyrlar. Mekdep ýyllarynda dörän söýgini olar Beýik Watançylyk urşunyň söweş okoplarynda-da göterip gezyärler.

Fronta giden «barlyşyksyz» bäsdeşler bir bölüme düşüp, aýgytly pursatlarda biri-birleri bilen düşünişýärler.

Garýagdy türkmen dili, edebiyata ökde bolsa, Muhat matematika ökde. Ikisi hem özleriniň ökde taraplary bilen biri-biriniň howuny basjaklar. Mekdebi tamamlanlaryndan soňra, olaryň ikisi hem öz höwes eden ýokary okuw mekdeplerine okuwa girýärler.

Muhat okuwyny taşlap, obada traktorçy bolup işläp başlaýar. Garýagdy howsala düşüp başlaýar. Sebäbi ol Muhadyň öz halaýan gyzy – Dursuny elinden alaryndan gorkýar. Dogrudanam, Muhadyň okuwy taşlap gaýtmagynyň esasy sebäbi Garýagda göz edip, Dursuny razy etmek bilen baglydy.

Muhat traktorçy bolup, obada özünü tanadýar we Dursuna söz aýdýar. Dursun bolsa, onuň eline üç setirli hat berýär. Ondan soňra uruş başlanýar.

Bäsdeşler frontda aýrylmaz dostlaşýarlar. Bilelikde duşmana garşy göreşýärler. Bularyň dostlaşmagynda maýor Krasnow hem uly goldaw berýär. Muhat uruş gidende ýany bilen Dursunyň şol beren hatyny hem alyp gidýär. Muhat duşman tarapyndan ýaralanyp, jan berjek wagty, dogan ýaly dosty, Garýagdydan ötünç sorap, şol haty oňa gowşurýar.

Eserde oglanlykdan tutda-bas bu ýaşlaryň Watan bähbidini önde goýýandygy, paýhasly hereket edip, şu esasy dostlaşandyklary olaryň alan terbiýesiniň oňaly netijesi hökmünde ýüze çykýar. Munuň özi gahrymanlaryň keşpleriniň ynandyryjylykly çykmagyna, ösüşde görkezilmegine sebäp bolupdyr.

Mylaýym, göwnaçyk, ýoldaşyny ynjytmagy ýokuş görýän, emma söýgüsine wepaly Dursunyň çeper keşbi hem gowy işlenipdir. Onda türkmen gyzyna mahsus milli häsiýetler ýüze çykyrýdyr. Dursun gowy ýoldaş, janykpeş okuwçy. Gowy terbiýeli erkli gyz.

Eseriň temasy söýgi, watançylyk, dostluk. Garýagdynyň keşbi agras, akyllý, tutanýerli berlen. Muhat hem şeýle, ýöne ol Garýagda görä has açyk. Bäsdeşlik Garýagda görä, Muhatda has ösen.

Oglanlarda biri-birine bolan duşmançylyk däl-de, çagalaryň hemmesine mahsus bolan bäsdeşlik bar. Olar çagalýkdan saýlanyp,

ýetginjeklik ýaşlaryna ýetensoňlar, öz edenleriniň nädogrudygyna düşünyärler, soňra dostlaşýarlar.

Eserde halk döredijiligine ýakyn häsiýetler bar. Şeýle-de ýazyjy terjimeçilik bilen meşgullanandygy sebäpli rus edebiyatynyň hem täsirleri duýulýar.

«Mugallymyň gyzy» powestinde Beýik Watançylyk urşunyň oň ýanyndaky dikeldiş ýyllarynda okap, hünär alan ýaş türkmen ýetginjekleriniň tipiki keşpleri döredildi.

Powestde şäher bilen obanyň gatnaşygy açylyp görkezilýär. Ýazyjy obany hem, şäheri hem çagalaryň üsti bilen, hut çaga durmuşy bilen suratlandyrýar.

Eserde Ataýew, Dursun, Rejep, Gözeljik, Oratdy ýaly gahrymanlar hereket edýär. Eseriň başynda Dursunyň kakasy bilen şäher durmuşyndan oba durmuşyna aralaşyşy suratlandyrylýar. Dursunyň kakasy mugallym. Ataýew özüniň ençeme ýyl mundan oň okadan okuwçysy, häzirki wagtda daýhan birleşigiň başlygy bolan Çaryýaryň çagyrmagy bilen tutuş maşgalasyny alyp, tomus dynç alyş günlerinde oba gelýär. Dursun oba adamlary, çagalary bilen tiz öwrenişýär. Ol özüniň zähmetsöýerligi, kitaba bolan höwesini bilen oba çagalaryna görde bolup, olary dogry ýola ugrukdyrýar.

Dursun heniz obany bir gezek hem görmänkä, entek şäherdekä obany görmegiň, oba durmuşy bilen tanyş bolmagyň arzuwynda ýaşaýar. Ol kakasy bilen maslahatlaşyp, oba çagalaryna köp babatda kömek edýär. Tertipsiz çagalary terbiýelemegiň, arassaçylygy, kitap okamagy ýola goýmagyň hötdesinden gelýär. Elbetde, obada beýle işleri amala aşyrmak aňsat düşenok. Emma mugallymyň erjel gyzy ähli päsgelçiliklere döz gelýär, köpçülik bilen maslahatlaşyp, ugur tapýar.

Dursunyň oba çagalary bilen kömek toparyny düzüp, oba adamlaryna özleriniň çaga kömeklerini berişleri çagalary terbiýelemekde uly ädim bolup durýar. Oba çagalarynyň içinde iň bezzat, garagol oglanjyklar Rejep bilen Oratdyny aralaryna alyp, terbiýä çagyrmaklary olaryň geljekde akyllý-başly adamlar bolup ýetişmeklerine uly itergi berýär. Dursunyň tämiz bolmak baradaky pikirlerini Gözeljige gönüläp aýtman, ýumşaklyk bilen aýlap aýdyşy hem onuň ugurtapyjylygynyň alamatydyr.

Oba çagalaryna käbir şäher düzgünlerini öwredip ýörkä, Dursunyň özi-de oba durmuşyny öwrenýär. Oba gelen günleri ondan «Sen kim borsuň?» diýip soranlarynda: «Men mugallymyň gyzy» diýip, utanjrap duran gyzyň keşbi soňabaka has ösýär. Onuň garaýyşlary janly hereketde görkezilýär. Dursuny obanyň döp-dessury-da, uly-kiçi hemmäniň pikir-duýgusy-da, garaz, hemme zat gyzyklandyrýar. Dursun oba adamlary, çagalary bilen hoşlaşyp şähre gaýdanlarynda örkünden aýrylan ýaly bolýar.

Oba çagalary ençeme wagtlap Dursunsyz öwrenişmän gezyärler. Rejep keçjal şäherde okan döwründe onuň gözleri elmydama özünde okuwa bolan höwesi döreden Dursuny gözleyär. Şäherde Rejep tötänden Dursuna duşanda onuň yzyndan «Mugallymyň gyzy» diýip gygyrýar, onuň bilen duşuşyp, obaly dostlarynyň salamyny ýetirýär, özi barada gürrüň berende bolsa Dursuny begendirýär.

Ýazyjynyň «Iki atanyň bir ogly» powestinde halkymyzyň watançylygy, çuň adamkärçilikli häsiýetleri, körpelere bolan mähri doly açylyp görkezilipdir. Eserde ýazyjy uruş döwründäki uly bir meseläni orta atypdyr. Ganym uruş münlerçe janlary pida etdi. Münlerçe çagalary ýetim goýdy. Eýsem enesiz-atasyz, öýsüz-öwzarsyz neresse çagalara kim mähir bermeli? Gowy zat, adamlaryň birek-birege bolan mähir-muhabbeti, duýgudaşlygy üstün çykdy. Urşuň gidip duran ýerlerinde ýetim galan çagajyklara hossar çykmaga höwesli adamlar köp boldy.

Powest Mirap ady bilen tanalýan Atanazar aganyň we onuň maşgalasy Sabyr ejäniň maşgalasy baradaky gürrüňden başlaýar. Atanazar aga bilen Sabyr eje ençeme ýyldan bäri perzentsizlik dagyny çekip gelyän garrylar.

Ýetimler öyünden getirilen ukrain oglanjygy Mikola Atanazar aganyň maşgalasynda özüne mähir tapýar. Dört ýyllap bu maşgalada terbiýelenýär. Sabyr eje bilen Atanazar aga ony hakyky ogullary hasaplaýarlar. Oglanjyk bu maşgala derrew öwrenişýär.

Uruş gutarýar. Ähli adamlar parahatçylykly zähmete girişýärler, weýran edilen hojalygy dikeldýärler.

Mikolanyň kakasy Anton aga oglunyň diriligine ynanýar, şol ynanç bilenem ýaşaýar. Anton aga Mikolanyň nirededigini bilende

ur-tut salgy alyp, ýola düşýär. Ol sorap-idäp, ahyry ogluny tapýar. Ýöne Atanazar aga bilen Sabyr ejäniň perzentsizlik dagyny çeke-çeke ogullyga alyp ulaldan ogly Mikoladan aýrylyşaslary gelenok.

Oba ispolkomynyň başlygy Anton aga Türkmenistanda galmagy çyny bilen tekliپ edýär. Mikolany ekläp-saklap, söýüp ösdüren adamlaryň elinden çagasyny alyp gitmäge Anton aganyň yn-saby çatmaýar. Ol galmaga razylaşýar, özüne nätanys, ýöne mährem adamlaryň arasynda täze mekan tutunýar. Şeýlelikde, Mikola iki atanyň söýgüli perzendine öwrülýär.

Ýazyjy eserde her bir zady inçelik bilen yzarlaýar. Atanazar aga bilen Sabyr ejäniň keşbinde türkmeňe mahsus häsiýetleri görmek bolýar. Şeýle-de ýazyjynyň doganlyk ukrain halkynyň durmuşyny açyp görkezşi, olaryň adamkärçilik sypatlaryny suratlandyryşy juda göwnejaý.

Ýazyjynyň köpleriň göwnünden turan «Gopuzlyja gyz» hekaýasynda ýaňy mekdebe baran çaganyň çeper keşbi döredildi. Hekaýada altyn-kümüşden edilen şaý-seplerini fronta kömek üçin bagyşlaýan türkmen gelin-gyzlarynyň watançylykly hereketine goşulyp, öz söýgüli gopuzjagazyny getirip orta goýan Jerenjigi görýäris.

Hekaýada kiçijik Jerenjik çaga höwesjeňligi bilen ulularyň işini synlaýar, olaryň gürrüňini diňleýär. Aňynyň ýetdiginden eşidenlerini we görüp duran wakalaryna akyl ýetirmäge çalyşýar. Diňe oňat we göwnejaý görkezilen şu psihologik pursatdan soň Jerenjik öz ýa-nyndan belli karara gelyär-de, öýde goýup gaýdan gopuzynyň yz-nyndan ylgaýar, ony alyp gelip, ulularyň edişi ýaly, fronta kömek üçin üýşürilen şaý-sepleriň üstüne goşýar. Görnüşi ýaly, ýazyjy çaga psihologiýasyna çuň aralaşýar. Görelde çaganyň durmuşynda esasy zat. Soňy watançylyga ýazyp gitjek şol oňlanylýan hereketi Jerenji-ge özünden ulularyň görkezen göreldesi etdirdi. Göreldäniň täsirem, çaganyň aňyna baryp ýetişem üýtgeşik. «Mugallymyň gyzy» powes-tinde garagoldan hapysa Rejep keçjalyň düzelmeginde, gowy ter-biýäni almagynda hem Dursun we onuň ýoldaşlary tarapyndan görke-zilen göreldäniň täsiri uly. Çagalar üçin ýazyýan ýazyjy eserleriniň şu tarapyna has köp üns beripdir, şeýdibem utuş gazanypdyr.

H.Ysmaýylow pedagogikanyň gowy ýörelgelerini gahrymanyň çeper keşbini bezemekde-de, ony sünnälemekde-de täsir ýetiriji serişde hökmünde ulanýar.

Awtor çaga terbiýesinde zerur bolan çagalarda zähmet endiklerini döretmek we berkitmek meselesini eserlerinde giňden ulanýar. «Mugallymyň gyzy» powestinde çaga terbiýesiniň bu gowy serişdesine örän uly üns berlipdir.

Türkmen çagalar edebiýatynda çagalaryň isleglerini, arzuwlaryny şöhlendirip, öz döredijiligi bilen edebiýatda öçmejek yz galdyran H.Ysmaýylowyň eserleri dünki we şu günki okyjylaryň ýakyn hemrasyna öwrüldi.

TÜRKMEN ÇAGALAR EDEBIÝATY URUŞDAN SOŇKY ÝYLLARDA (1945-1959)

Türkmen çagalar edebiýatyny ösdürmek boýunça uruşdan soňky ýyllarda ençeme aladalar edildi. Urşuň başlanmagy bilen çykarylmagy bes edilen «Mydam taýýar» (1946) gazetini, «Pioner» (1951) žurnaly täzeden neşir edilip başlandy. 1948-nji ýylda Türkmen döwlet neşirýatynda ýörite çagalar edebiýaty bölümi täzeden döredildi.

Döwletimiz çagalar edebiýatynyň mundan beýläkki ösüşini kämilleşdirmek üçin bu meseläni esasy üns merkezinde saklady. Türkmenistanyň ýazyjylarynyň II, III gurultaýlarynda (1946, 1954), ýörite maslahatlarynda çagalar edebiýatyny ösdürmek barada dürli çäreler bellendi. 1946–1951-nji ýyllarda iň oňat çagalar eserleri üçin bäsleşikler yglan edildi.

Bu ýyllaryň türkmen çagalar edebiýatynyň tematiki gerimi giňledi. Wakalaryň beýan edilişinde, häsiýetleriniň açylyşynda ilerleme duýuldy. Wakalary gönümel bermekden, gurak beýan etmekden barha ara açyldy.

Belli çagalar ýazyjysy H.Ysmaýylowyň uruşdan soňky ýyllarda döreden «Gopuzlyja gyzy» hekaýasy, «Iki atanyň bir ogly» (1946), «Mugallymyň gyzy» (1947) powestleri ýazyjynyň çaga psihologiasyna beletligi, eserleriniň durmuşlygy, tebigylygy, milliligi, diliniň şireliligi bilen abraý gazandy.

Şol ýyllarda B.Seýtäkowyň «Başa-baş söweş» (1948), K.Işanowyň «Ýaş watançy», R.Seýidowyň «Batyryň otrýady», G.Gurbansähedowyň «Ak altyn» (1955), B.Kerbabaýewiň «Yhlasa-myrat», A.Gowşudowyň «Dordepel» (1951), «Gajar aga» (1946), «Narlynyň keçjallygy», «Köne mekdep» eserleri, G.Seýitliýewiň eýran çagalarynyň durmuşyndan söhbet açýan «Kemal» (1955), M.Seýidowyň «Kitaply oglan», A.Atajanowyň «Permanyň mamasy» (1956), M.Garryýewiň «Ussahanada» (1959) poemalary tematikalarynyň dürli-dürlügi bilen çagalaryň ruhy dünýäsini bezedi.

N.Jumayewiň «Syrly gala» (1958), N.Geldiýewiň «Hüşgärlik» (1959) powestleri serhet durmuşyndan gyzykly söhbet açýar. Çagalaryň serhetçiler bilen dostlugyny öz içine alýan bu eserlerde hüşgärlik meselesine aýratyn üns berilýärdi. Bu eserlerde körpeleriň watançylyk duýgusyny ösdürmek ýaly möhüm mesele birinji orunda durýardy.

Halk döredijilik ýordumlarynyň esasynda çeper eserler döretmek hem çagalar edebiýatynyň ösmegine we kämilleşmegine amatly şert döretdi. Muňa B.Kerbabaýewiň «Japbaklar» (1948), Ý.Nasyrlynyň «Ýaltamyrat», B.Seýtäkowyň «Aýazhan» (1940), A.Kekilowyň «Küýze we tilki» (1941), «Çopan we patyşa» (1959), G.Gurbansähedowyň «Akmak patyşa», K.Gurbanepesowyň «Ýalta we Bagt», N.Pommanyň «Bäs balyk» (1955), N.Baýramowyň «Bagt hakynda rowaýat» (1957) we ş.m. eserlerini görkezmek bolar.

Ellinji ýyllaryň ikinji ýarymynda mekdep ýaşyna ýetmedik çagalar üçin-de ençeme eserler döredildi. A.Haýydowyň «Ýaz goşgulary» (1956), K.Jumayewiň, G.Seýitmädowyň, A.Durdyýewiň, D.Allanowyň, I.Babaýewiň ençeme hekaýalary körpeler üçin niýetlenipdir.

Ellinji ýyllaryň başlarynda çagalar we ýetginjekler edebiýatyna B.Seýtäkowyň, M.Seýidowyň, ellinji ýyllaryň ortalarynda G.Gurbansähedowyň, K.Gurbanepesowyň, A.Atajanowyň, A.Kowusowyň, N.Geldiýewiň, N.Jumayewiň goşulmagy çagalar edebiýatynyň çäklerini barha giňeltdi. Türkmenistanyň Magtymguly adyndaky Döwlet baýragynyň eýesi, belli çagalar ýazyjysy, dürli dillerde neşir edilen 40-a golaý kitabyň awtory K. Taňrygulyýew hem çagalar edebiýatyna 50-nji ýyllaryň ahyrlarynda goşuldy.

Ellinji ýyllaryň aýaklarynda, altmyşynjy ýyllaryň başlarynda çagalar edebiýaty täze öwüşgine eýe boldy, edebiýat meýdanyna çagalar ýazyjylarynyň täze tapgyrynyň goşulmagy, belli ýazyjylaryň bir toparynyň körpeler üçin-de kämil eserleri döretmekleri, çagalar ýazyjylarynyň döredijilik tejribeleriniň barha kämilleşmegi edebiýatyň bu şahasyny ösdürmek barada edilýän aladalar, edebi bäsleşikleriň geçirilip durulmagy çagalar edebiýatynyň ilerlemegine hertaraplaýyn ýardam etdi, onuň dili barha gowulaşdy. Türkmenistanyň halk ýazyjysy K.Gurbannepesow-da ellinji ýyllarda has öndümlü işläp, çagalar üçin baş sany ýygyndy («Ýaşajyk dostlaryma» (1956), «Ýalta we bagt», «Goňurja» (1958), «Nazarjygyň piljagazy» (1959), «Maşgala we mekdep» (1954) çap etdirdi.

K.Gurbannepesowyň ertekleridir we beýleki eserleri, A.Atajanowyň, M.Seýidowyň çagalaryň özara dostlugyndan, mekdep durmuşyndan söhbet açýan goşgulary olaryň üç edip okaýan kitaplaryna öwrüldi. Duýga baý, ruhbelent pikiri çagalaryň aňyna siňňitlik bilen guýýan ol eserleriň terbiýeçilik ähmiýeti uludyr.

Türkmenistanyň Magtymguly adyndaky Döwlet baýragynyň eýesi N.Baýramow-da, çagalar şahyry A.Baýmyradow-da, ylmy fantastiki eserleriniň ençemesini döreden M.Garryýew-de, B.Japarow-da çagalar edebiýatyna şol ýyllarda goşulypdylar. Diýmek, çagalar edebiýatynyň üstünde ýörite işleýän ençeme ýazyjy kemala gelipdi.

M.Seýidowyň «Arzygüliň hiňňildigi» atly goşgular ýygyndysy çagalar edebiýatynda şowly ädimleriniň biridir. A.Atajanowyň «Üçleriň syýahaty» eseri şekil taýdanam, mazmun taýdanam çagalar edebiýaty üçin uly täzelikdi. Poemada okyjynyň özi-de eseriň üç gahrymanynyň (Sülgün, Perman, Goşly) yzyna düşüp, tutuş ýurdumyza syýahat edýär. Ýurdumyzyň iň täsin baýlyklarynyň, tanymal adamlarynyň üstünden barýar, tanyşýar, öwrenýär. Çagalaryň gözýetimi barha giňelýär.

Bu ýyllarda ýetginjeklere we körpelere degişli dürli meseleleri gozgaýan, olaryň il-ýurt, Watan, zähmet hakdaky duýgularynyň kämilleşmegine, adamkärçilik sypatlarynyň kemala gelmegine ýardam edýän kitaplaryň ençemesi döredildi. (B.Kerbabaýew, «Yhlasa myrat», A.Kowusow, «Çöldäki ýolka» (1958), B.Seýtäkow, «Kitabyň

dostlary» (1950), «Çöldäki toý» (1959), N.Geldiýew, «Biziň hojalygymyz» (1956), G.Gurbansähedow, «Ak altyn» (1955), «Keyijek» (1953), «Ejesiniň ýumuşlary» (1955), A.Paýtyk, «Çalşylan gapjyk» (1958), B.Pürliýew, «Ökünen Oraz», «Aýlawda» (1955), (1957), G.Seýtmäadow, «Göze ilmeýän oglanjyk» (1959), M.Seýidow, «Gijeki myhman» (1956), «Dostlar» (1955), «Kitaply oglan» (1951), P.Körpäýew, «Syrly küýze» (1958)...

Galamyny ezberlik bilen işleden çagalar şahyrlarynyň biri Meretguly Garryýew bu döwürde «Ussahanada» (1959) atly eserini çagalara hödürledi. Ol bu eserde ussaçylyk gurallary we materiallary: tagtanyň, igäniň, burawyň, çüýjagazyň, şinäniň, çekijiň, teşäniň, çotganyň, byçgynyň, aýpaltanyň... haýsysynyň ähmiýetlidigi baradaky özara jeddeleri hakynda gürrüň edýär. Eseriň başynda oturgyç dillenyär:

Oturgyç orta çykyp,
Oýun edip böküp-böküp
Öwünipdir, oýnapdyr,
Döşüne kakyp-kakyp:

– Üstümde kän otyrlar,
Uly işler bitirler.
Okap-ýazyp çagalar,
Ile peýda getirler...

Ilkinjileriň hatarynda tagtajyk dillenyär:

Bir tagtajyk turdy-da,
Oturgyjy gördi-de,
Ondan jogap sorady,
Alkymyna bardy-da...

Tarsa turup aýpalta,
Alkymy pes-oý palta
Diýdi: – Men her bir ýerde
Hemmelere taý palta.

Byçgy-da towsup düşdi,
Geldi-de ara düşdi.
Diýdi: – Dogan, şakyrdyň
Halys ýüregme düşdi.

Igejik ýüzün çytyp,
Byçgyň sapyndan tutup,
Diýdi: – Munda gomalma,
Illere haýbat atyp.

– Bu nä ýeser gep boldy.
Işe ussat köp boldy –
Diýdi-de bir burawjyk,
Ör boýuna dik boldy.

...Çüýjagaz gözün gyrpyp,
Duran ýerinden tyrpyp,
Diýdi: – Besdir ýelim dost,
Gürlediň süýnüp-sarkyp.

Çekiç çüýe çep ýaly,
Diýdi: – Boýuň çöp ýaly.
Hamala edýän işiň,
Iliňkiden köp ýaly...

Eserde şahyr XVIII asyr türkmen edebiýatynyň görnükli wekili Mahmyt Gaýybynyň «Otuz iki tohum kyssasy» eserinden ugur alypdyr. Gaýyby hem tohumlaryň özara jedelleşigi hakynda söhbet açýar. M.Garryýew öz eserini ussanyň sözleri bilen jemleýär:

–Biri-biriňizden zor,
Baryňyzda hünär bar.
Siz bilen kim işlese,
Barypýatan ussa bor.

Emma bir iş bitse-de,
Gural bir iş etse-de,
Ähliñiziň gurbuňyz.
Ussadadyr-ussada...

Uruşdan soňky ýyllarda çagalar edebiýatyny öwrenmek boýunça birnäçe makalalar ýazyldy. B.Kerbabaýewiň «Türkmen sowet edebiýatynyň zerur wezipeleri», A.Aborskiniň «Çagalar üçin täze kitaplar», R.Alyýewiň «Çagalar edebiýatynyň käbir meseleleri hakynda», «Türkmen çagalar edebiýatynyň käbir ösüş aýratynlyklary barada», K.Berdiýewiň «Çagalar edebiýatyny hemme çäreler arkaly ösdüreläň», G.Gurbansähedowyň «Çagalar üçin gowy kitaplar döretmeli» atly giňişleýin makalalarynda çagalar edebiýatynyň şol döwürdäki ýagdaýy, üstünlükleri, ýetmezçilikleri barada pikir ýöredildi.

ATA GOWŞUDOW (1903-1953)

A.Gowşudow 1903-nji ýylda Büzmeýinde (häzirki Abadan şäheri) garyp daýhan maşgalasynda eneden bolýar. Ejesi Ogulgeregiň halk döredijiliginden gowy baş çykarmagy geljekki ýazyjynyň çeper döredijilige bolan höwesini oýarýar.

Oba mekdebini tamamlan A.Gowşudow 1920-1922-nji ýyllarda ilki mugallymçylyk mekdebinde, soňra sowet-partiýa mekdebinde okaýar.

A.Gowşudowyň edebiýat meýdanyndaky ilkinji synanyşyklary şu ýyllarda başlanýar. 1922-nji ýylyň aprel aýynda çeper höwesjeňler gurnagyna gatnaşýan ýaşlaryň islegi boýunça döredilen «Zakaspiý fronty» («Gyzyl puluň gullary») atly pýesa A.Gowşudowyň bu ugurda eden ilkinji synanyşyklarynyň biridi.

Ýazyjy 1922-nji ýylda Moskwadaky Gündogar zähmetkeşleriniň Kommunistik uniwersitetine okuwa iberilýär. Şol döwürde ol rus halkynyň medeniýetini, rus edebiýatynyň belli eserlerini içgin öwrenýär.

A.Gowşudow 1924-nji ýylda Aşgabada işe çagyrylyp, birnäçe ýyllaryň dowamynda ýaşlar guramalarynda dürli wezipelerde işleýär.

Ol 1925-nji ýylyň martynda çykyp başlan «Ýaş kommunist» ýaşlar gazetiniň ilkinji redaktory bolup işleýär.

1928-nji ýylda ol çeperçilik orta hünär okuw mekdebiniň we kolhoz ýaşlary mekdebiniň, 1929-njy ýylda bolsa täze döredilen teatral studiýanyň ýolbaşçylygyna bellenilýär.

Meşhur aktýor we režissýor Alty Garlyýew türkmen halkynyň görnükli artistlerinden Aman Gulmämmedowy, Bazar Amanowy, Gulluk Hojaýewi, Gylyç Berdiýewi hem-de özüni okadyp, teatryň gypsýndan girizen ynsanyň A.Gowşudowdygy baradaky ýatlamasynda onuň bu ugurda bitiren hyzmatlaryna ýokary baha berýär.

Ýazyjy 1933–1938-nji ýyllarda «Sowet Türkmenistany» (häzirki «Türkmenistan») gazetiniň redaksiýasynda işleýär. Şondan soň Türkmen döwlet ylmy-derňew dil we edebiyat institutynyň halk döredijiligi bölümüne işe geçip, halkyň baý edebi mirasyny toplamakda we neşir etmekde yhlasyny gaýgyрмаýar. A.Gowşudowyň işjeň gatnaşmagynda «Türkmen halk ertekileri», «Aýal-gyzlaryň aýdym we läleleri» ýaly dürli ýygyndylar çap edilip ýaýradylýar. «Görogly» eposyny ilkinji gezek çap etdiren hem A.Gowşudowdyr.

Ýazyjy türkmen halk döredijiliginiň we nusgawy edebiyatymyzyň dürli meseleleri boýunça birnäçe makala bilen çykyş edýär. Ol «Halkyň gahrymançylykly eposy», «Görogly», «Magtymguly we halk döredijiligi», «Bagşy we şahyrlar» ýaly birnäçe makalalaryny ýazýar.

Ata Gowşudow 1930-njy ýyldan soň kyssa eserlerini ýazmaga girişýär. Ol bu ýyllarda «Ýolumy düzetdim» (1934), «Azaşan yzyny tapdy» (1935), «Watan ogly» (1939), «Gaýgyrylmajak jan» (1941), «Göroglynyň çagalygy», «Güni goltukda gizläp bolmaz», «Gandym awçynyň maşgalasy», «Garrynyň rowaýatlary», «Toý üstüne toý», «Ýelli Ödäniň öýlenişi» ýaly hekaýalaryny döredýär.

A.Gowşudowyň edebi-döredijilik işi, esasan, ýigriminji ýyllaryň ikinji ýarymyndan başlanýar. Onuň eserleriniň içinde azat söýgä degişli şygyrlar-da, peýza lirikasy-da, tankydy häsiýetdäki goşgular-da bardy.

Ýazyjy 1940-njy ýyla çenli onlarça felýeton, hekaýa, oçerk hem «Watan ogly» powestini ýazýar. Otuzynjy ýyllaryň başyndan uly kyssa eserini ýazmaga–roman döretmäge girişýär. Ol 1941-nji ýylyň başlaryna çenli «Perman» atly taryhy romanynyň üstünde işleýär.

Beýik Watançylyk urşunyň başlanmagy bilen A. Gowşudow ikinji bir düýpli eserini «Mähri-Wepa» romanyny urşuň ýagdaýlaryna laýyk edip ýazmaga gönükdirýär.

Bu döwürde ol hakyky watançylyk ruhuna ýugrulan köp sanly oçerkleri, hekaýalary, täsirli felýetonlary döredýär.

Ýazyjynyň «Gandym awçynyň maşgalasy» (1944) hekaýasy diňe ýazyjynyň döredijilik üstünligi bolman, uruş döwrüniň türkmen edebiýatynda harby-watançylyk temasynda döredilen naýbaşy eserleriň biri boldy.

Hekaýada uruş döwrüniň iň agyr ýagdaýlarynda-da ruhobelentligi saklamagyň derwaýys zerurlygy baradaky mesele täsirli görkezilýär.

Gandym awçynyň urşa giden agtygy Myradyň dereksiz ýitendigi barada habar gelipdir. Hemmeler matam tutýar. Aýratyn-da, Myradyň ejesi Akjagülün zaryn agysy ýürekleri dilip barýar. Bu ýagdaý Gandym awçyny aljyratmaýar. Ol gyssanman, özüni rastlandan soň näme habardygyny soraýar. Gandym awçynyň bu hili aňsamazlyk hereketlerinde onuň giňgöwrümlilik, parasatlylyk ýaly häsiýetleri aýan bolýar. Gandym awçy eseriň dartgynly pursatynda merdana hem parasatly türkmen ýaşulusy hökmünde belent hyjuw bilen gürleýär:

«Duşmanlar üstüne sürnüp, ýurduň bir ujundan alyp gelýän wagty... Şeýle ýakymsyz gopgun turuzmak aýyp dälmi? Utanç!...»

Ýaşy segsene baran Gandym awçynyň çagyryşlary, edýän watançylyk hereketleri oba adamlaryna, ylaýta-da ýaşlara köp täsir edýär, olaryň watançylyk ruhuny göterýär.

Hekaýa gatnaşýan Akjagülün keşbi ýazyjynyň hem okyjynyň üns merkezinde duran çeper keşpleriň biridir. Mähriban ogly Myrat hakda ýakymsyz habary eşidip, Akjagül birbada özüni ýitirip, uly ili bilen ses edip aglaýar. Emma Gandym awçynyň maslahatlary Akjagüli pugta oýlanmaga, ýagdaýdan degişli netije çykarmaga ugrukdyrýar.

Ýazyjynyň «Perman», «Mähri-Wepa», «Köpetdagyň eteginde» atly romanlary, «Dordepel» powesti we onlarça hekaýalarydyr oçerkleri türkmen edebiyatynyň ösmegine uly goşant boldy.

Ýazyjy «Dordepel» powestinde ganyň duşmanlaryň garşysyna alnyp barlan ýiti göreşlerde türkmen halkynyň milli guwanjy bolan ahal-teke atlarynyň ýakyn ýardamyny, olaryň gözelligini hem ýyndamlygyny görkezmäge aýratyn üns beripdir. Ata Gowşudowyň at hakdaky söhbeti, şeýle beletlik bilen gürrüň edişi okyjynyň ünsüni özüne çekýär. Ýazyjy bedewiň keşbini, oňa bolan garaýşyny türkmeniň mert, gahryman ogullarynyň dünýäsinde açýar.

Ata Gowşudow bedew atyň keşbini aýratyn hem aýgytly pursatlarda açmagyň hötdesinden gelýär. Dordepel ilkinji pursatda kerwendäkileri garakçylardan halas edýär. Ikinjiden, gala çozup gelen duşman leşgeriniň içinden geçip, beýleki galalara çapar äkidip, ençeme adamlaryň janyny howpdan gutarýar. Üçünji, ýene bir aýgytlaýjy pursat bolsa, özüni ogurlap barýarkalar, goja seýsiň çagyran sesine ok ýaly atylyp, yzyna gaýdýar.

Dordepel keşp babatda-da, ruhy taýdanam ýeňijiniň keşbindedir.

Dordepel daşyny duşmanlar gabanda, ykbal pellehanasyna tarap guş bolup uçýar. Gabawdaky adamlaram, duşmanlaryňam hemmesi bu ýagdaýa allaniçiksi bolup, haýran galyp bakýarlar.

Eserde Nyýazmyrat aganyň geçmişden berýän täsin gürrüňleri arkaly türkmen bedewleriniň ajaýyp häsiýetleri açylyp görkezilýär. Talaňçy duşmanlardan goranmakda, olara berk gaýtawul bermekde türkmen bedewleriniň ähmiýeti örän uly bolupdyr.

Ata Gowşudow halkynyň gahrymançylykly geçmişini, milli gylyk-häsiýetlerini, döp-dessurlaryny, endiklerini, taryhyny, dilini, edebiyatyny, halk döredijiligini içgin bilýän ussat ýazyjydyr. Ol düýpli eserler döredip, olarda halkymyzyň milli özboluşlylygyny, ajaýyp häsiýetlerini ussatlyk bilen janlandyrmagy başardy.

Ýazyjy türkmen edebi dilini ösdürmekde, çeper edebiyatyň dilini baýlaşdyrmakda, bir tarapdan, türkmen halk döredijiliginiň, nusgawy edebiyatynyň genji-hazynasyndan ussatlyk bilen peýdalanan bolsa, ikinji tarapdan, gös-göni halkyň janly gepleşigini başarlaňlyk bilen ulanypdyr.

Çeper edebiyata jany-teni bilen berlen halypa ýazyjynyň zehin siňdirip döreden eserlerinde milli özboluşlyklar, ýiti çaknyşyklar we häsiýetler, türkmen durmuşynyň ajaýyp görnüşleri, halkymyzyň gahrymançylykly geçmişine bolan çäksiz guwanç ör boýuna galýar.

A.Gowşudow bitiren ummasyz köp işleri üçin dürli sylaglara mynasyp boldy. Ol 1950-nji ýylda «Zähmet Gyzyly baýdak» ordeni hem-de döwletiň Hormat hatlary we dürli medallary bilen sylaglandy.

Zehinli ýazyjy hem mirasgär A.Gowşudow 1953-nji ýylyň 15-nji noýabrynda biwagt aradan çykdy.

BEKI SEÝTÄKOW **(1914-1979)**

Türkmenistanyň halk ýazyjysy, Magtymguly adyndaky Döwlet baýragynyň eýesi Beki Seýtäkow 1914-nji ýylda häzirki Görogly etrabyň Bedirkent obasynda garyp daýhan maşgalasynda eneden bolýar. Ýazyjynyň çagalyk döwri agyr ýagdaýlarda geçýär. Ol başlangyç bilimi internatda alyp, soňra 1931-nji ýylda Daşoguzyň mugallymçylyk mekdebini gutarýar.

Bekiniň çeper söze aşyk bolmagy, halk dürdänelerinden iň gowy nusgalary içgin öwrenmegi hem döredijilikde ilkinji ädimleri ädip başlamagy onuň şol ýyllardan başlap, gazetler bilen ýakyn aragatnaşyk saklamagyna täsir edýär. Bu bolsa B.Seýtäkowy metbugat işi bilen has-da ysnyşdyrýar we soňra ol döredijilik işine ymykly üns berip başlaýar.

1937-nji ýylda Aşgabada gelen Beki Seýtäkow ilki «Ýaş kommunist» gazetinde bölüm müdiri, «Sowet edebiyaty» (häzirki «Garağum») žurnalynyň jogapkär kätibi, redaktory, soňra bolsa «Mydam taýýar», «Edebiyat we sungat» gazetleriniň redaktory bolup işleýär.

B.Seýtäkow 1963–1965-nji ýyllarda Türkmenistan Ýazyjylar birleşiginiň başlygy ýaly abraýly hem juda jogapkärli wezipede zähmet çekýär. Birnäçe ýylyň dowamynda «Sowet edebiyaty» žurnalyna redaktorlyk edýär. Ömrüniň soňky ýyllarynda Ýazyjylar birleşiginiň edebi maslahatçysy bolýar. B.Seýtäkow 1979-njy ýylyň martynda Moskwada aradan çykdy.

B.Seýtäkow döredijilik işine 1929-njy ýylda başlaýar. Emma ýazyjynyň bu şygrylary hakyky edebiyatçynyň eserleri däl-de, ilkinji synanysyklardy. B.Seýtäkow ýüzlerçe goşgulary hem-de «Mugallyma», «Ot içinde», «Ýesir», «Horezmin», «Ýagtylyga», «Gahryman» ýaly poemalary, «Çuwal bagşy», «Gara ýylan», «Şahyr», «Ilkinji gün» ýaly onlarça hekaýalary we taryhy temada ýazylan powestleri döredýär.

Ýazyjy Beýik Watançylyk urşundan öňki ýyllarda käbir oçerklere, çaklaňja hekaýalary ýazyp, 1939-njy ýylda onuň kyssa eserleriniň ilkinji ýygyndysy çap edilýär. Bu döwürde özüni şahyr hökmünde tanadýar. Uruş ýyllaryna çenli B.Seýtäkowyň «Ot içinde» (1940), «Aýazhan» (1940) ýaly poemalary, «Ýaşlyk» (1938), «Biziň döwrümiz» (1941) ýaly goşgular ýygyndylary neşir edilýär.

Ýazyjynyň irki ýyllarda döreden şygrylarynyň köpüsünde şol döwür üçin ähmiýetli meseleler orta atylýar. Olarda kolhoz obasynyň keşbi, türkmen daýhanlarynyň ruhy dünýäsinde ýüze çykýan ahwalatlar, ýer-suw özgertmeleri we kolhoz gurluşygy döwründe ýüze çykan ýagdaýlar teswirlenýär. Ýazyjy şol eserlerinde ýaş nesli bilim, medeniýet ugrundaky göreşe çagyrdy. Şahyryň şol ýyllardaky goşgulary, esasan, wagyz-nesihat äheňli goşgularydy. Şahyr edebi döredijilik gözleglerine gümra bolup, agtarýardy, gözleýärdi, tapýardy.

Beki Seýtäkow ilkinji döreden eserlerini çagalaryň durmuşyna bagyşlaýar. Onuň çagalara niýetlenip, 1937-1938-nji ýyllarda döredilen «Ot içinde» diýen poemasy aýratyn kitap bolup, 1940-njy ýylda neşir edilýär.

Şahyryň ilkinji bütewi eseri hasaplanýan, çeperçilik taýdan kämil çykmanyk «Ot içinde» poemasy öz döwründe çagalaryň elden-ele geçirip okan kitaplarynyň biri boldy.

Beki Seýtäkow çagalar üçin bütewi kyssa eserlerini-de döretdi. 1947-nji ýylda ýazan «Ogul sowgady» eseri çagalar üçin yglan edilen iň gowy çeper eserleriň bäsleşiginde üçünji baýraga mynasyp boldy. Bu powestde hünär saýlamak hakyndaky pikir öňe sürülýär.

Beki Seýtäkowyň ýetginjeklere niýetlenen iň gowy eserleriniň biri-de 1947-nji ýylda döreden «Başa-baş söweş» hekaýasydyr. Hekaýada köpçülik emlägini öz janyndan-da ileri tutmak, şonuň ugrunda her hili kynçylyklara döz gelmek ideýasy öňe sürülýär.

Şeýlelikde, çagalar üçin eser döretmekde ýazyjy «Ot içinde» ýaly çeperçilik taýdan onçakly şowly bolmadyk poemadan başlap, «Aýazhan» ýaly kämil ertekisini, «Başa-baş söweş» ýaly hekaýasyny ýazyp, çagalar edebiýatynda oňat yz galdyrdy.

Şahyryň 1940-njy ýylda ýazan «Aýazhan» ertekisi halk döredijiliginiň däpleri bilen doly baglanyşykly ýazylan eser. Ertekide ýagşylyk-ýamanlykdan, danalyk-akylsyzlykdan üstün çykýar. Eseriň manysy, ýordumynyň gidişi çeper keşpler arkaly açylýar.

Ertekiniň manysy uzak Bedirkent obasyndan gelen myhmanyň gürrüňleriniň esasynda ýordumyň ýaýbaňlanmagy, çeper keşbiň aýdyňlaşmagy bilen barha aýdyň ýüze çykyp ugrayar. Ertekiniň baş gahrymany Aýazhan garyp, ýöne welin oňa uçursyz pähim-paýhas hem danalyk berlipdir. Ol özi ýaly garyp-gasarlara, goňşy-golamlara elinden gelen kömegini gaýgyрмаýar. Aýazhanyň ýaşan ýurdunyň hökümdary gazaply hem gysganç bolupdyr. Şanyň diňe özüniň keypi-sapasy hem-de baý bolmagy üçin garyplaryň göz dikip oturan iň soňky zadyna çenli alşy Aýazhany gahar-gazaba atlandyryýar. Körlük belasyndan ejir çekýän Aýazhan eger gözüm açylaýsa, şanyň sütemlerinden halky azat etmegi başararyn diýen pikirde. Aýazhan halky şanyň süteminden dyndyrrar diýen ynam bilen hem gedaý garry onuň gözünüň açylmagyna kömek edýär.

Aýazhan şany jedelde ýeňip, halkyň kömegi bilen tagta çykýar. Şeýdip ertekide hakykat dabaralanýar.

Halky baýap, oň şöhraty artypdyr,
Aýazhan ilini bagta eltipdir.

Bir minar saldyryp köşgüň ýanynda,
Edil maňlaýynda gözüň öňünde,
Köne çarygyny asyp goýupdyr,
Özi bolsa zerden lybas geýipdir.

Aýazhan çarygyny «Nanbaýyň ogly ýaly azmaýyn» diýip asyp goýýar. Şondan bäri halk arasynda şeýle nakyl ýaşap gelýär.

Erteki türkmen dilinde üç gezek (1940–1950–1958), rus dilinde hem iki gezek (1956–1963) gaýtalanyp, neşir edildi.

Ýazyjynyň öz eserlerinde öňe sürýän, hut şol döwrüň ruhuna bap gelýän pikirlerini açyk, gönümel dil bilen beýan etmegi şol eserleriň manysyny has aýdyň açyp görkezýärdi. Ýazyjynyň liriki gahrymany täzeçilligiň wepaly tarapdary bolup orta çykýar.

B.Seýtäkow Türkmenistan Ylymlar akademiýasynyň habarçy agzasydyr. Häzirki wagtda Daşoguzyň Mugallymçylyk mekdebi ýazyjynyň adyny göterýär.

Ýazyjynyn edebi mirasyna üns bersek, awtoryň üç temany üç edip öwrenendigini anyk aýtmak bolar. Olar taryhy-rewolýusion tema, obanyň keşbi, şu günüň ýaşlarynyň durmuşy baradaky temalardyr. B.Seýtäkow taryhy temada «Doganlar» trilogiýasyny, «Bedir Kent» romanyny we beýleki eserlerini döredti.

B.Seýtäkow ýaşlaryň uly halypasydy. Ol ýaşlary hakyky çeperçilik ugra gönükdirmäge, olara goldaw-hemaýat etmäge mydama üns berip gelipdi. Ýazyjy türkmen halkynyň we onuň edebiyatynyň önünde bitiren uly hyzmatlary bilen meşhurlyk gazandy. Ýazyjynyň yhlasly zähmeti, ajaýyp edebi mirasy türkmen halkynyň ruhy dünýäsini bezeýän, ony hertaraplaýyn açyp görkezýän uly edebi belentlikdir.

KERIM GURBANPESEW (1929-1988)

Türkmenistanyň halk ýazyjysy, Magtymguly adyndaky Döwlet baýragynyň eýesi Kerim Gurbannepesow 1929-njy ýylyň 18-nji oktýabrynda Gökdepe etrabyňyň Birinji Gökdepe obasynda dünýä inýär.

1942-nji ýylda şahyryň kakasy Gurbannepes aga aradan çykýar. Atasyz galan maşgalany açlyk, horluk basmarlap ugraýar, onsoň olar garyndaşlarynyň ýanyna – Tejene göçmeli bolýarlar.

Urşuň yz ýanlarynda Kerim Gurbannepesow Tejen etrabynda çykýan «Zarçy» hem-de «Tejen gurluşygy» gazetleriniň redaksiýalarynda işleýär.

K.Gurbannepesowyň ilkinji goşgulary 1939-njy ýylda «Kolhozçy sesi», «Mydam taýýar» gazetlerinde çap edilýär.

Şahyr 1949-njy ýylyň oktýabr aýynda goşun hataryna çagyrylýar. Şahyryň ilkinji goşgular kitaby 1951-nji ýylda «Güýjümiň gözbaşy» ady bilen gulluk edýän döwründe neşir edilýär. Şahyryň 1953-nji ýylda «Soldat ýüregi» ady bilen neşir edilen ikinji goşgular kitaby halkyň arasynda giňden tanalyp ugraýar. Halk köpçüligi şahyryň «Taýmaz baba», «Ata we ogul», «Ajy günler, süýji günler», «Gumdan tapylan ýürek», «Aýal bagşy» ýaly gyzykly poemalaryny höwes bilen garşylaýar.

K.Gurbanpesow Magtymguly adyndaky TDU-ny tamamlýar. Şahyr Türkmenistan ýazyjylar birleşiginde, «Tokmak», «Sowet edebiyaty» (häzirki «Garagum») žurnallarynda jogapkär wezipelerde işleýär. Döredijilik üstünlikleri üçin ençeme baýraklara mynasyp bolýar.

Ellinji ýyllaryň aýaklarynda, altmýsýnjy ýyllaryň başlarynda çagalar edebiyaty täze öwüşgine eýe boldy, edebiyat meýdanyna çagalar ýazyjylarynyň täze tapgyrynyň goşulmagy, belli ýazyjylaryň bir toparynyň körpeler üçin-de kämil eserleri döretmekleri, çagalar ýazyjylarynyň döredijilik tejribeleriniň barha kämilleşmegi edebiyatyň bu şahasyny ösdürmek barada edilýän aladalar, edebi bäsleşikleriň geçirilip durulmagy çagalar edebiyatynyň ilerlemesine hertaraplaýyn ýardam etdi, onuň dili barha kämilleşdi. Türkmenistanyň halk ýazyjysy K.Gurbanpesow-da ellinji ýyllarda has öndümlü işläp, çagalar üçin baş sany ýygyndy («Ýaşajyk dostlaryma» (1956), «Ýalta we bagt», «Goňurja» (1958), «Nazarjygyň piljagazy» (1959), «Maşgala we mekdep» (1954) çap etdirdi.

Ene baradaky goşgular şahyryň döredijiliginde aýratyn orun eýeleýär. Şahyr ulular şygryýetinde-de, çagalar şygryýetinde-de bu tema ýygy-ýygydan ýüzlendi. Şahyryň çagalara niýetlenen goşgular ýygyndysynda orun alan «Ene» goşgusynda enäniň gaýtalanmajak özboluşly keşbi döredilipdir. Liriki gahrymanyň pikiriçe, diňe çagajyklary däl, eýsem tutuş Zemini ekläp-saklaýanam enelerdir:

Beýik arzuwlary bitirip duran,
Her bir täze daňy ataryp duran,
Bütün Ýer şaryny çagajyk ýaly,
Emdirip, gujagna göterip duran
Mähriban enemizdir.

Şahyryň «Mugallymyň sözi» goşgusynda her bir çaganyň kalbynda, durmuşynda uly orun eýeleýän mähriban mugallymlaryň çaga dünýäsine biçäk uly täsir edýän sözleri dogrusynda şahyrana pikir ýöredilýär:

Mugallymyň sözi – Watanyň sözi.
Ol söze ýerleşýär dünýä dek mazmun.
Mugallymyň sözi kanun mekdepde,
Mugallymyň sözi öýde-de kanun.

«Mugallym şeý diýdi!» diýer çagalar.
Mugallym diýdimi – kesiler jedel.
Mugallymyň aýdan sözün gaýtalap,
Çagalar daň bilen mekdebe gider...

Şahyryň «Goňurjanyň hekaýasy» atly ertekisi dostluk temasyn-da ýazylypdyr. Ertekiniň baş gahrymany Goňurja atly it ýetimlikde ýetişip, il hataryna goşulýar. Günlerde bir gün Goňurja ýekelik derdi azar berensoň, özüne ýoldaş gözläp başlaýar. Ol çöllerden çöle gidip, çölden jeňnele gidip, depeden depä çykyp, bir towşana duşýar. Goňurja göz ýaşyny döküp, ýekeliginiň derdiniň örän erbet zatdygyny towşana düşündirýär. Towşanjyk dostluk üçin el berýär. Soňra olar ýatagyny ulaldyp, azygyny köpeldip, jeňnele seýil etmäge bile gidip başlaýarlar.

Emma towşanjyk örän gorkak bolýar. Günleriň bir günü ýatklarynda ýatyrkalar Goňurja bir ses eşidip, ok dek atylyp daşa çykýar. Şol wagt towşan gorkup, möjek duýar öýdüp, Goňurjanyň aýagyna ýykylyar. Towşanjygyň bu hereketi Goňurjanyň göwnüne ýaramaýar. Ol säher bilen dostuny täzelemek barada pikire gelip, ýola rowana bolýar. Ol gidip barşyna bir möjege sataşýar. Goňurja möjege özüniň düşen gününü, bir towşanjyga duşup guran dostlugyny aýdyp berýär. Möjek Goňurjanyň bu gürrüňlerine hoş bolup, guş bolup uçýar. Möjek başyny belent tutup, şeýle bir öwünýär:

Diýdi: «Sözüň rast bolsa,
Gözleýäniň dost bolsa,
Tüýs üstünden gelipsiň,
Dosty saýlap bilipsiň...

Möjek bilen Goňurja bileje ýaşap başlaýarlar. Goňurja möjegiň batyrgaýlygyna örän ynanyp ugraýar. Emma günlerde bir gün möjek aýynyň heniz aýak yzyny görmänkä ýapyrylyp gaçýar, şeýle bir gaçýar welin, Goňurja penjesini serip galýar.

Soňra Goňurja Aýa duşýar, ol Aýa-da öz başyndan geçiren günlerini gürrüň berýär. Aýy-da edil möjek ýaly öwünýär.

«Näsin aýdýaň, it şepe!
Ýürek bolmaz möjekde,
Ökdäni görse ökde,
Tibirdäbir aýagy,
Kimmişin möjek dagy!»

Gynansak-da Goňurja bilen Aýynyň hem dostlugy edil towşan bilen möjegiňki ýaly uzaga gitmeýär. Günleriň bir günü Aýy bilen Goňurja doganlara meňzäp barýarkalar bir örä duşýarlar. Ol örüde Aýy çopany görüp, edil möjegiň gaçyşy ýaly gaçyp başlaýar.

Ine, şeýdip Goňurja ýene-de dostsuz galýar. Ol çopanyň ýanyna baryp, özüniň başyndan geçiren wakalaryny gürrüň berýär. Şeýdibem Goňurja çopany özüne hemişelik dost tutunyp, şeýle gowy durmuşda ýaşap başlaýar.

Durmuş tapdym sapaly.
Çopanymyň goşunda.
Goýnun gorap wepaly.
Perwaz urýan daşynda.

Durmuşda her kim öz ornuny tapmagy başarsa, onda ol gowy durmuşda ýaşar. Goňurja üçin hem çopandan başga gowy dost ýok. Umuman alnanda, hakyky dostluga goýulýan sarpa şahyryň başga-da ençeme goşgularynyň esasyňy düzüpdi.

«Tüessesiz ot gözläp bir täsin adam,
Ahyry dünýäden otsuz geçenmiş.
Bir köstsüz dost gözläp bir täsin adam,
Ahyry dünýeden dostsuz ötenmiş.

Tüessesiz ot gözläp otsuz galmagyn,
Tüsseli-de bolsa, otluja bolgun.
Bir köstsüz dost gözläp, dostsuz galmagyn,
Köstlüje-de bolsa, dostluja bolgun...»

Şahyryň öz goşgy setirlerinde belleýşi ýaly, bu durmuşy dostsuz göz önüne getirmek mümkin däl.

K.Gurbanpesowyň ertekileridir goşgularynyň duýga baý, ruhbelent pikiri çagalaryň aňyna siňnitlik bilen guýmakda terbiýeçilik ähmiýeti uludyr.

TÜRKMEN ÇAGALAR EDEBIÝATY XX ASYRYŇ ALTMYŞYNJY ÝYLLARYNDA (1960-1969)

Türkmenistanyň ýazyjylarynyň IV (1959), V (1966) gurultaýlarynda çagalar edebiýatynyň meselelerine içgin çemeleşilmeği we türkmen çagalar edebiýaty boýunça iki gezek çeper eserleriň döwlet bäsleşikleriniň (1965,1967) yglan edilmegi altmyşynjy ýyllarda edebiýatyň bu ugrunyň uly üns merkezinde saklanandygynyň aýdyň subutnamasydyr.

Bu döwürde edebiýat meýdanyna A.Paýtyk, T.Jumageldiýew, H.Meläýew, O.Orazberdiýewa, G.Ezizow, G.Çöliýew yaly zehinli ýaşlaryň uly toparynyň gelmegi bilen çeper edebiýatymyzyň hatarlary barha artyp başlady. Geçmiş edebiýatymyzyň hem dünýä edebiýatynyň baý tejribesini özleşdiren ýaş zehinler türkmen edebiýatynyň kämillik menzillerine tarap gadam urmagyna mynasyp goşantlaryny goşdular.

Altmyşynjy ýyllarda edebiyat meýdanyna çagalar ýazyjylarynyň täze tapgyrynyň goşulmagy, belli ýazyjylarynyň bir toparynyň körpeler üçin-de kämil eserleri döretmekleri, çagalar ýazyjylarynyň

döredijilik tejribeleriniň barha kämilleşmegi, edebiyatyň bu şahasyny ösdürmek baradaky edilýän aladalar, edebi bäsleşikleriň geçirlip durulmagy çagalar edebiyatynyň ilerlemesine hertaraplaýyn ýardam etdi.

Bu döwürde tebigat temasynda ýazylan eserler çagalaryň syn ediş, akyl ýetiriş ukybyny has artdyrdy, olarda özbaşdak garaýyşlaryň, çeper keşpleriň döremegi ýaly häsiýetler ýüze çykypdy. Emma entegem kyssada gahrymanyň häsiýetini açmakda ülni bolan birtaraplaýynlyga ýol berilýärdi.

Edebiyat meýdanynda eýýäm öz döredijilik ýoly bilen tanalan, duýga baý, çuň mazmunly eserleri bilen adygyp ugran şahyrlaryň (M.Seýidow, K.Gurbanpesow, A.Atajanow) körpelere niýetläp hem eserleri döretmekligi, şonuň ýaly-da diňe çagalar hem ýetgijekler edebiyaty bilen iş salşyp ugran şahyrlaryň sanynyň artmagy eserleriň mazmunyna-da, hiline-de täsir etdi.

A.Atajanowyň, K.Gurbanpesowyň poeziýa eserlerinde, Baýram hem Arap Gurbanowlaryň hekaýalarynda, M.Garryýewdir A.Baýmyradowyň çagalaryň durmuşyndan ýazan eserlerinde agzybirlilik, dostluk meseleleri esas edilip alnypdy. M.Seýidowyň «Arzygüliň hiňňildigi» ýygyndysynda çagalarda zähmet endiklerini terbiýelemekde ýörite üns berilýärdi. B.Japarowyň «Myratjyk we atasy» (1962) ýygyndysynda gozgalýan meseleler «Arzygüliň hiňňildigindäkä» ýakyndy. N.Pommanyň «Janly depe» ýygyndysyndaky üç poemasyň çagalara adamkärçilikli sypatlary ündemekde uly ähmiýeti bardy.

Halkara dostluk temasynda döredilýän eserleriň sany artdy. G.Seýtliýewiň «Kemal» poemasynda, A.Atajanowyň «Tähran depderinde» daşary ýurt çagalarynyň ykbaly hakynda söhbet açyldy. A.Atajanowyň çagalaryň adamkärçilikli duýgularyny öz içine alýan «Adam gudraty» atly goşgular hem poemalar ýygyndysynda halkara meseleleri babatda iňňän möhüm pikirler öňe sürüldi.

60-njy ýyllarda döredilen eserleriň köpüsünde häsiýetleriň açylyşyna, çeper keşpleriň döredilişine uly üns berildi.

Türkmenistanyň ýazyjylarynyň V gurultaýynda çagalar edebiyatynyň ýagdaýynyň howsala döredýändigini bellik edilse-de bu ede-

biyata şol ýyllarda täze-täze awtorlaryň goşulandygyny, belli ýazyjy-şahyrlarymyz tarapyndan ençeme kämil eserleriň şol ýyllarda döredilendigini aýratyn bellemek gerek.

Çagalar edebiýaty 60-njy ýyllarda janly keşpleri döretmeklige ýykgyň edip, gahrymanlarynyň pikirleniş, duýuş, akyl ýetiriş ukparynyň barha artyşyny görkezmeğiň, olaryň içki dünýäsine aralaşmagyň hötdesinden gelipdi.

K.Taňrygulyýew, Ý.Pirgulyýew ýaly öz döredijiligini bütinleý çagalar hem ýetginjekler edebiýaty bilen baglan şahyrlarymyz şol ýyllarda düýpli döredijilik gözlegleri bilen meşguldylar.

Türkmenistanyň halk ýazyjysy, Magtymguly adyndaky Döwlet baýragynyň we G.H.Andersen adyndaky Halkara baýragynyň eýesi K.Taňrygulyýewiň «Joralar» atly ilkinji goşgusy 1948-nji ýylda etrap gazetinde, «Lager» goşgusy bolsa «Mydam taýýar» gazetinde çap edilýär.

K.Taňrygulyýew diňe çagalar üçin goşgulary ýazmak bilen çäklenmän, eýsem çagalar edebiýatyny öwreniş ylmynyň meseleleri bilen hem gyzyklanýar. Çagalara niýetlenen eserler hakynda metbugatda makalalar bilen yzygiderli çykyş edýär. Çeper döredijilik bilen ylmy-barlag işini utgaşdyrýar. Onuň «Uruşdan soňky döwürdäki türkmen sowet çagalar edebiýaty», «Türkmen çagalar edebiýaty we halk döredijiligi», «Çagalar bagynda terbiýeçilik işleri» ýaly saldamly ylmy işleri (monografiýalary), «Türkmen çagalar edebiýaty» okuw gollanmasy neşir edilýär. Ol köp ýyllaryň dowamynda çagalar edebiýatynyň ösüşiniň meseleleriniň üstünde ymykly işläp, ilki kandidatlyk, soňra doktorlyk dissertasiýalaryny gorayar.

Ýazyjy dürli ýyllarda Magtymguly adyndaky Türkmen döwlet uniwersitetinde, Seýitnazar Seýdi adyndaky Türkmen döwlet mugallymçylyk institutynda çagalar edebiýatyndan sapak berýär.

K.Taňrygulyýew soňky ýyllarda Türkmenistanyň Magaryf ministrliginde hünärmen, Pedagogik ylmy-barlag institutynda bölüm müdiri, «Körpe»-«Malysş» çagalar žurnalynyň baş redaktory wezipelerinde zähmet çekýär.

K.Taňrygulyýew ilki başdan çagalar üçin köp-köp goşgular, aýdymlar ýazýar. Şahyryň «Altyn aşyk» atly ilkinji goşgular ýygyndysy

1956-njy ýylda neşir edilýär. Soňra «Şadyýan çagalar», «Pilmahmyt», «Bir hekiň başdan geçirenleri», «Synag edýär alym bilbil», «Aýhan bilen Baýhan» ýaly ençeme goşgular, poemalar, ertekiler kitaplary hem-de «Çagalar üçin aýdymlar» (Sazy W.Ahmedowyňky) kitaby okyjylara gowuşýar.

Şondan bäri awtoryň 100-den gowrak poeziýa hem kyssa kitaby dünýä halklarynyň 30-dan gowrak dilinde neşir edildi. Onuň kitaplary GDA-nyň ähli künjeklerinde, ençeme daşary yurt halklarynyň dillerinde 15 milliondan gowrak nusgalykda çap edildi.

Onuň eserleri rus, özbek, azerbaýjan, eston, latyş, ukrain, gyrgyz, moldawan, gazak, täjik, belorus, ermeni, gruzin, litwa, mongol, nemes, hindi, ispan, iňlis, urdu, serb-horwat, wenger, slowak, çeh, arap we beýleki dillere terjime edildi.

Ýazyjynyň dürli ýyllarda çagalar hem ýaşlar üçin döreden «Altyn aşyk» (1956), «Şadyýan çagalar» (1957), «Agajyk-täsin çagajyk» (1958), «Pilmahmyt» (1959), «Ülje sowgady» (1967), «Çopan synçylygy» (1970), «Gök gürlän çagy» (1973), «Jigimiň aýdymy» (1974), «Goşa derek» (1976), «Altyn okara» (1978), «Ýartygulagyň, Şyrdagyň, Pilmahmydyň syýahatlary» (1980), «Gyzyl gar» we ş.m. ýygyndylary oňa uly abraý getirdi. Ýazyjynyň publisistik eserleri «Ýürege ýakyn ýollar» ady bilen neşir edildi.

K.Taňrygulyýewiň çagalar edebiyatynyň dürli ugurlary (çeperçiligi, many-mazmuny, dil aýratynlygy) hakynda metbugatda zýgyderli çykyş etmegi türkmen edebiyatynda çaga dünýäsini teswirleýän täze öwüşginli şygyr hem kyssa, erteki hem rowaýat, matal hem ýaňyltmaç şekilli dürli kysymlarda ýazylan çeper eserleriň peýda bolmagyna itergi berýär.

Şahyr makalalarynda çeper eser döredilende çagalaryň ýaş aýratynlygynyň nazara alynmalydygyny nygtaýar. Çeper eserde çagalar hakynda gürrüň berilmän, eýsem olaryň janly keşbini döretmegiň, haýsy ýaşdaky çaga üçin nähili meseläni, nähili wakany suratlandyrmagyň, olar bilen nähili söhbet gurmagyň möhümdigi barada gürrüň edýär.

Şahyryň dürli ýaşdaky çagalara niýetlenen eserlerinde ata Watan, ene-ata, hünäre-käre söýgi, dört paslyň alamatlary, tebigata aýawly

garamak ýaly asylyly pikirler çaganyň duýgy-düşünjesine laýyklyklyp, ussatlyk bilen beýan edilýär.

Şahyr goşgularynyň öwredijilik, terbiyeçilik häsiýetli bolmagy üçin dürli usullardan döredijilikli peýdalanýar. Kä ösümlikleriň, kä haýwanlaryň häsiýetli aýratynlyklaryny goşguda beýan etse, käte dil bilimine degişli aňlatmalary hem goşga geçirýär.

Çaga dünýäsini, dilini, çaga ýüregine barýan ýol-ýodany oňat bilýändigini şahyryň döredijiliginiň aýratynlygydyr. Şahyryň poeziýasynyň çaga kalbyna ornaşmagynyň esasy sebäbi, onuň goşgularynyň ýakymly ýumor, öz milliligi bilen beýan edilýänligindedir. Ýazyjynyň irginsiz zähmeti, çaga psihologiýasyna beletligi ilkinjileriň biri bolup, türkmen çagalar poeziýasyny aýaga galdyrdy. Ony halkara çäklerine alyp çykdy.

K. Taňrygulyýew edebiyat meýdanyna ellinji ýyllaryň aýaklarynda geldi. Bu wagt türkmen çagalar edebiyaty sözün doly manysynda döredildi. Ýazyja tälim alarlyk mekdep bardy. K. Taňrygulyýewiň paýyna tarp ýerden ýol salmak däl-de, ony dowam etdirmek, ösdürmek düşüpdü. Ýazyjy türkmen halk döredijiliginiň, nusgawy edebiyatyň, türkmen hem dünýä edebiyatynyň ajaýyp däplerini dowam etdirip, ösdürüp, çagalar edebiyatynyň agramly ýüküni gerdeninde çekdi.

K. Taňrygulyýew öňdebaryjy doganlyk halklaryň çagalar edebiyatynyň in gowy nusgalaryny özleşdirdi. Ol Ş. Rustaweliniň «Gaplaň derisine giren pälwan», P. Ýerşowyň «Küýki taýçanak» atly şahyrana eserlerini, Sergeý Mihalkow, A. Barto, Ýan Raýnis, Janni Rodari, Asen Bosew, Ýakow Akim ýaly çagalar edebiyatynyň görnükli wekilleriniň eserlerini türkmen diline terjime edýär.

Päk ýürekli, duýgurlygy bilen çagalara has ýakyn şahyrymyz çagalar dünýäsine gowy belet bolandan soň, onuň şol döreden mukamy barha kämilleşip, körpeleriň ýüregine ýol saldy.

Şahyryň eserlerinde wakalara köplenç ýa çagalaryň özleri gataşýar, ýa-da olaryň öz atlaryndan gürrüň berilýär. Şonuň üstü bilen hem ähli çagajyklarymyza mahsuslyk görýäris. Çaga dilinden aýdylýan bu sözlerde tebigylyk-da, sadalyk-da, düşünelilik-de bar.

- Allo, allo «Tiz kömek»?
- Diňleýär doktor Kömek.
- Ir bilen jaň kakýan kim?
- Çagalar bagyndan men.
- Nobatçy duran Çemen.
- Näme hyzmat aýdyber!
- Doktor bäräk gaýdyber.
- Çyplak çykyp bir çaga,
- Başlady gyzdyrmaga.
- Iýenok köke, kaşa.
- Ady näme?
- Nataşa.
- Familiýasy?
- Gurjak.
- Bolýar onda, tiz barjak.

Pikir çaganyň öz hereketi, öz garaýşy, öz düşünişi arkaly berilýär. Körpe bu ýerde ulularyň hereketlerini gaýtalaýar. Goşgynyň manysam şonda jemlenýär.

K. Taňrygulyýewiň türkmen topragynyň inňän köp bölegini tutup ýatan Garaguma bagyşlan setirleri çagalara çölün täsinliklerini açyp berip, tebigatyň gözelligi bilen olaryň ruhlaryny baýlaşdyrýar.

Şahyryň Garagumyň syrlaryny açýan eserlerine, çöle suwuň gelmegi bilen baglanyşykly aralaşýan şadyýanlyk, direlen, janlanan topragyň özgeren durmuşynyň şadyýan mukamy bilen utgaşyp gidýär. Ol mukamda haýwanlaryň, tebigatyň şirin owazy bar.

Çölün tebigaty, haýwanat dünýäsi bilen baglanyşykly goşgular çagalar üçin çölün gizlin syrlaryny açmakdan, çagalaryň dünýäsini baýlaşdyrmakdan, gözýetimini giňeltmekden hem daşary şol toprak bilen baglanyşykly setirlerine siňdiren şahyr söýgüsini çagalaryň gursagyna guýandygyndan ybarat. Topraga bolan söýgi bolsa Watana bolan söýgüdür.

Mundan başga-da şahyr türkmen çagalar edebiyatynda ilkinji bolup, türkmen elipbiýiniň harplaryna bagyşlap şygyr döretdi. Onuň döremegi bolsa biziň çagalarymyzyň «Harplyk» baýramyna üýtgeşik sowgat boldy.

«Süýji bolýar ekip iýseň, maňlaý deriň döküp iýseň» goşgular toplumyna girýän şygyrlary K.Taňrygulyýew 1956–1960-njy ýyllarda ýazýar we metbugatda çap etdirýär. Güneşli ölkämizde bitýän hyýar, gawun, garpyz, käşir, badam, üzüm, nar, şetdaly, noýba, alça ýaly naz-nygmatlar hakynda söz açýan bu goşgularda zähmet çekilip ýetişdirilen nygmatlaryň has tagamly-lezzetli bolýandygy nygtalýar, olaryň gadyr-gymmatyny bilmäge, zähmeti söýmäge çagyrylýar. Şahyryň bu toplumu «Hyýar» goşgusy bilen başlanýar:

Gök ekini men söýýärim,
Düýplerine suw guýýaryn.

Bakyň, ynha, hyýara-da,
Dolup ýatyr biýarada.
Ullakan däl, ýaraýar ol
Sol durşuna iýäre-de.
Süýji bolýar kesip iýseň,
Duza, çala basyp iýseň...

Goşguda zähmetsöýerlik, hyýaryň adam üçin peýdasy wasp edilýär. Şahyryň «Erik» we beýleki goşgularynda bu pikirler has-da nygtalýar:

Eriklerimiz bişip otyr,
Obama görk goşup otyr.
Peýwendidir hamyrerik,
Alýaňakdyr sary erik
Ýere patlap düşüp otyr.
Süýji bolýar kakyp iýseň,
Bol hasyla bakyp iýseň!
Has-da süýji bolýar, özüň
Oturdyp ýa ekip iýseň !

Goşgular toplumu «Igde» goşgusy bilen jemlenýär. Bary-ýogy sekiz setirden ybarat bolan bu goşguda igdäniň daşky görnüşi surat-

landyrylýar, miwesiniň süýjüligi taryplanýar we beýleki goşgularda bolşy ýaly çagalar zähmet çekmäge çagyrylýar.

Howlymyz igdeden doly,
Ýapragy çal tüsse ýaly.
Jaýrylýar çym-gyzyl igde,
Bişse edil pisse ýaly.
Igde oturtmagy söýýäs,
Miwesini halap iýýäs.

Süýji bolýar ekip iýseň,
Maňlaý deriň döküp iýseň!

Umuman, şahyryň çagalar üçin döreden eserlerinde zähmet temasy uly orun tutýar. Şahyr zähmet temasyny çaganyň göz önüne getirip biljek zatlary arkaly täsirli beýan etmegi başaryar.

Ýazyjynyň «Çopan synçylygy» ýygyndysyna girizen «Goşa derek», «Tupan», «Çölün bahary», «Akbaý», «Ertir», «Meniň suw getirişim», «Düýe bilen oglan», «Çopan synçylygy», «Möjek süreni», «Süriniň yzynda», «Çöldäki bukja» ýaly gysgajyk hekaýalary çagalara çöl hem çopanlaryň gyzykly durmuşlary barada täsirli gürrüň berýär. Ynsan bilen tebigatyň hem haýwanlaryň arasyndaky dostlukdan söhbet açýan, çagalara köp babatda zähmet endiklerini-de öwredýän ol eserleriň terbiýeçilik gymmaty uludyr.

K.Taňrygulyýew «Çopan synçylygyndan» soň çagalar durmuşyndan «Goşa derek», «Ýaşlyk ýelgini», «Ýartygulagyň täze syňahatlary» powestlerini döretdi.

Türkmen halk döredijiliginiň äheňinde döredilen eseriň baş gahrymany Pilmahmydyň çagalara gowy göreläni öwretmekde hyzmaty uludyr. Janly hem gyzykly wakalaryň yzyna düşýän okyjy eseriň başynda Pilmahmydyň edýän işlerinden, özüni alyp barşyndan utansa, ony hatda ýazgarmaklyga çenli baryp ýetýän duýgulary başdan geçirse, eseriň dowamynda tä soňlamasyna çenli şol garaýyş Pilmahmydyň soňky özüni alyp barmalarynda hoşallyk duýgusyna öwrülýär. Hatda oňa bolan garaýyş düýbünden üýtgäp, gahrymana

simpatiýa döredýär. Gepiň gysgasy, ýaş okyjy Pilmahmydyň özi bilen eserde kemala gelýär, ösüp, taplanýar.

«Ýartygulagyň täze syýahatlary» eseriniň gahrymany Ýartygulak häzirki döwrüň şertlerinde zamana uýgunlaşyp hereket edýär. Durmuşyň kölegeli taraplaryna bukulyp, gün dolamak isleýän ýeňil eklenjiň ýesirleri Ýartygulagyň tokmagynyň aşagyna düşýär. Çaga ýaly gönümel, ýüz görmezek, dogruçyl Ýartygulak durmuşda nädürs ýaşayan adamlary dogry ýola çagyryar. Ýagşyny goldap, ýaramazy ýanaýan Ýartygulak işjeňligi, duyguçyllygy bilen iňňän ýitiligi, tangyrlygy bilen Ýartygulak ulynyň-kiçiniň göwnüni awlaýar...

Kaýum Taňrygulyýewiň eserlerindäki tebigata bolan tükeniksiz söýgi, zähmetkeşlik, asyllylyk, edeplilik, adamkärçilik ýaly gylyk-häsiýetler, şahyryň döredijiliginde kemala gelen däplerdir.

Türkmenistanyň ýazyjylarynyň VI gurultaýynda çagalar edebiýaty barada has anyk pikirler aýdyldy: «...Biziň çagalar hem ýetginjekler edebiýatymyz şu baş ýylyň içinde şeýle ösükdir, kämilleşipdir, boý alypdyr welin, ol barada guwanç bilen gürrüň etmezlik mümkin däl...»⁴

Altmyşynjy ýyllarda çagalara hödürlenen çeper eserleriň sanynyň artmagy ýazyjy-şahyrlarymyzyň bu babatda tejribesiniň ýokarlanýandygyna, çagalar edebiýatyna höwesli ýapysýandyklaryna şaýatlyk edýär.

B.Kerbabaýewiň «Garly Çakanyň ogly», T.Jumageldiýewiň «Howsalaly tomus» powestlerinde çagalar edebiýatynda ozal duş gelmedik täze-täze çeper keşpler döredildi.

T.Taganowyň «Dostluk daragty» (1960), A.Baýmyradowyň «Altyn hazyna» (1960), «Täze gelen gyzjagaz» (1969), A.Atajanowyň «Üçleriň syýahaty», Ý.Pirgulyýewiň «Durnaly ada», G.Şamyýewiň «Körpeleriň kömegi» (1963), N.Jumayewiň «Kyýas» (1960), P.Karpowyň «Haltadaky öýjagaz» (1961), N.Baýramowyň «Dänejigiň aýdymy» (1963), Ç.Gurbangylyjowyň «Towşanjyk» (1964), H.Diwangulyýewiň «Täsin doktor» (1964), G.Çolukowyň «Durdyly Pälwanyň ogly» (1967), H.Meläýewiň «Daň ýyldyzy» (1968), D.Allanowyň «Wraçyň gyzy» (1960), A.Kowusowyň «Aý-

⁴ «Sowet edebiýaty» žurnaly, 1971, №7,44-nji sah.

najyk-aglajyk» (1960), B.Gurbanowyň «Kanikul günlerinde» (1961), A.Durdyýewiň «Handurdy aganyň klasy» (1961) G.Çöliýewiň «Harplaryň maslahaty» we ş.m. ýgyndylaryň eňemesi çagalalar edebiýatynyň özgerýändigini, ösýändigini görkezýär.

N.Jumaýewiň «Syrly gala» (1958) powestiniň gahrymanlary Arslandyr Jemşit, T.Gurbanowyň serhetçileriň durmuşyndan söhbet açýan «Dagda dikilen baýdak» powestiniň gahrymanlary Alýoşa, Towar, Arça dagylar Watan topragynyň ýaşajyk goragçylary hökmünde orta çykdylar.

Türkmen çagalalar we ýetginjekler edebiýatynda çagalara has ýakyn durýan, olary terbiýelemekde möhüm orny eýeleýän ýaşulularyň keşplerini döretmeklige aýratyn üns berildi.

B.Gurbanowyň «Çarwa mergeniň gürrüňi» (1966) powestindäki Çarwa mergen, Jemhur aga, Myrat aga, A.Baýmyradowyň «Iki hat» (1963) poemalaryndaky ýaşuly keşpleri ýa-da A.Haýydowyň «Günüň uklaýan ýerine syýahat» (1973), «Meniň öýüm-sähra» (1977) powestindäki, Ý.Pirgulyýewiň «Çagalýk gahrymanym» (1971), A.Gurtgeldiýewiň «Pionerleriň ýüregi» poemalaryndaky ýaşuly keşpleri çagalaryň göwnünden turdy. Çagalaryň söýgüsini gazanyp bilen şol gojalardan, olaryň arasyndaky dostlukly gatnaşyklardan çagalalar esasy zady, ynsansöýüjiligi, adamkärçiligi öwrenipdiler. Aslynda köpi gören parasatly garrylaryň dana sözleriniň-de, gylyk-häsiýetleriniň-de çagalara täsir edijiligi güýçlüdi.

Baýram Gurbanowyň «Çarwa mergeniň gürrüňi» powesti. Baýram Gurbanow (1910–1984) Aşgabat şäherinde dünýä inýär. Ýokary okuw mekdebini tamamlansoň, «Mydam taýýar», «Älemgoşar» gazet-žurnallarynda redaktor bolup işleýär. Ýazyjy Beýik Watançylyk urşuna gatnaşypdyr. Onuň «Kanikul günlerinde», «Bir öwrümde», «Çarwa mergeniň gürrüňi» ýaly eserlerinde watançylyk, dostluk hakyndaky pikirler öňe sürülýär.

«Çarwa mergeniň gürrüňi» powestinde wakalar Çarwa mergeniň gürrüň bermegi bilen ýaýbaňlanýar. Watanymyzyň tebigatyny, haýwanat dünýäsini oňat bilýän agras, daş görnüşi boýunça gaharlyrak

görünyän ýaşuly awçy özüniň täsirli gürrüňleri bilen çagalary öz töwereğine çekýär.

Powestiň «Syrly garry» bölümünde Çarwa mergeniň gylyk-häsiýeti, aýaly Şänik eje barada gürrüň berilýär. Agras Çarwa mergen bilen çagalaryň gürrüňdeş bolmagynda ýaşulynyň goňsusy Gaýly kömege gelyär. «Birinji duşuşyk» bölümünde Gaýlynyň kömegi bilen çagalar Çarwa mergen bilen duşuşýarlar we özlerine eldeki haýwanlary barada gürrüň bermegini soraýarlar.

Garaňky çöl gijesinde Çarwa mergen ot başynda tüňçesini önüne alyp, çagalary daşyna üşürüp, gürrüň berip otyr. Haýwanlaryň arasynda adamlar üçin iň wepalyalarynyň biri bolan it hakynda ýaşuly awçy çagalara gürrüň berende itniň adam üçin peýdalydygy, onuň adamlara ýakyn bolup durýandygy teswirlenýär. Powestde çölde goýun bakyp ýören çopanlara iň agyr ýagdaýda-da itniň nähili wepaly bolýandygy barada gürrüň edilýär. Çöl-beýewanda apy-tupan turup, goýunlar we çopanlar aljyraňnylyga düşen halatlarynda itniň nähili uly hyzmatynyň bardygy ynandyryjylyk bilen beýan edilýär. Çagalaryň Çarwa mergeniň gürrüňlerinden ýadamaýandyklary powestiň täsirli-ligini has-da artdyrýar.

Haýwanlaryň iň ýyrtyjysy we batyry bars hasaplanylýar. Gargyly jülgesinde ýalňyz ýaşayan Çöli mergen we onuň eldekileşdiren barsy barada Çarwa mergen täsin bir wakany gürrüň berýär.

Durmuşda örän köp wakany başdan geçiren Çöli aga jülgede aw awlap ýörkä bars çagasyna duş gelyär. Tejribeli awçy birbada çaga barsyň ýanyna baraýmaga het etmeýär. Sebäbi onuň golaýynda enesiniň bolmagy, onuň awçyny heläkçilige sezewar etmegi mümkin. Çöli mergen çaga barsyň enesiniň ýoklugyna anyk göz ýetirensoň, ony öz ýaşayan ýerine alyp barýar. Birnäçe ýyl aradan geçip, ol çaga bars ulalansoň, ol aw awlamakda ýaşula kömekçi bolup ýetişýär.

Powestiň «Çagyrylmadyk myhman» bölümünde kese ýerli peýdakeşleriň ýaşuly awçyny öz barsyndan aýra salyşlary, barsyň soňra kapasadan sypyp gaçyşy we peýdakeşlerden ar alşy oňat täsir galdirýar. Bars eýesini tapmasa-da käte-käte onuň mazarynyň ýanyna gelip gidýär.

Powest çagalaryň eý görüp okaýan eserleriniň biridir. Watanymyzyň tebigatyny, haýwanat dünýäsini oňat bilýän ýaşuly awçy özüniň täsirli gürrüňleri bilen çagalary öz töweregine çekmegi başarypdyr.

Döwlet tarapyndan 1969-njy ýylyň aprel aýynda çagalar edebiýatyny mundan beýläk-de ösdürmek barada ýörite karar kabul edildi. Şol ýylyň dekabry aýynda Türkmenistan Ýazyjylar birleşiginiň maslahatynda çagalar edebiýatynyň wajyp meseleleri ara alnyp maslahatlaşyldy.

Çagalar edebiýatyny öwreniş ylmynda monografiýalar ýazylyp başlandy. Bu ýyllarda A.Hojagulyýew «Hajy Ysmaýylow» (1960), K.Taňrygulyýew «Uruşdan soňky türkmen çagalar edebiýaty. Poeziýa žanry. 1945-1960» (1966) atly ylmy kitaplaryny dörettiler. Şeýle hem Ý.Pirgulyýewiň «Edebi gatnaşyk barada birki söz», A.Garaýewiň «Çig-çarsylykdan gaça durmaly», I.Nuryýewiň «Suw hakda, durmuş hakda» atly edebi makalalarynda çagalar edebiýatynyň wajyp meselelerinden söhbet açyldy.

Durmuşyň özgermegi, ýazyjy-şahyrlaryň tejribe toplamaklary, edebiýat meýdanyna täze-täze güýçleriň gelip goşulmagy, öz döredijiligini ýörite çagalar edebiýatyna bagyşlan ýazyjy-şahyrlaryň kemala gelmegi türkmen çagalar we ýetginjekler edebiýatynyň hertaraplaýyn ösmegine ýardam etdi. Elbetde, döwrüň özgermegi bilen talap hem artdy. Çagyryş äheňli eserler, guraksy beýan edilýän wakalar, birtaraply gahrymanlar bilen şu günki günüň talabyny ödäp bolmajaklygy üçin çagalar edebiýatynyň önünde hem täze-täze wezipeler goýuldy.

ALLABERDI HAÝYDOW **(1929-1998)**

Zehinli türkmen ýazyjysy A.Haýydow Hojambaz etrabynyň Beşir obasynda 1929-njy ýylda garyp daýhan maşgalasynda dogulýar. Beýik Watançylyk urşunyň gazaply ýyllarynda onuň çagalygy Mekan obasynda geçýär.

Ýazyjy 1942-nji ýylda ýediýyllyk mekdebi tamamlýar. Geljekki ýazyjy şol ýyllar ulularyň hatarynda durup, zähmetde bişişýär.

Ýazyjy häzirki Atamyrat şäherindäki mugallymçylyk mekdebini tamamlap, «Pagtaçynyň ýoly» atly etrap gazetine işe geçýär. Şol wagtlar ol gazetde ýaş şahyr Berdinazar Hudaýnazarow hem işleýärdi. Allaberdi bilen Berdinazar öz işleýän gazetleriniň ýanynda edebiýat gurnagyny döredýärler. Bu merkez etrabyň edebiýat bilen gyzyklanýan ýaşlary üçin ilkinji döredijilik mekdebi bolup hyzmat edýär.

Allaberdi bilen Berdinazar ýaşlaryň şowly çykan goşgularyny «Pagtaçynyň ýolunda» çap edýärdiler we Türkmenistan Ýazyjylar birleşigine iberýärdiler. Şol ýaşlardan Durdy Baýmyradow, Öde Abdyllyaýew, Kaýum Taňrygulyýew, Ýagmyr Pirgulyýew dagylar belli ýazyjylar we edebiýatçylar bolup ýetişdiler.

Atamyrat etrabynyň «Täze ýol» gazetiniň ýaş ýazyjy-şahyrlaryň arasynda giňden iş alyp barýardy. Ol gazet Allaberdi Haýydow, Berdinazar Hudaýnazarow ýaly ýaşlary döredijiligiň şaýoluna atarypdy.

Bu gazet türkmen şahyrlary Rehmet Seýidow, Ata Köpek Mergen dagylar bilen yzygiderli aragatnaşyk saklaýardy.

1946-njy ýylda Türkmenistan Ýazyjylar birleşiginiň maslahatyna gatnaşan Allaberdi Haýydow şahyr Rehmet Seýidow bilen ýakyn-dan tanyşýar. R.Seýidow ýaş şahyryň döredijiligine hossarlyk gözi bilen garaýar, onuň goşgularynyň çeperçiliginiň barha kämilleşmegi üçin maslahatlar berýär.

A.Haýydow 1950-nji ýylda Türkmen döwlet uniwersitetine okuwa girýär. Ony gutarandan soň «Türkmenistan» neşirýatynda redaktor bolup işleýär. Soňky wagtlarda bolsa Türkmenistan radiosynda redaktor, TYA-nyň filosofiýa we hukuk bölüminde ylmy işgär bolup zähmet çekýär. Çeper hem ylmy döredijilik bilen meşgullanýar. Kandidatlyk dissertasiýasyny gorapdy.

A.Haýydow uniwersitetde okap ýören ýyllarynda edebi döredijilik işine has talapkär we jogapkärçilikli çemeleşip başlaýar. Öz eserlerini R.Seýidow, D.Haldurdy, B.Seýtäkow ýaly görnükli usatlara okap berýär, olaryň maslahatlaryny diňleýär.

A.Haýydowyň «Biziň günlerimiz» (1952) diýen ilkinji ýygyn-dysyna giren goşgular Watana, il-güne buýsanç duýgulary bilen beslenipdi.

Şahyryň «Watan», «Türkmenistan» atly goşgularynda hem beýik Watanyň gözel keşbi janlanýar, güneşli ülkäniň waspy edilýär. Içi ýüzlerçe gämili goja Hazar, baýlyga baý Garabogaz, narly, limonly, hozly deräniň içi bilen akyp ýatan Sumbar, Köpetdagdan şaglap inýän bulaklar, bag-bakja bürelip oturan Pöwrize, onuň şypa beriji gözelligi we salkyn howasy, gadymy Mary, onuň täze görki, dünýä belli ýüpek pagtasy, çyrypnyň akýan Amyderýa... birin-birin okyjynyň gözüniň önünden geçýär.

Şahyryň «Aşgabadnyň baýyrlary» (1957), «Täze döwür» (1959), «Türkmen topragy» (1959), «Gözel Watan» (1958), «Köp gezdim ýurdumy» (1958), «Söýdüm» (1959), «Pöwrize» (1958), «Ýadyma düşdi» (1959), «Eý Watan» (1967), «Meniň mekanym» (1965), «Arçman» (1964), «Sen şygyr ülkesi» (1962), «Garybata» (1963) ýaly onlarça goşgulary hem türkmen topragyna bagyşlanandyr. Bu eserlerinde ol ýurduň her bir künjegine mähir, söýgi besleýär.

Şahyr öz goşgularynda geçmişiň agyr günlerini gynanç bilen ýatlasa, zamananyň häzirki gözəl keşbine guwanýar. Ol «Sen şygyr ülkesi» diýen goşgusynda Orta Aziýanyň geçmişini ýatlaýar. Onuň geçmişde şygyr ülkesi, senet ülkesi bolandygyny, Hafiz, Jamy, Ferdöwsi, Nowaýy, Magtymguly ýaly sungat ussatlarynyň şol töwerekde ýaşap geçendigini guwanç, söýgi bilen beýan edýär.

A.Haýydowyň döredijiliginde Watan hakdaky we watançylyk ruhly goşgular Türkmenistan, onuň obalarydyr şäherleri baradaky eserler bilen çäklenmeýär. Onuň uzak Sibir, Ukraina, Täjigistan, Kawkaz hakyndaky goşgulary hem munuň şol şygyrlarynyň üstüni ýetirýär. Bu şirin labyzly eserlerinde tebigat bilen ynsanyň bagrynyň badaşygy hakynda söhbet edilýär.

Şahyryň döredijiligindäki bu äheňler gönüden-göni bütün dünýäde parahatçylygy gorap saklamak bilen berk sepleşip gidýär.

A.Haýydowyň parahatçylyga bagyşlap döreden goşgularynyň arasynda «Watan eý görýär» (1950), «Kepderiniň suraty» (1951), «Ýoldaş, ýadyňda sakla!» (1950), «Şöhle keseli» (1959), «Negr rusça gepleýär» (1959), «Alžir» (1959) ýaly onlarça täsirli ýazylan goşgular bar. Şeýle goşgularda parahatçylygy bütün dünýäniň halklary bilelikde gorap saklamalydyr diýlen pikir öňe sürülýär.

A.Haýydowyň liriki eserlerinde parahatçylygyň esasy daýanjy hökmünde zähmet esasy orunda goýulýar. Şahyryň «Zähmet» (1949) diýen goşgusynda şahyr zähmetiň eşreti we getirýän şöhraty hakynda duýga baý setirleri döredipdir.

Şahyryň «Ata-ogul dikeltmäge barýarlar» (1948), «Gije» (1948), «Ýetilen arzuw» (1950), «Säher» (1948), «Ak altyn ýetişýär» (1949), «Brigadir» (1951), «Erik bagy» (1947) «Çölde» (1950), «Pagtaçy gyzlaryň aýdymy» (1950), «Daň atanda» (1949), «Kömek ber kolhozyňyza», «Pil» (1949), «Gowaçalar suwsapdyr» (1960); «Bugdaý» (1954), «Gurluşykçynyň aýdymy» (1959), «Ekinleriň ygşyldysy» (1954), «Altyn atyz» (1953), «Gabarçykly eller» (1959), «Traktorçynyň aýdymy» ýaly goşgulary tutuşlygyna zähmete we zähmet adamlaryna bagyşlanypdyr.

A.Haýydow soňky ýyllarda kyssa eserlerini hem döredip başlaýar. Onuň «Düýnki adamlar», «Million ädim» we «Hökümdaryň kowulmagy» romanlary halk arasynda höwes bilen okalýar.

Allaberdi Haýydow eserleriniň aglaba bölegini tebigat temasyna ýazypdyr. Ol türkmen edebiyatynda tebigatşynaslyk kyssasyny döreden ýazyjy hasaplanýar.

A.Haýydowyň kyssa eserleriniň birnäçesi awçylaryň durmuşyndan bolup, birnäçesi hem Türkmenistanyň tebigat we haýwanat dünýäsini gorap saklamak meselesine bagyşlanandyr.

Ýazyjy «Günüň uklaýan ýerine syýahat» diýen eserinde Amyderýadan tä Köpetdag aralygynyň tebigat we haýwanat dünýäsini okyja görkezmek isleýär. Bu eserde haýwanlar hakynda gürrüň berilse-de, ondaky haýwanlar allegoriki häsiýetli däldirler. Olar tebigy bolşy ýaly häsiýetlendirilip görkezilipdir. Ýygyndynyň «Meýdan towugynyň aýdymy», «Hany tokaý?» ýaly hekaýalarynda-da tebigaty gorap saklamak ýaly möhüm tema gozgalýar.

«Hany tokaý?» hekaýasynyň gahrymany Abdy aga oba – dogduk depesine birnäçe ýyllardan soň gelip, obanyň golaýyndaky gür tokaýlygy görüp bilmänsoň lapy keç bolýar. Gahrymanyň tebigat bilen baglanyşykly oý-pikirleri, oňa gatnaşygy, nesiller üçin şol tokaýy saklamagy başarmadyk adamlara bolan nägileligi eserde esasy pikiri ýüze çykarýar.

«Günüň uklaýan ýerine syýahat» powestinde emeli derýanyň boýy bilen günüň ýaşan tarapyna mejbury syýahat etmeli bolan gara şagalyň täsirli başdan geçirmelerinde ýazyjynyň synçylygy güýçli duýulýar. «Million ädimden» tapawutlylykda ol eserde adamyň üsti bilen däl-de, haýwanat dünýäsiniň üsti bilen ýazyjy täze geçirilen kanaly, töweregini okyjynyň göz önüne getirýär. Kanalyň geçmegi bilen Garagumuň tebigatynyň gowulyga tarap özgerişini görkezmek bu eseriň baş maksadydyr.

Ynsan bilen tebigatyň, tebigat bilen haýwanat dünýäsiniň arasyndaky bitewülik ýazyjynyň «Bilesigeliji garsak» hekaýasynyň-da süňňüne siňipdir. Ýazyjy ünsüni tebigata berip, tebigat bilen gürleşýän ýaly täsin tebigat keşplerini çeper suratlandyrýar.

Ýazyjynyň «Million ädim» (1979) romany häzirki zaman temasyndandan bolup, ol özünde bir topar meseleleri birleşdirip alyp gidýär. Bu eseriň baş gahrymany Muhammet – çopan oğlan. Ol dynç almak üçin Pöwrizä berlen putýowkadan ýüz öwürüp, Garagum çölünü gaýradan ilerligine kesip geçmek – syýahat etmek isleýär, sebäbi çöl Muhammediň «öz öýi». Muhammediň önünde goýan maksady çöli ýöne bir kesip geçmek däl, oňa has hem belet bolmak, tebigatyny, haýwanat dünýäsini synlamak. Onuň ýan ýoldaşlary düýesi we Akbaý atly iti.

Muhammet öz syýahatynda çölün tebigatyna degişli jandarlar bilen bilelikde adamyň gum içinde alyp barýan işlerine gabat gelýär. Bu romandaky wakalaryň üsti bilen ýazyjynyň tebigata bolan özboluşly synçylygyny duýmak bolýar. Okyjynyň gözünüň önünden yzly-yzyna Garagumuň tebigaty bilen haýwanat dünýäsiniň sazlaşykly keşpleri geçip dur. Şolary gözden geçirmek bilen ýazyjy tebigaty goramagyň örän zerur meseledigine okyjynyň ünsüni çekýär.

«Million ädim» romanynda Garagum çölünüň gözelligeri, sähra keşt eden adamyň gören zatlary, başyndan geçiren wakalary, oý-hyýallary öz beýanyny tapypdyr. Ýazyjy Muhammediň keşbini döretmek bilen şol uçsuz-gyraksyz sähra goýulýan sarpanyň belent derejesini açyp görkezýär.

Eserde çölün estetiki gözelligi şahyrana şöhlelendirilýär. Gözelligi duýup bilmeýän Tagan bilen Rüstem ýaly adamlar haýwanlara, ösümlüklere rehimsizlik bilen daraşýarlar hem-de çöl haýwanlaryny gyrýarlar.

Allaberdi Haýydowyň döredijiligi Watan we halk bilen berk baglanyşykly. Ol Watany ähli zadyň gözbaşy hasaplaýar. Watany, halky, tebigaty, haýwanat dünýäsini jandan eziz söýýär. Ýazyjy tebigat temasy bilen aýratyn gyzyklanyp, çuňňur many-mazmuna we ýokary çeperçilik derejesine eýe bolan edebi eserlerini döredip, türkmen edebiyatynyň bu ugruny has-da baýlaşdyrdy.

A.Haýydow ussat prozaçy, ilhalar şahyr, köp meselelerden baş çykaryp bilýän, edebiyatçy hem filosof hökmünde türkmen edebiyatynyň ösmegine önjeýli goşant goşdy.

ÝAGMYR PIRGULYÝEW (1929-2000)

Ýagmyr Pirgulyýew 1929-njy ýylyň 29-njy noýabrynda Halaç etrabynyň Esenmeňli obasynda dogulýar.

Ol 1955-nji ýylda Magtymguly adyndaky TDU-nyň türkmen filologiýasy fakultetini tamamlýar.

Çagal ar edebiyatyna saldamly eserleri bilen goşant goşan şahyryň çagalara degişli ilkinji şygyry «Gyzyl galstuk» ady bilen «Mydam taýýar» gazetinde çap edilýär.

Şahyryň «Durnaly ada» (1965), «Jamlybiliň derekleri» (1967), «Çagalyk gahrymanym» (1971), «Keýigokara» (1975), «Sekiz sowal» (1976), «Bahar sowgady» (1979) «Älemgoşar» (1982) ýygyndylary çagal ar şygryýetiniň baýlaşmagyna uly goşant boldy. Şahyryň kitaplary rus, ukrain, belorus, özbek, gyrgyz, moldawan, eston, garagalpak dillerinde çap edildi.

«Jamlybiliň derekleri» goşgular ýygyndysy bütewi sýužet ýordumyna eýerýär. Şahyr bu goşgularynda Garagumda bir obajyga göçüp baran Bagtyýar atly oglanjygyň ýolda hem obada çeken suatlarynyň mazmuny barada gürrüň berýär.

Ozal çölde bolup görmedik oglanjygyň Garagum bilen tanyşlygy başlanýar.

Goşgulary okadygyňsaýyn okyjynyň göz önünde Garagumuň syrly, täsinlikleri açylyp başlaýar, şonuň bilen birlikde gahrymanyň gözýetimi hem giňeýär.

Şahyr tebigat şekillerine çeper keşp berip, çaganyň gözelligi duýgularynyň kämilleşmegi üçin amatly şert döredýär. Bir tarapy suw, üç tarapy depe gallap duran obajygyň keşbiniň çekilişinde-de şahyranalyk bar. Türkmen tebigatynyň ajaýyp şekilini janly keşpler arkaly şahyranalyk suratlandyrmak ussatlygy şahyryň döredijiliginiň esasy aýratynlygydyr.

Jamlybil dutar,
Derekler kirşi.
Heň edip berýär,
Ol garşy-garşy.

Ýel çermäp golun,
Dutaryn çalyar.
Kakanda şelpe,
Çöle ýaň salýar.

Jamlybil sazy,
Hoş ýakýar guma.
Deňeýär gummy,
Altynly huma⁵.

Şahyryň «Keýigokara» ýygynynda türkmen tebigatynyň özboluşly alamatlarynyň janlandyrylmagy körpeleriň gözýetimi-ni giňeldip, duýgy dünýäsini baýlaşdyrýar. Ol duýgy tebigata bolan söýgi bilen utgaşyp gidýär. Bu goşgular okyjyny öz zýy bilen çöle alyp gidýär. Körpe çölün baharyny doýman synlaýar. Lemmer-lemmer bolup süýşüp gelýän bahar buludy, mele çagbanyň şaglap inişi çagalaryň göz önünde janlanýar. Gögün gübürdisi hut gulagyňa gelýär. Şol mele ýagyşdan soň, tebigatyň ajaýyp keşbini çekmek üçin juda synçy hem zehinli bolmaly.

Ý.Pirgulyýewiň tebigatyň keşbini çekmekdäki özboluşlylygy, suratkeşligi eserden-esere, ýygynydan ýygynyda kämilleşýär. Şahyryň çöl tebigatyna bagyşlanan goşgularyndaky ýiti synçylygy,

⁵ Pirgulyýew Ý.Jamlybiliň derekleri. Aşgabat, 1967, 30-njy sah.

gije lybasyna giren tebigaty janlandyrmak üçin saýlap alan tebigy gözelligi onuň bu ugurdaky ussatlyk derejesinden habar berýär.

Urpak çäge gultunýar,
Meňzäp erän gurşuna.
Garry sazак tamşanýar,
Ýüzi ýygyrt durşuna⁶.

Şahyr gün ýaşansoň, çöl tebigatynyň mylaýym hala geçişini, serginje gijäniň ýakymly şemalynyň jana tenekardygyny çägäniň mysalynda çeper görkezip, bu gözelligi ýaşajyk okyjynyň göz önünde janlandyrýar.

Gelmez çişirip,
Epegek owurdyn,
Şemal sypady
Çägän ýygyrdyn⁷.

Şahyr körpeje okyjy bilen söhbetdeş bolanda onuň bilen ýokary çeperçilik derejesinde gürrüň edip, meňzetmeleri, deňşdirmeleri hem metaforany ussatlyk bilen ulanýar. Gün gizlenenden, zülplerini çöslän şapak hem, kümüş reňk lybasyna giren Garagum hem Ý.Pirgulyýewiň diňe öz meňzetmesi.

Şahyryň «Sekiz sowal» goşgular ýygyndysy hem tebigatyň ajaýyp keşbi bilen baglanyşkly şahyrana keşplere baýdyr. Jana şypaly tomus gijesi, öz sürüsine guwanýan çopanyň hoştap gijäniň ruhuna bap duýgulary, tebigat bilen ynsan gatnaşygynyň utgaşmasy, birligi, goşgynyň mazmunyny has-da çuňlaşdyrýar. Ynsan gözelligi tebigat bilen utgaşýar.

Liriki gahrymanyň Garagumuň geljegi barada, onuň bol suw bilen gül-gülzarlyga öwrüljekdigi baradaky hyýallary, pikirleri ýaşajyk okyja ýakyndyr:

Bol suw hazyna,
Topragymyz göwher,
Ikisi bilen
Ülkäm gül öwser⁸.

⁶ Pirgulyýew Ý. Keýigokara. Aşgabat, 1975, 18-nji sah.

⁷ Pirgulyýew Ý. Keýigokara. Aşgabat, 1975, 11-nji sah.

⁸ Pirgulyýew Ý. Bahar sowgady. Aşgabat, 1979, 24-nji sah.

«Suw hakynda erteki» poemasy «Keýigokara» ýgyndysyna girizilen eserleriň arasynda çeperçilik derejesi taýdan aýratyn tapawutlanýar. Bu täsirli poemada tebigatyň, çölüň suwdan çeken mätäçligini çaga aňyna ýetirmeklik esas edilip alnypdyr.

Gurak çölde ýaşaýan haýwanlar bir owurt suwa ýetmek üçin horluk baryny çekýärler. Şahyr suwa mätäçlik çekýän haýwanlaryň ählisini bir maksada gönükdirýär. Köne guýudan suw çykarylanda haýwanlaryň häsiýetleri açylýar. Maksada ýetmek üçin agzybirlik gerek! Birleşmek, bütewüleşmek ideýasy haýwanlaryň hereketi, sözleri, biri-biri bilen gatnaşyklary arkaly aýdyňlaşýar.

Şahyryň liriki gahrymany gün bilen dostlaşýar, gün bilen gepleşýär. Şahyr bir «Gün» goşgusynda däl, beýleki eserleriniň ençemesinde Güne älemi, dünýäni jana getiriji güýç hökmünde garaýar. Şahyr «Uky geldi gapyňa» goşgusynda ýaşajyk gahrymana irden turmagy öwretmek üçin täsirli sözleri saýlap alýar. Awtor bu ýerde Günüň dogşy baradaky ajaýyp pursady ulanypdyr.

«Keýigokara» ýgyndysynda gün bilen baglanyşkly berlen ýörite bölüm körpe okyjyny özüne çekmekde möhüm ähmiýete eýedir. Şol goşgular toplumynyň adyna şahyr «Günüň çagalary» diýip, at goýupdyr. «Gün bilen gülälek», «Gün bilen gurçuk», «Gün bilen Guwanç», «Gün bilen gowaça» ýaly goşgularda şahyr ähli zatlara adam häsiýetini beripdir.

Çagalary tebigat hem haýwanat dünýäsi bilen tanyşdyrýan, olaryň hersine mahsus bolan özboluşly häsiýetlerini ýüze çykarýan «Tilki», «Kirpi», «Göle», «Kebelek», «Ýekegapan», «Çöl guýusy», «Teneçir bilen lakga», «Biziň gahrymanlarymyz» ýaly goşgulary şahyryň «Sekiz sowal» ýgyndysynda ýerleşdirilipdir.

Ý.Pirgulyýewiň eserlerinde eli açyklyk, sahylyk, adamkärçiligiň beýleki oňat sypatlary jemlenendir. Şahyryň «Oklukirpi bilen goýun kirpisi hakynda erteki» poemasynda oklukirpiniň häsiýetleri arkaly, malyny, baýlygyny özüne-de dözmän, iýip-içip bilmän, basyp ýatan harsydünýäniň üstünden gülünýär.

«Lukman hekimde» Lukman hekim – dogruçylygy, ýüzgörmezekligi, adalatlylygy, mähribanlylygy, belent adamkärçiligi bilen

çagalaryň aňynda galýar. Halka hyzmat etseň, ýagşylyk ýerde ýatmaz. Eserden gelip çykýan ideýa şu pikire syrygýar.

Şahyryň «Bahar sowgady» ýygyndysynda ruhobelentlik, tebigat bilen ynsan durmuşynyň arasyndaky bütewülik örän ýokary derejede teswirlenýär. Adamlara ýagşylyk etmek, sahatat paýlamak isleýän liriki gahrymanyň arzuwlary, ýagşy niýetleri onuň öz dünýäsi ýaly arassa bolup beýan edilýär:

Tereň-tereň derýalara,
Köpri bolsam, köpri bolsam.
Adam geçse, maşyn geçse,
Sag bol alsam, sag bol alsam.

Ýol üstünde guýy bolsam,
Suw içseler, suw içseler.
Uzap giden ýoda bolsam,
Kän geçseler, kän geçseler⁹.

Şahyr «Bahar sowgady» goşgusynda bahar paslynda tebigat gözelligini gowy teswirleýär:

Dört doganyň biri bahar
«Guzym!» diýip, gujak gerdi.
Getirdi-de süýt dek säher,
Bahar maňa sowgat berdi.

Kowdy gyşyň sowuk ýelin,
Ony buşlap saýran sardy.
Erik-almaň patrak gülün,
Bahar maňa sowgat berdi.

Bezäp çölün belent-pesin,
Uç gyraksyz palas serdi.

⁹ Pirgulyýew Ý. Bahar sowgady, 12-13-nji sah.

Owlak-guzyň näzik sesin,
Bahar maňa sowgat berdi.

Garlawajyň byjyrdysyn,
Eýwanmyza ol getirdi.
Ýapraklaryň pyşyrdysyn
Bahar maňa sowgat berdi.

Hüwdüledi Jeýhun joşy,
Ak sähramyz gulak gerdi.
Bu gün dogry dokuz ýaşy,
Bahar maňa sowgat berdi...

Goşguda baharyň gelmegi bilen hemme zatlaryň janlanyp, baglaryň gülläp başlamagy, owlak-guzularyň mylaýym sesleri, guşlaryň saýrak owazlary bilen saýraşyp saz çalmagy, agaç ýapraklarynyň mylaýym şemala helpildeşip şybyrdaşy, derýalaryň joşgunly akýşy hakynda şahyr şahyrana söhbet açýar.

«Bahar sowgady» ýygyndysy boýdan-başa dokuz ýaşly, duýga baý, şadyýan, zähmetsöýer oglanjygyň gürrüňlerine esaslanýar. Ýygyndyda çagalaryň gözýetimini giňeldýän («Akar suw», «Gök guşak», «Şar», «Serhetçi», «Bulak», «Sülgün»), işjeňligi öwredýän («Bary meniňki», «Serçe», «Bal arynyň aýdymy», «Palta», «Orak»), ynsanperwerligi ündeýän («Karlson») eserleriniň bir gideni ýerleşdirilipdir.

K.Taňrygulyýewiň erteki gahrymanlaryny janlandyryp, biziň döwrümize getirişi ýaly, Ý.Pirgulyýew hem şeýle häsiýetli gahrymanlara bagyşlap poema döretdi. Ýöne onuň beýlekilerden tapawutly tarapy bu gahryman türkmen halk döredijiliginden däl-de, daşary yurt edebiyatynda meşhur bolan gahrymandyr.

Ilki Ýewropada, soňra бүтін дүнýäde танымал болан Karlson бардакы адыбир poemasy şahyryň «Bahar sowgady» ýygyndysynda iň gowy çykan eserleriniň biri. Uzak ýurtdan düşen Karlsonyň köptaraply häsiýetleri ýygyndyda hut çaga gözi bilen synlanýar. Çaga öz akyly bilen baha kesýär. Ol bahadaky tebigylyk, sadalyk maňzyňa batýar. Adamkärçiligiň oňat sypatlaryny özünde jemleýän, ähli işden

başy çykýan, şadyýan, ýetişikli, päk ýürekli, sada Karlson çagalaryň söýgüli gahrymany. Onuň çagalar bilen edýän gatnaşyklary, hatda oýunlary-da poemada täsirli berlipdir. Karlson her bir häsiýeti, aňy-düşünjesi, sözi bilen çagalaryň ýüreklerine ýakyn durup, şol ýakynlyk bilen-de olaryň göwünlerini awlaýar. Şu poemada, beýleki ýygyndylaryndaky ençeme eserlerinde-de şahyr türkmen çagalarynyň milli dünýäsine has içgin aralaşýar. Şahyr hatda Karlsonyň keşbine-de millilik ýokundysyny berip, bellibir derejede utuş gazanypdyr.

Ý.Pirgulyýew terjimeçilik sungatynda-da türkmen çagalaryny ajaýyp eserler bilen begendirdi. Şol eserleriň arasynda aýratynam belli özbek çagalar ýazyjysy Hudaýberdi Tuhtabaýewiň «Sary döwe atlanyp...» atly gaty täsirli powestiniň hakyky nusgasyndan türkmen diline geçirilen terjimesi uly baha mynasypdyr.

Zehinli şahyr бүтін өmrünü manyly döredijiligine, eziz hem mähriban çagajyklara bagyşlady. Türkmen çagalar poeziýasyna ol şahyryna pikirlenmäni, liriki gahrymanyň adaty bolmadyk çeper pikirlenişini getirdi. Tebigatyň keşbini çagalaryň dünýäsine laýyklykda hakyky sungat derejesinde suratlandyrmakda, çeper teswirlemäniň üsti bilen häsiýet açmakda şahyryň çeperçilik ussatlygy çagalar edebiyatynyň soňky ýyllardaky wekilleri üçin ajaýyp mekdebe öwrüldi.

NURY BAÝRAMOW (1933-1993)

Türkmenistanyň Ýaşlar baýragynyň, Magtymguly adyndaky Döwlet baýragynyň eýesi Nury Baýramow 1933-nji ýylyň 30-njy ýanwarynda Mary welaýatynyň Wekilbazar etrabyň Mülkbükri obasynda dogulýar. Ilkinji bilimi obada alýar.

Şahyr Magtymguly adyndaky TDU-nyň türkmen filologiýasy fakultetini tamamlýar. Talyp döwürleri goşgulary bilen metbugatda çykyş edýär. Döredijilik bilen doly meşgullanyp, 60-njy ýyllaryň başlarynda özüni şahyr hökmünde tanadýar.

Şahyryň «Bagt hakynda rowaýat» atly çagalar üçin döreden ilkinji kitaby 1958-nji ýylda çap edilýär. Soňky ýyllarda «Dänejigň aýdymy» (1963), «Meret bilen Gün» (1972), «Çeşme» (1979),

«Küýzejik» (1980) ýaly goşgular ýygyndylary, «Döwli guýy» (1964), «Gatlada saklanan zäher» (1970), «Sähra güli» (1977), «Ömrüň manysy» (1977) ýaly powestleri türkmen çagalar we ýaşlar edebiýatynyň ösmegine uly goşant boldy. Şahyryň dürli dillerde çap edilen kitaplarynyň sany elliden geçdi.

N.Baýramowyň döreden «Mekdebim» atly goşgusy aýdyma öwrülip, okuwçylaryň arasynda uly meşhurlyga eýe boldy.

Eý, mekdebim, jana-jan,
Saňa bolan söýgim kän.
Sen misli enem deýin,
Bakdyň maňa mähriban...

Şahyryň döredijiliginde çöl tebigaty şahyrana çeperçilik bilen täsin teswirlenipdir. Awtor çölüň peýzažyny döredende şeýle bir gapma-garşylykdan ugur alypdyr – Garagum çölüniň klimat aýratynlygy hem-ä juda ýowuz hemem has näzikligi bilen tapawutlanýar. Bu häsiýeti şahyr «Garagumda on iki aý» goşgular toplumynda ýokary derejede teswirläpdir. Garagumuň jöwzasy çölüň ösümlikleri üçin howply.

Çyrpynýar dört ýana epgek,
Gözleýän dek bir pudagy.
Onuň işi howur dökmek,
Epgek bar gök zada ýagy.

Şu ýerde şahyr onuň garşysyna näzik bägülleri, güläleklere goýýar. Diýmek, epgegiň döwri gutarýar. Ol indi gözelligiň önünde güýçsüz. Garagumuň gözelliginden şahyr hiç wagt ganyp bilenok. Ol sährany mertleriň mekany hasaplaýar.

Şahyryň çagalar sygryýeti tema taýdan baý. Şol goşgularda körpelere türkmen sährasynyň, Garagumuň tebigatynyň gysy, ýazy, tomsy, güýzi, bag-bakjasy, ir-iýmişi hakynda iňňän gyzykly söhbet açylýar. Türkmen tebigatynyň täsinlikleri, türkmen topragynyň özboluşly keşbi bütin durky bilen göz önüne gelýär.

Ýeller meni äkitsin,
Tozap ýatan ýerlere,
Ol ýerleri meň özüm
Bezeýän päk güllere¹⁰.

N.Baýramowyň «Çeşme» atly ýygındysyna «Çöl uklanda», «Garagumda ýaň», «Çöldäki ýagyş», «Çopan ody», «Guýy», «Kanal», türkmen sährasynyň waspyny edýän «Säher gezelenji», «Sährany küýsäp», «Sährada gün ýaşyarmy?», çagalara pasyllaryň alamatlaryny öwredýän «Gyşyň gelşi», «Baharyň alamatlary», «Älemgoşar», «Tomus», «Güýz», bag-bakja hakynda düşünje berýän «Täsin iýmiş», «Günebakar», «Ýagyşdan soň», «Çynar», türkmen topragyny jana getirýän güneş hakynda «Güneşde», «Torgaýlaryň owazy», başga-da «Watan», «Iň ajap ýer» ýaly sygyrlary girizilipdir. Türkmen topragyna, Garagumuň her pasylda dürli reňk alýan görnüşine aşyk bolan şahyr setirlerini şol topraga bolan söýgi bilen ýugrup, ol eserler arkaly çagalaryň watançylyk duýgularyny ösdürýär.

Şahyryň «Dänejigiň aýdymy» atly çaklaňja ýygındysy onuň çagalaryň söýgüli aýdymlaryna öwrülip giden «Mekdebim» goşgusyndan başga-da «Gök gowaçam», «Raketa», «Dänejigiň aýdymy», «Çeşmejik» ýaly dürli temadan ýazan goşgularyny öz içine alýar.

N.Baýramowyň «Meret bilen Gün» poemasynda parahatçylyk hem uruş temasy aýdyň beýanyny tapypdyr.

Şahyryň «Ýagyş» goşgusyndaky, çölde ygalyň peýda bolmagy bilen baglanyşykly janlandyrmasynda-da özboluşlylyk duýulýar. Düýäniň çelek, tilkidir möjegiň golçalaryny göterişi suwa tarap haýdaşyp baryşlarynda-da tebigylyk, sadalyk, çaga dünýäsine ýakynlyk bar. Çöli gülzarlyga öwren Garagum derýasynyň neneşi gymmatynyň bardygyna şu günki çaga düşündürmek üçin şahyr gyzykly, täsirli mysallary, detallary saýlapdyr.

N. Baýramow çagalar hem ýetginjekler prozasynda-da öz güýjüni synap gördi. Onuň «Döwli guýy», «Gatlada saklanan zäher» powestlerinde çagalaryň köpçülikleýin çeper keşpleri orta çykarylýar.

¹⁰ Baýramow N. Çeşme. Aşgabat, 1979, 33-nji sah.

Iki bölümden ybarat «Döwli guýy» powestinde gahrymanlaryň çagalýkdan ýetginjeklige çenli ösüp geçen aralykdaky ýoly yzarlanylýar. Kitapdan kitaba wakalar bilen deňlikde ösýän gahrymanlary diňe bir ýaş taýdan däl, akyl taýdan-da kämilleşýärler. Meselem, birinji kitapdaky gahrymanlaryň bilesigeljiligi, soňky kitapda akyl taýdan kämilleşen çagalaryň zähmete garaýyşlary-da çuňlaşýar. Çölde gaz baýlygynyň urgusyna sebäp bolan çopanlar hakynda ýaýran myş-myşlar (Döw, jyn, arwah bilen baglanyşykly) çagalary oýlandyrýar. Şol oýlar çaga bilesigeljiligini, hyjuwy, çaga irmezekligi, höwesjeňligi, tutanýerliligi «agzyndan ot çykýan döwli guýynyň» syr-laryny anyklamaklyga sebäp bolýar. Powestiň gahrymanlary Pälwan, Kakageldi, Tawus, Rahman dagylar arzuwa, hyýala baý, ruhobelent, maksada okgunly gahrymanlar. Olar özbaşdak oýlanyp, her bir işden baş alyp çykмага ukyply, özdiýenli gahrymanlar hökmünde göz önüne gelýär.

Powestde gahrymanlaryň häsiýeti, köplenç, olaryň içki duýgulary bilen baglanyşyklylykda açylyp görkezilýär. Zähmetsöýer, tutanýerli bu gahrymanlaryň her tarapdan körpelere täsiri güýçlüdir.

«Döwli guýynyň» ilkinji sahypasyndan gyzykly, özüne çekiji çaga romantikasy başlanýar. Hiç bir kynçylykdan heder etmän, Döwli guýynyň syryny açmaga giden topar çagalaryň ýa-da tebigat gözelligini, tebigat dünýäsini goramagy ýüregine düwen bir maksatly çagalaryň keşbi biziň çagalar edebiyatymyzda täzelik boldy. Ýazyjy çaga durmuşyny, arzuw-hyýalaryny, aladalaryny köpçülik bilen bagly suratlandyrmagyň, köpçülikleýin çeper keşbi deň derejede ösdürmegiň hötdesinden gelmegi başarypdyr.

Tawus asylyly, edepli-ekramly, zähmetsöýer, akylly, mylaýym, ýüregi arassa, bir sözli gyz.

Kakageldi öz dostlarynyň ýanynda sylaşykly, sypaýy, öz sözünüň eýesi bolup bilen ýetginjek. Kynçylykly pursatlarda ol dostlaryny ýeke goýmaýar. Pälwan çöldäki näsaglaryň ýanyna gidende hem onuň ýanynda bile gidýär.

Pälwan hakykatçy, dogruçyl, ýamany ýazgarýan oglan bolup, ol Küle bilen hiç oňuşmaýar.

Pälwan Küläniň ýanynda birnäçe kynçylyklara sezewar bolýar. Emma Pälwan çydamlylyk, geçirimlilik häsiýetleri bilen

bu kynçylyklardan özüni alyp çykýar. Oba adamlaryň ulusy-kiçisi Pälwany gowy görýärler, oňa hormat goýýarlar. Pälwan adamlara, döwlete, jemgyýete peýdaly adam bolmagy öz öňünde maksat edip goýupdyr.

Bu eserde hereket edýän gahrymanlar esasanam tebigaty, il-halky, jemgyýeti söýýänligi bilen tapawutlanýar.

Powest, elbetde, kemçiliklerdenem halas däl. Ilkinji kemçiligi hökmünde eserde milliligiň pesligini, ýazyjynyň eserini rus edebiýatynda taýýar edilen ülni esasynda döredendigini bellemek bolar. Göze görünüp ugran türkmen gyzynyň – Tawusyň klasdaş ýoldaşlary bilen öýünden birnäçe günlük uzaklaşyp, çöle gitmegi, haýsydyr bir başga täsiriň netijesi ýaly bolup dur. Megerem bu ugurda N.Baýramow rus ýazyjysy A.Gaýdaryň täsirine düşendir.

Ýene bir bellemeli zat: ol hem položitel-otrisatel gahryman meselesine ýazyjynyň köneçe çemeleşmesidir. Bu babatda ýazyjy sadaja pikir ýöredip, gahrymanlarynyň ählisini diýen ýaly birtaraplaýyn sypatlandyrýar. Mysal üçin, Külede ýekeje gowy häsiýet ýok. Ýazyjy oňa pikirlenmek, düzelmek üçin ýekeje-de çykalga goýmandyr.

N.Baýramowyň döredijiligi özüniň köptaraplaýynlygy, döredijilik tapyndylaryna baýlygy taýyndan türkmen edebiýatynda möhüm orny eýeleýär.

AKY BAÝMYRADOW (1927-1973)

Türkmen çagalar edebiýatynda özboluşly şygryýeti bilen orun alan zehinli şahyr Aky Baýmyradow 1927-nji ýylda Murgap etrabynyda dogulýar.

Çaga psihologiýasyna juda beletlik bilen aralaşyp, çaga dünýäsine ýol açmagy başaran şahyryň 1959-njy ýylda neşir edilen «Guzujyk» atly ýygyndysy eýýäm türkmen çagalar edebiýatyna özboluşly bir zehiniň gelendigini buşlady. Şahyr öz şygryýetini juda nepislik bilen kemala getirip, çaganyň isleýän, höweslenýän zatlaryny onuň bilen deň paýlaşdy. Başgaça aýdylanda şahyr çagany güýmemek, oňa akyl bermek bilen asla meşgul bolman, olaryň dosty, pikirdeşi bolmaga

çalyşdy. Çaga üçin döreden eserlerinde ol «uluça» däl-de, «çagaça» pikirlenmegi başardy. Şonuň üçinem onuň islendik goşgusyny alyp görseň, çaga dünýäsiniň täsinlikleri, päkizeligi açylyp, körpe okyjyny bada-bat özüne çekýär.

Aky Baýmyradow bütin ömrüni çagalar şygryýetine bagyşlady. Onuň «Altyn hazyna», «Täze gelen gyzjagaz», «Söwüt bilen oglan», «Gülälekleli meýdan», «Iki hat», «Wýetnamly oglan», «Jadyly taýak», «Otly hazyna» ýaly goşgular ýygyndylary ýaş okyjylaryň söýgüsini gazandy.

Şahyryň liriki gahrymany hemişe gözlegde. Ol töwerekdäki wakalara, hadysalara we beýleki zatlar bolan gatnaşygynda ýöne bir seredip geçäýmän, her bir ýagdaýa aňly-başly düşünmäge, oňa özüçe baha bermäge şowly synanyşyk edýär. Bu oňa başardýaram. Liriki gahrymanyň töweregindäki zatlar baradaky täsinje netijeleri okyjyny biparh goýmaýar. Şol gyzykly netijelere imrinen körpe okyjy hem bada-bat liriki gahrymanyň yzyna düşýär, onuň bilen gyzyklanyp başlaýar.

Şahyryň «Bedene» goşgusyna üns berip göreliň:

Jür-jür edip jürlewük,
Jürledip dur bedene.
Duşdumyka otlukda,
Bimazalyk edene....

Liriki gahrymanyň nygtajak bolýan zady düşnükli. Bedene jürlewüginini jürleden bolsa, diýmek, kimdir biri düzgün-tertibi bozan bolmaly. Sebäbi jürlewük şonuň bilen baglanyşykly. Ýöne tertibi bozan kimkä? Körpe okyjy munuň bilen gyzyklanyp başlady hemem liriki gahrymanyň yzyna düşdi.

Görsek asyl hiç zat ýok,
Ýazy öwüp ýör eken.
Gülälekleň çygyna,
Perin ýuwup ýör eken.

Gowulyk. Bimazalyk edenem ýok, tertibi bozanam. Bedenäniň «aýdymy» gowulygy – ýazy wasp etmek bilen bagly bolsa nätjek?! Şu ýerde körpe okyjynyň aňynda tebigatyň ajaýyp bir täsirli keşbi janlanýar. Gülälekli meýdan. Baharyň hoştap howasy. Bu bolşa göwni joşan bedenäniň şatlykly sesi... Ine, şahyryň ýönekeýje iki bentde edýän ussatlyk öwrümi. Goşguda artykmaç sözem ýok, pikirem. Hemme zat jaýdar, ýerli-ýerinde. Bir üýtgeşik zat: goşgyny okap gutaran badyňa kalbyň rahatlanýar, ruhy dünýäňe süýjülik ýaýraýar.

Şahyryň «Ikatýok» goşgusyň mazmuny-da ýokarky goşga ýakynrak. Ýöne şahyr bu goşguda «iki atyny ýitirip, şolary gözläp ýören» ikatýok baradaky rowaýatdan habarly liriki gahrymanyny herekete girizýär. Şahyryň liriki gahrymany guşjagazyň halyndan habarly bolansoň bada-bat onuň bilen söhbetdeşlik etmäge girişýär:

Indi ýiten atlaryňy,
Biziň bagdan gözleýäňmi?
Öten ýyl hem şu heňiňdi,
Ýa-da ýalan sözleýäňmi?

Liriki gahrymany bir zat biynjalyk etmänem duranok. Onuň taýjagazy bar. Ikatýok ýa ýalňysyp, şonuň taýjagazyny yzlap geldimikä?

Ýok, sen meniň taýjagazma,
Öz atyňdyr öýdäýensiň.
Syratyna, boýjagazna,
Gözüň gidip aýdaýansyň...

Meseläniň aňsat çözüdi bar: liriki gahryman guşjagaza öz kömegini tekli edýär:

Ýitireniň çynyň bolsa,
Bizem gidip tapyşardy.
Onsoň, ine, şu ýol bilen,
Ikimiz at çapyşardy...

Gör, nähili gowy çözülüş. Ikatýok guşjagaza şundan gowy goldaw edip bolmaz. Tüýs çaganyň aýdaýjak pikiri. Özboluşly hem täsirli.

Şahyryň döredijiliginde zähmet temasynyň işlenilişi hem juda göwnejaý. Şahyr çagalary zähmeti söýmäge, onuň peýdaly zatdygyny düşündirjek bolmaga çagyranok. Bu guraksy usul A.Baýmyradowyň döredijiliginde asla duş gelmeýär. Ol zähmet baradaky goşgularynda zähmetiň tebigatyny, many-mazmuny estetiki-emosional taýdan açyp görkezmegi başarypdyr.

Liriki gahryman tut agajyny ekipdir. Şoňa şeýle bir yhlas bilen seredýär welin, okyjy munuň bilen içgin gyzyklanyp başlaýar. Tut agajyny ekmäge, oňa yhlasly ideg etmäge liriki gahrymana näme itergi berdikä?

Şu ýyl gurçuk mahaly
Menem tudum pudajak.
Ýadarsyň diýýäňizmi?
Goý, ýadasam ýadajak.
Oňa derek ejemiň
Tamasyny ödejek... («Tut»)

Görlüp oturylsa, liriki gahrymana şatlyk berýän, ony zähmete höweslendirýän zat bar eken: ejesiniň tamasyny, ynamyny ödemek onuň üçin baş maksada öwrülipdir. Ine, şunuň özi hem zähmeti söýmekden, öz zähmetiňiň miwesi bilen ejeňi begendirip bilmekden öz gözbaşyny alyp gaýdýan eken.

Çagany terbiýelemek meselesinde-de A.Baýmyradowyň öz garaýşy bar. Çaga çaga bolýar. Çagalygyň belli döwürlerinde oňa garagolluk etmegem mahsus zat. Asyl garagolluk etmekligiň çaganyň psihiki ösüşine oňyn täsir edýändigini barada alymlar belli netijä-de geldiler. Çaga edýän işiniň garagollukdygyna akyl ýetirip bilenok. Onuň üçin daş-töwerek oýundan, gyzykly güýmenjeden doly...

Gazykdaky ala göle,
Oýnaşjakdy meniň bile.
Ejem gelip diýdi: «Bar, çyk,
Otun iýsin janawarjyk,
Azar berme, kowalama»...

Diýmek, gölä azar bermek bolanok. Başga bir gyzykly güýmen-
je-hä tapmaly...

Jaýa bardym, topum depdim,
Zyňdym, gapdym, gözläp tapdym.
Kakam gelip: «Öýde» diýdi,
«Oýnamazlar, haýda» diýdi,
«Topuň gaýdyp togalama!»

Bu gezegem oglanjygyňky ugruna дәl. Onuň kem-kemden ösüp
gelyän aňy nämedir bir çynlakaý zat küýseyär...

Jaýdan çykdim, surat çekdim,
Enteklerem güýmenjekdim.
Agam gelip: «Bu nä?» diýdi,
«Haý, garagol, sen-ä» diýdi.
«Zaýalapsyň owalam-a»

Bu zatlaram-a gyzykly welin, ýöne näme üçindir ulularyň
göwnüne ýaranok. Pikirlenmeli. Ululary begendirmeli. Ýöne nädip?
Ä-hä, tapdym!

Irden turdum, suw getirdim,
Owlak-guza ýýmем berdim.
Ejem-kakam, garry babam
Diýdi maňa agam dagam:
«Tüweleme, tüweleme!»

Ine, gerekli zat. «Tüweleme» sözüniň gudratyny diýseňizläň! Ine,
liriki gahrymanyň gözläp-gözläp, ahyrynda tapan zady. Ol ahyrynda
ulular bilen ylalaşmak, olaryň berekellasyny almak üçin näme ge-
rekdigine akyl ýetirdi.

Aky Baýmyradowyň çagalar şygryýeti barada ýene-de köp zatlar
aýdyp bolardy. Şahyr özüniň gysga ömründe şygryýet, onda-da çaga-
lar şygryýeti diýlen düşünjäniň nähili bolmalydygyny öz döredijiligi
bilen öwredip gitdi. Bu uly dereje diňe A.Baýmyradow ýaly sözünň
hakyky ussatlaryna başardýar.

TÜRKMEN ÇAGALAR EDEBİYATY XX ASYRYŇ ÝETMIŞINJI ÝYLLARYNDA (1970-1979)

Altmyşynjy ýyllaryň ahyrynda Türkmenistanyň Ýazyjylar birleşiginde çagalar edebiyatyna bagyşlap ýörite maslahat geçirildi. Munuň özi türkmen çagalar edebiyatynyň alada bilen gurşalyp alnyp, oňa berilýän ünsüň has güýçlenmegine sebäp boldy.

Amala aşyrylýan çäreler, edilýän çynlakaý aladalar çagalar edebiyatyna oňaly täsir etdi. Edebi mekdepler kemala geldi. Täze zehinleriň birnäçesi uly ruhubelentlik bilen çagalar edebiyatyny baýlaşdyrdy. Azat Rahmanow, Agageldi Allanazarow, Hemra Şirow, Rejepmyrat Durdyýew, Esenguly Amanow ýaly gelejegine umyt baglap boljak ýaşlar çagalar edebiyatynda özüni tanadyp başladylar.

Çagalar edebiyatynyň görnükli wekilleri bolan Kaýum Taňrygulyýew, Nury Baýramow, Ýagmyr Pirgulyýew, Öwlüýäguly Möwlamow, Kerim Gurbanpesow, Gurbannazar Ezizow 70-nji ýyllaryň ruhuna kybapdaş kämil eserlerini döredtiler.

70-nji ýyllarda türkmen edebiyaty özüniň doly manysynda edebiyat görnüşine geçdi. Edebiyat diňe daşky sypaty boýunça däl, eýsem mazmun, pikir, çeperçilik taýdan hem kämilleşdi. Bu derejä iki ýol bilen ýetildi. Olaryň biri dünýä edebiyatynyň medeniýetini özleşdirmek, beýlekisi bolsa milli edebi däpleri edebiyatda dikeltmek bilen baglydy.

Eýýäm yetmişinji ýyllaryň çagalar edebiyatynyň gahrymanlary daş-töwereginde bolýan wakalara oýlanyşykly çemeleşip başladylar.

Gahrymanlaryň gylyk-häsiýetini açmakda, çeper keşp döretmekde çagalar kyssasy guraksy beýan etmelerden uzak wagtlaý saplanyp bilmändi. Ol poeziýanyň geçen çylşyrymly ýoluny tutuşlygyna başyndan geçirmese-de ondan görelde alýardy. Netijede, kyssada däbe öwrülen gönümel gürrüň bermek häsiýeti kem-kemden çeper pikirlenmä golaýlaşyp başlady.

Şu ýyllara çenli tutuş edebiyatymyzda položitel gahrymany birkemsiz, otrisatel gahrymany başybütün ýaramaz edip görkezmeklik kada öwrülipdi. Beýle ýagdaýda eseriň ynandyryjylygy gowşaýardy.

Soňky ýyllarda şu ýasamalykdan birneme saplanmak üçin hereket edilip başlandy.

T.Gurbanowyň «Uzak ýyllar» (1970), O.Orazberdiýewanyň «Çagalygyma syýahat» (1970), K.Taňrygulyýewiň «Ýartygulagyň täze syýahatlary» (1976), «Goşa derek» (1976), «Altyn okara» (1978), «Ýartygulagyň, Şyrdagyň, Pilmahmydyň syýahatlary» (1980), N.Baýramowyň «Gatlada saklanan zäher» (1970), «Döwli guýy» (1978), «Sähra güli» (1978), «Ömrüň manysy» (1978), A.Haýydowyň «Hazyna gözleýjiler» (1970), «Günüň uklaýan ýerine syýahat» (1980), N.Geldiýewiň «Keçjal gyzjagaz» (1972) powestleri okyjynyň ösen isleglerini kanagatlandyryp, edebiýatyň soňky ýyllardaky talaplaryna laýyk gelmegi başarypdy.

Ýetmişinji ýyllaryň çagalaryň şygryýetinde-de düýpli öwrülişikler amala aşyryldy. Täze döredilýän şahyрана eserler beýan ediljilikden, umumylykdan ep-esli arany açdy. Bu eserleriň çagalara estetiki düşünje bermekde, gözýetimlerini giňeltmekde, watançylyk ruhunda terbiýelemekde ähmiýeti uly boldy.

K.Gurbanpesowyň «Ös, saçym, ös» (1975), «Ene hakynda er-teki» (1978), K.Taňrygulyýewiň «Gök gürlän çagy» (1973), «Jigimiň aýdymy» (1974), Ý.Pirgulyýewiň «Çagalyk gahrymanym» (1971), «Keyigokara» (1975), «Sekiz sowal» (1976), «Bahar sowgady» (1979), M.Seýidowyň «Başinji okean» (1979), A.Köpek Mergeniň «Sygyr, goýun, bal ary, söýýäriň men bulary» (1976), G.Ezizowyň «Oglan bilen deňiz», N.Baýramowyň «Meret bilen Gün» (1972), «Çeşme» (1979), G.Muhtarowyň «Ak bilek» (1978), O.Annaýewiň «Gözellige gezelenç» (1979), G.Çöliýewiň «Jennet» (1974), «Jeren bilen Bahar» (1978) we ş. m. ýygyndylary ýetmişinji ýyllaryň çagalaryň şygryýetiniň tematiki öüsiniň giňändigini, çagalaryň dünýäsine has içgin aralaşmaga ýykgyň edendigini aýdyňlaşdyrды.

Bu ýyllarda N.Baýramowyň, I.Nuryýewiň, A.Agabaýewiň, G.Ezizowyň, O.Orazberdiýewanyň ençeme eserleri çagalaryň edebiýatynyň baýlaşmagyna sebäp boldy.

Çagalaryň ýazyjylary K.Taňrygulyýewiň, Ý.Pirgulyýewiň, N.Baýramowyň döredijiliginde tebigata aýawly garamak, ony goramak, söýmek meseleleri dürliçe öwüşgin aldy. Bu babatda Ý.Pirgulyýew

uly tejribe toplady. Şahyr A.Haýydow hem tebigat temasynda birnäçe eserlerini döretdi. Onuň «Günüň uklaýan ýerine syýahat» powestinde türkmen tebigatynyň syrlary barada düýpli meselelere içgin çemeleşilýär. A.Haýydowyň tebigat temasy bilen çynlakaý gyzyklanmagy onuň rus çagalar ýazyjylarynyň tebigat baradaky eserlerini terjime etmegi bilen baglylykda ýüze çykdy.

Tebigat temasyndan ýazylan eserlerde körpelerde ynsansöýüjilik duýgusyny oýarmak bilen baglylykda, olaryň tebigat, haýwanat dünýäsine garaşy-da barha kämilleşdirilýär, çuňlaşdyrylýar. Soňky döwrüň çagalar edebiyatynyň şu-da bir üstünligidi.

G.Ezizowyň heniz mekdep ýaşyna ýetmedik çagalaryň durmuşyndan ýazylan «Oglan bilen deňiz» poemasynda-da çagalara diňe bir geň-enaýy zatlar, ýurdumyzyň tebigaty, çöli, bag-bakjasy hakynda gürrüň berilmän, şol zatlara çagalaryň öz garaýyşlary-da beýan edilýär. Bu poemanyň ýaşajyk gahrymany Wepanyň deňziň güýçlüdigine aklyly ýetýär. Emma bilesigeliji, gujurly Wepa üçin deňiz bilen göreşmek ýakymly hem möhüm. Erjel çaga göreşde üstün çykyp, möwç urýan deňzi özüne boýun egdirýär.

G.Ezizow çagalar üçin «Oglan we deňiz», «Gyzyl otrýad hakyn-da ballada» ýaly goşgular ýgyndylaryndan başga-da «Nesiller poemasy» atly uruş hakynda gürrüň açýan dramasy hem döretdi.

Bu ýyllaryň çagalar prozasynda işjeň, ösen gahrymanlar orta çykarylady. Aýry-aýry proza eserlerinde şu günki tehnikanyň, ylmyň gazananlaryndan ugur alyp, ylmy-fantastikanyň çäksiz mümkinçiliklerine daýanyldy.

H.Diwangulyýewiň «Ganatlylar mekanyna syýahat» (1978), «Dumana duwlanan dünýä» (1980) powestleriniň gahrymanlary akyl ýetiriş ukyplarynyň ösenligi bilen birlikde maksada okgunlygy, dünýä garaşsyzlygynyň giňligi, ylymdan başlarynyň çykýanlygy, başaraňlygy bilen tapawutlandylar. Olar folklor gahrymanlaryndan tapawutlylykda pikirleri, arzuwlary, çaklamalary şu günüň hakyky durmuş wakalaryndan ugur alýan çagalar.

Ýazyjynyň bu eserlerinde döwletleriň arasynda serhet çekmän, ähli adamzadyň asuda ýaşamaklary baradaky ideýalar öňe sürülüp, döwrüň öňdebaryjy wakalary, ylmyň, tehnikanyň şu günki gazanylanlary, halk paýhasy esas edilip alnypdyr.

Ý.Nasyrlynyň «25-ýyldan soň», B.Seýtakowyň «Çölün ýüregi», R.Sabyrowyň «Syrly mukamlar» we ş. m. eserleri türkmen prozasynyň ylmy-fantastik görnüşinde ilkinji synanyşyklardyr.

Görnükli ýazyjy H.Diwangulyýew hem 70-nji ýyllarda, ondan soňam ylmy-fantastika ugruna batyrgaý çemeleşen ýazyjylaryň biri.

Ýazyjynyň powestlerinde mazmun gahrymanlaryň çaklamalary esasynda ösdürilýär. Gahrymanlaryň özleri-de şol wakalaryň içinde ösýär, özgerýär.

«Ganatlylar mekanyna syýahat» we «Dumana duwlanan dünýä» powestleriniň ikisinde-de garşylyk ylmy-fantastiki eserlere mahsus görnüşde, kosmos dünýäsi bilen baglanyşykly ylmy çaklamalar esasynda ösdürilýär. Powestlerde çylşyrymlaşyp gidip barýan wakalar okyjylaryň oýlanyş ukybyny artdyrýar.

«Ganatlylar mekanyna syýahatda» we «Dumana duwlanan dünýäde» hereket edýän gahrymanlar Baýram, Aýnajak, Sergeý, Sleýton, Gans, Patris dagy bir-birlerinden üzňe ýagdaýlarda-da başlaryny çarayan, özbaşdak oýlanmaklyga, mesele çözmeklige ukyply gahrymanlar. Olar alyp barýan işleri, häsiýetleri, dünýägaraýyşlary boýunça biri-birinden tapawutlanýarlar.

H.Durdyýewiň «Gaýadan güýçli», O.Orazberdiýewanyň «Çagalygyma syýahat», A.Paýtykowyň «Uruş ýyllarynyň oglany», A.Allanazarowyň «Iner ýüki», T.Gurbanowyň «Uzak ýyllar», Ý.Durdyýewiň «Eneş» powestleriniň gahrymanlary gazaply ýyllaryň, uruş döwrüniň her hili kynçylyklarynda-da ulular bilen deň durup göreşdiler.

Uruş temasyndaky döredilen eserleriň arasynda Ýylgaý Durdyýewiň proza eserleri-de türkmen çagalar prozasyna mynasyp goşant boldy.

Ýylgaý Durdyýew (1934–1997) Balkan welaýatynyň Bereket etrabynda eneden bolýar. Ol orta mekdebi tamamlap, Magtymguly adyndaky Türkmen döwlet uniwersitetinde okaýar.

Ýylgaý Durdyýew «Garagum» žurnalynyň, «Edebiyat we sunat» gazetiniň redaksiýalarynda, Türkmenistanyň ýazyjylar birleşiginde, Medeniýet ministrliginde dürli wezipelerde işleýär.

Şahyryň ilkinji goşgular ýygyndysy «Gülälek» ady bilen 1959-njy ýylda okyjylara ýetirilýär. Ol «Men güneşli ülkeden», «Bizde goşgy okalanda», «Bakylyk» ýaly birnäçe goşgular ýygyndysyndan başga-da, eňçeme kyssa eserleriň hem awtory. Şahyryň ýiti zehininden dörän «Ýaşyl ýşyklar», «Eneş» powestlerini döretmegi hem galamyny ezber işledip bilýändigini tassyklady.

Ýylgaý Durdyýewiň Döwlet derejesinde geçirilen bäsleşiklerde baýrakly orunlara mynasyp bolan «Alynda ot ýanýar», «Daglar», «Bäş pursat» poemalary okyjylaryň söýgüli eserlerine öwrüldi.

Şahyr, kyssaçy Ý. Durdyýew Magtymguly adyndaky Halkara baýragynyň, Türkmenistanyň halk ýazyjysy diýen belent adyň eýesidir.

Ýylgaý Durdyýew «Eneş» powestini 1972-nji ýylda ýazýar. Powestde Beýik Watançylyk urşy döwründe tylda bolan wakalar beýan edilýär. Fronta giden erkek adamlaryň ýerine aýal-gyzlar zähmet çekýärler. Olar ähli kynçylyklara döz gelip, Watan goraýjylaryny gerek zatlar bilen üpjün edýärler. Powestiň baş gahrymany Eneş. Ol mekdep okuwçysy.

Bir gün Eneşiň kakasy Aşyr işden geler ýerde gelmeýär. Bir oglan gelip, Aşyry goşun gullugyna alandyklaryny habar berýär. Bu habary mekdebe giden Eneşe hem aýdýarlar. Obanyň ähli adamlary demir ýol menziline ýygnanýar, Aksoltan hem öz çagalary bilen stansiýa barýar we Aşyr bilen duşuşýar. Aşyr çagalary bilen mähirli hoşlaşyp, fronta ugraýar.

Aksoltanyň aladasy köpeliýär. Ol stansiýanyň başlygy Annamämmet aganyň ýanyna baryp, ondan iş soraýar. Başlyk ony adamsynyň ýerine işe kabul etmäge razydygyny aýdýar.

Günleriň birinde Aksoltan ýaramaýar. Bialaçlyk bilen ýerine Eneşi işe ýerleşdirmeli bolýar. Bu barada dogany Täçgeldi bilen maslahat edýär. Ýaşajyk Eneş demirýolçy, zähmetsöýer gyz bolup ýetişýär. Onda Beýik Watançylyk urşy döwrüniň watançy gyzlarynyň ajaýyp sypatlary jemlenýär.

Eserde Eneşiň keşbindäki erjellik, zähmetsöýerlik, ata-enä we-palylyk ussatlyk bilen açylyp görkezilipdir. Muny onuň syrkaw ejesiniň ýerine demir ýola işe durup, maşgalany öz gazanjy bilen ekläp-saklaýşynda hem görmek bolýar. Eseriň gahrymanlaryndan Ak-

soltan eje, Eneş, Amanmämmet aga, Täçgeldi, Garabaý we beýlekiler ýurtda urşuň dowam edýändigine garamazdan, gije-gündiz yhlas bilen işleýärler, olaryň keşbinde ýeňşe bolan ynam, ruhubelentlik äşgär ýüze çykýar.

Yetmişinji ýyllaryň çagalar edebiyatyna goşulan ýaşlaryň uly akymy körpe okyjylaryna öz kitaplaryny hödürlediler. K.Nurbadow «Ýedigen» (1979), H.Nurmyradow «Meniň bagymda» (1980), R.Durdyýew «Nowça» (1980), «Oragatdy» (1978), «Sähra ýyldyzy» (1976), G.Aşyrow «Şadyýan çeşme» (1975), A.Allanazarow «At gaýraty» (1978), «Ýedi däne» (1979), G.Çöliýew «Jeren bilen Bahar» (1978), A.Akmämmedow «Suratçy Azat» (1978), O.Annaýew «Gözellige gezelenç» (1980), O.Ýowyýew «Säher şemaly» (1979), M. Kömekow «Torgaý» (1978), H.Şirow «Guş hiňňildigi» (1978), «Jeňnel ýodasy» (1978) we başgalar şol hasaba girýär.

Ýaş ýazyjy Rejepmyrat Durdyýew bu döwürde «Oragatdy» atly üýtgeşik powestini döretdi. Baş gahrymanyň öz dilinden beýan edilen bu eser täze bir başlangyjyň başyny başlady. Ýazyjynyň gahrymanlary has sowatly, düşünjeli, wakany inçelik bilen yzarlap bilýän çagalar hem ýetginjekler. Okyjylar ýazyjynyň eserlerini uly höwes bilen garşyladylar. Onuň eserleriniň gahrymanlary 70-nji ýyllaryň söýgüli gahrymanlaryna öwrüldiler.

Azat Rahmanowyň «Kemal bilen Güljan» atly ilkinji ýygyndysynda-da çaga häsiýetini açmakda özboluşlylyk duýulýar. H.Şirowyň çagalar goşgulary ýumora baý. Birnäçe kitaplaryň awtory G.Çöliýewiň soňky ýygyndylarynda liriklik ýüze çykdy.

Yetmişinji ýyllaryň çagalar edebiyatynda mekdep çeper höwesjeňleri üçin pýesalar juda azdy.

Aslynda çagalar dramaturgiýasynda edil häzirki döwürde-de beýleki žanrlar bilen deňşirilende durmuş hakykatyny çuň beýan edýän, körpeleriň şu günki isleglerini ödeýän pýesalar ýetmezçilik edýär. Çeper keşp döretmek babatynda-da ol edebiyatyň ösüş derejesinden yza galýar.

80-nji ýyllara çenli türkmen çagalar edebiyaty uly ösüş ýoluny geçip, barha kämilleşdi, ösdi. Çagalar edebiyaty halk döredijiliginden, nusgawy we häzirki zaman edebiyatından nusga aldy. Rus hem

doganlyk halklaryň edebiýatlaryndan tejribe toplandy. Döwletiň edebiýaty ösdürmek barada edýän aladalary, türkmen ýazyjylarynyň durmuşy içgin öwrenmekleri we özleşdirmekleri çagalar edebiýatynyň hil we çeperçilik derejesiniň ýokarlanmagyna alyp bardy. Çagalar edebiýatynda täze gahrymanlar orta çykdy.

Ýetmişinji ýyllarda türkmen çagalar edebiýatynyň meselelerini düýpli derňeýän edebi makalalaryň hem birnäçesi döredildi. Saparmyrat Gurbanowyň «Çagalar edebiýatynyň meseleleri», «Çagalar edebiýatynyň uly ýoly», Baýram Sähedowyň «B.Kerbabaýew we halk döredijiligi», «B.Kerbabaýewiň çagalar poeziýasy barada», K.Taňrygulyýewiň «Çagalar edebiýaty barada oýlanyp» atly makalalarynda çagalar edebiýatynyň ýeten derejesi, gazanan sepgitleri, çagalar üçin eser döredýän ýazyjy-şahyrlarymyzyň döredijilik usatlyklary dogrusynda giňişleýin gürrüň edildi.

GURBAN ÇÖLİÝEW (1937-2002)

Gurban Çöliýew 1937-nji ýylyň 10-njy fewralynda Hojambaz etrabyň Mekan obasynda doguldy. Orta mekdebi tamamlandan soň Magtymguly adyndaky Türkmen döwlet uniwersitetini tamamlady.

Şahyr çagalar edebiýatyna 60-njy ýyllaryň ahylarynda geldi. Onuň «Harplaryň maslahaty», «Kitaply gyz» «Jeren bilen Bahar», «Boýçy», «Uzakdaky ýyldyzlar», «Bagt näme?», «Aý çagalary», «Garagumly oglan» we başga birnäçe ýygyndylary çagalar edebiýatynda özboluşly orny eýeleýär.

Şahyryň döredijiliginde Watan gözelligi, tebigat täsinlikleri, güneşli diýarymyzyň ösümlik we haýwanat dünýäsi baradaky goşgular uly orny eýeleýär. Ilkinji gezek açylan güli göreňde, gök gürläp, ýagyş ýaganda, gysyň ak gary sepelände, dürli jandarlara, mör-möjeklere nazary düşende çaga kalbynyň begenişini, tolgunyşyny hiç zat bilen deňär ýaly däl. Bu ajaýyp pursatlara diňe çaganyň gözi bilen seredip, çaga gözi bilen beýan etmek mümkin. Onuň her bir goşgynyň gyzykly bolmagyna täsiri bar. Ine, bahar gelende alaňlarda dürterip çykan göm-gök ýylaklara, depe-düzleri ýapan gök otlara nazary düşen şahyryň liriki gahrymany şeýle seslenýär:

Bilýarmiň näme,
Bu göm-gök nagyş.
Ýerden ot bolup,
Çykdy ak ýagyş...

Ýa-da ir bilen turan çagajyk garaňkynyň entek öýüne gaýtmandygyny, Gün çykyp, daňyň atmandygyny görüp, Günüň gysda köp ýatýanlygyna geňirgenip, birdenem onuň ýatyp, täze nur top-laýandygy hakynda özüçe pikir ýöredýär:

Ýaz gelen wagty,
Ir dogar parlap.
Nuruny saçar,
Asmany durlap...

Şahyryň «Bilbil», «Hüýpüpik», «Guşlaryň owazy», «Totular», «Durnalar», «Bagyň ukusy», «Çeşme», «Bulutlar» ýaly goşgularyny okasaň-da, tebigat täsinliklerine, haýwanat dünýäsine çagalara mahsus bolan oý-pikir arkaly göz ýetirýärsiň.

Çagany guşlaryň diňe bir şirin owazy däl-de, hereketleri-de geň galdyrýar. Guşlar mydama hemmelerden ir turup, saýrap başlaýar. Olar hiç haçan ýatagan ýaltajyk ýaly uklap, gijä galanok. Şonuň üçin çagajyk «Tebigatdan hem öwrenmek gerek» diýip sesleneni duýman galýar. Sebäbi tebigat – uly mekdep.

Şahyryň goşgularynda körpeler ekine suw tutýan suwçy daýysyna, çopan taýagyna söýenip duran Atabaý babasyna, derýada tolkunlary ýeňip, kürekläp barýan gämiçi daýysyna sataşýar, olaryň edýän işleri bilen gyzyklanýar. Balalar bilen ulularyň biri-birlerine düşünişi, birek-birege buýsanyp, birek-birege gadyr gymmaty, mähir-muhabeti, birek-birege jebisligi şahyryň şygryýetine özüniň çeper beýanyny tapýar. Şeýle hem «Ejeme gulak asýan» diýen çaganyň keşbinde mähriban kâbesine bolan buýsanç juda inçelik bilen açylyp görkezilýär.

Bazarda gawundyr garpyza, almadyr keleme, injirdir üzüme nazary düşen çaga:

Hasylyndan el çekip,
Boşasa-da meýdanlar.
Bazarda tomus paslyň
Saklap otyr daýhanlar...

– diýip, şatlyk bilen begenjini daşyna çykarýar. Umuman, şahyryň köp goşgularynda şatlyk, ýylgyryş älemgoşar ýaly öwşün atyp dur. Sebäbi çaga ähli zatda ilki bilen şatlygy görýär. Çaga:

Suw gelýär ýapdan,
Gar eräp akýar.
Sebäbi gökden
Gün gülüp bakýar...

-diýip bökjekleýär. Ýa-da:

Buşluk! Asmanda
Ýazlar göründi.
Gök geýip gelýär
Ýazy gör, indi!

-diýip, şatlygyny daşyna çykarýar. Bägülleriň gunçalajakdygyna, alma bagynyň gül açjakdygyna, traktorlaryň tarryldap işlejekdigine, ýyldyrym çakyp, gök gürlejekdigine liriki gahryman çyny bilen begenýär.

Şahyryň döredijiligi Watan, tebigat, oba çagalarynyň durmuşy, olaryň gylyk-häsiýeti, çaga aladalary bilen utgaşýar. Şahyryň liriki gahrymany öz halkymyzyň milli gymmatlyklaryny jany-teni bilen söýýär. Bu ýagdaýy onuň «Dutar» goşgusynda hasam aýdyň görmek bolýar:

Düşün dutar diline,
Dutar ýeser gürrüňçi.
Gadymy hekaýadan
Doludyr onuň içi.

Gorkudyň sargytlary,
Göroglynyň namasy,
Saýathanyň gazaby,
Şasenemiň agysy...

Iki taryň üstünden
Ýetipdir biziň döwre.
Diňle dutary, diňle
Öwren dutardan, öwren...

Parasat bar dutarda,
Dutarda bar gurp-gujur.
Diňle dutary, diňle,
Göwün guşuňy uçur...

Liriki gahrymanyň dutara bolan şeýle uly buýsanjy ýöne ýerden däl. Türkmen dutary şatlygyň, abatlygyň, parasatlylygyň, parahatçylygyň dutary. Türkmen dutary – Gorkut atanyň dutary. Ol ýowy ok-ýarag bilen däl-de, saz bilen ýeňen Şükür bagşynyň dutary.

Bu setirler çaga kalbyna aýratyn bir gozgalaň salýar. Olarda mylaýym, milli sungatymyza bolan buýsanç duýgulary oýanýar.

Şahyr «Nesihat» şygrynda:

Kitap bolsun baş dostuň
Mydama diýgin rastyň...

-diýip, körpe nesillere Watany söýmegi, özüňden ula hormat goýmagy, kitaby özüňe dost tutunmagy, mydama dogry sözli bolmagy juda ýakynlyk bilen maslahat berýär.

Gurban Çöliýewiň balalara bolan söýgi-mähri bilen kalbyndan joşup çykan şahyрана eserleri türkmen çagalar şygryýetinde aýratyn orun tutýar.

HUDAÝBERDI DIWANGULYÝEW (1941)

Görnükli ýazyjy Hudaýberdi Diwangulyýew türkmen prozasynda galamyny ezberlik bilen işledip bilýän, döreden täsin çeper keşpleri bilen okyjyny oýlandyrmagy başaryan ussat ýazyjylaryň hatarynda tanalýar. Onuň dürli ýyllarda döreden «Dumana duwlanan dünýä», «Ganatlylar mekanyna syýahat», «Şatlyk Şemseddinowyň doglan günü», «Göwher ýüzüklige gelin», «Dirilik suwunyň gözleginde» atly eserlerinde öňe sürülýän pikirler, ylmy çaklamalar ýazyjynyň döredijilik äleminiň giň gerimlidigini, çuňňur döredijilik gözleglerine baýdygyny subut edýär.

Ýazyjynyň «Ganatlylar mekanyna syýahat» ylmy-fantastik powestine gatnaşýan gahrymanlar – Baýram – dilmaç, telepat, Gans – lukman hem psiholog, Sleyton, Patris – kosmos korablynda ylmy-derňew işleri bilen meşgullanýan hünärmenler.

Kosmiki uçuşyň dowamynda korablda oturdylan signal kabul ediji apparata täze signal gelip gowuşýar. Bu gelip gowuşan signal Ýerden we Günün planetalaryndan däl. Kosmosa uçurylan münlerçe emeli hemralardan gelýän ähli signallara belet Baýram bu signalyň «janly» planetalaryň birisinden gelýändigini anyklap, ýoldaşlaryna habar berýär. Olar Ýere iň ýakyn ýyllyz bolan Tolimaga barýardylar.

Wakalaryň gidişinde dürli milletleriň wekilleriniň dolandyryan «Gagarin» korablynyň golaýyna näbelli korabllar gelip saklanýar.

Baýram öz istrebeteline münüp, signal gelen tarapa gidýär. Ol ýerde Baýramy nätanyş, gaty eýmenç iki sany jandar garşy alýar. Bu jandarlar Ýerdäki bürgüdi elli-altmyş esse ulaldan ýalydy. Tanyşlykdan soň bu eýmenç jandarlaryň entek ylymda näbelli bolan täze bir planetanyň ýaşajylarydygy anyklanýar.

Bu planetada özara oňuşmaýan iki topar bar eken: goşakelleliler hem-de ýekekelileler.

Bu ýerde ýaşayan jandarlar oňşup bilmän, biri-birini heläkçilige sezewar edipdirler.

«...Her kim bu planetalalaryň başyna düşen agyr bela hakda özeriçe pikir öwürýärdiler.

– Garaz uruş bolsa haýsy hem bolsa bir tarap ýeňiş gazanýar-da – diýip, Sleýton ara düşen dymyşlygy bozup, göwünli-göwünsiz söz urdy.

– Ýok, ýok. Beýle däl – diýip, Patris arkan düşüp ýatan ýerinden gygyrdy. – Sleýton, sen ýalňyş pikir edýäň!

– O näme üçin ýalňyşmyş?

– Uruşda haýsy hem bolsa bir tarap ýeňäýýär diýilmegi onçakly dogry däl. Hany, sen şu sowala jogap ber: basybalyjylykly uruşlaryň haýsy birinde ýeňiş gazanylypdyr?! Sen taryha ser sal! Ýedi, otuz, ýüz, müň ýyllyk uruşlar hem bolupdyr. Emma güýçleriniň ýüz esse artykmaçdygyna garamazdan, basybalyjylar ýeňiş gazanyp bilmändirler.

– Sen dogry aýdýaň, Patris. Ýöne şeýle bolýanlygynyň sebäbi näme?!

– Territoriýasy kiçijigem bolsa, ata Watan öz perzentlerine Anteyiňki ýaly güýç berýär.

– Onda näme, goşa kelleliler ýeňiş gazanaýmandyrlar – diýip, Sleýton garşy çykdy.

– Olaryň millionlarçasyny özleriniň Watanyndaky äpet deňiz göwsünde aman saklaýar. Ýekekelileler bolsa, görşüň ýaly gyrlyp gutarmagyň oň ýanynda. Seniň pikiriňçe, indi kim ýeňiji?. . . »¹¹

Ýokarda getirilen mysallardan görnüşi ýaly, ýazyjy fantastiki pikir öwürmäniň ýany bilen bütin adamzada dahylly global meseläni hem gozgaýar. Uruşlaryň ählisi bimany, olarda hiç kim ýeňiji bolup bilmeýär! Adamzat nesliniň özara başlan uruşlarynyň hiç hili peýda getirmändigine, diňe wagşyýana gyrgynçylyklar, ýitgiler, ölüm bilen gutarýandygyna taryh şaýatlyk edýär.

Bu mesele barada eserde ýazyjynyň hususy pikirine üns bereliň: «Ýöne süýdük akdygyna düşünäýmeli ýaly zada düşünmek üçin milliardlarça pida bermek zerurmydyka?!»

Eseriň baş gahrymanlarynyň biri Baýram – akyllý, özboluşly dünýägaraşy bolan, parahatçylygy söýüji, ugurtapyjy ýaş oglan. Biçak ylymly, üstesine-de ony kärdeşlerinden tapawutlandyran ukyp bar. Ol telepatik. Ekzosiologiýa ylmyndanam baş çykarmagy-

¹¹ H.Diwangulyýew. Ganatlylar mekanyna syýahat. Aşgabat, 1978. 106-njy sah.

na, megerem, onuň ejesi sebäp bolandyr.¹² (Ekzosiologiýa–Älemden daşardan gelyän signallary öwrenýän ylym)

Baýramyň kärdeşlerine degişli ýumuşlary buýrup, öz istrebite-line münüp, täze planeta uçmagy, ol ýerde nätanys jandarlar bilen gürleşip, kömege ýetişmegi onuň abraýyny has artdyrýar. Nätanys planetanyň ýaşajylary telepatiýa arkaly sözleşýän ekenler.

Baýram nätanys jandarlaryň nähilidir bir kömege mätäçdigini duýýar, olaryň ýaşayan ýerlerini, köşgüni synlaýar. Onuň nätanys, ýat planetada ýeke özüniň galmagyna kärdeşleri garşy çykýarlar. Emma Baýram ýagdaýy düşündirenden soň olar ylalaşýarlar.

Eserde her bir gahryman biri-birinden üzňe ýagdaýlarda-da hadysadan baş alyp çykmagy başaýar. Muňa biz Patrisiň hereketlerini synlanymyzda hem göz ýetirip bilýäris.

Ýaňy ýigrimi ýaşyny dolduryp barýan Patris «Gagariniň» ekipažynyň fiziki taýýarlyk babatynda iň güýçlüsidi. Angola Ylymlar akademiýasynyň ýörite mekdebinde üç ýyl okan Patrisi uçursyz erjelligi, tutanýerliligi, çuňňur bilimliligi, fiziki taýýarlygy göz önünde tutulyp, kosmogeolog hökmünde «Gagarin» ekipažyna agzalyga saýlaýarlar. Patris öz ýany bilen rentgenometrini, degişli gurallaryny alyp, nätanys planetanyň ýer üstüni öwrenýärdi. Patris ylmy işiniň dowamynda nätanys jandarlar bilen çaknyşyp, ýaraly bolýar. Oňa kärdeşi, lukman Gans degişli bejergini berýär. Emma oňa Patrisiň bedenine aralaşan zäherli maddalary ýok etmek başartmaýar. Patris ýoldaşlaryna hat galdyrypdyr. Ýazyjy bu hatyň üsti bilenem ene ýerimize, eziz planetamyza bolan söýgini okyjynyň göz önünde ör boýuna galdyryýar:

– Hoş galyň, meniň eziz dostlarym! Bu dünýäden gidýändigime men gyanamok. Ylmyň hem pidalar talap edýändigini hemmämiz bilýäris ahyryn. Ýöne, mähriban ene Ýerimizden alysdan ýaşayyşdan gitmek birazajyk agyr degýär. Pikir edip görüň: biziň Ýerimiz, gör, nähili gözel. Sizden ýekeje haýyşym bar. Ýere dolanyp barsaňyz – men ähliňiziň Watana sag-aman dolanyp barjakdygyňyza berk ynanýaryn – mähriban Ýerimizi howp-hatardan gorap saklamalydygyny adamlara düşündiriň. Ýer adamzadyň enesi. Ony ynjdanyň nä güne

¹² Ejesi Orbital şäherinde kosmonawtlary taýýarlaýan mekdepde ekzososiologiýadan sapak berýär.

düşýändigini biz bu ýerde görüp durus ahyryn. Mähriban enemizi – Goja Ýer Şaryny meniň üçinem üç gezek ogşaň!

Hoş galyň! Patris de Silwa.

2020-nji ýylyň 1-nji marty»¹³

On alty, ýigirmi ýaş aralygyndaky oglanlar Baýram, Patris dagy entek ýaşdyklaryna seretmezden kosmosa uçup, ýer şarynyň, nätanyş planetadaky kömege mätäç jandarlaryň aladasyny edip ýörler. Olaryň batyrgaý hereketleri, ugurtapyjylygy, watansöýüjiligi, ynsanperwerligi, ylymdan ýükleriniň ýetik bolmagy biziň zamanamyzyň ýaşlary üçin-de nusgalykdyr. Gahrymanlaryň hereketlerinde ýasamalyk ýok. Awtor gahrymanlaryny ynandyryjy çeper keşp derejesine ýetirmegi başarypdyr. Şeýle gahrymanlar diňe bir irki prozamyzda däl, soňky onýyllyklaryň çagalar edebiyatynda hem ýok diýerlikdir.

Ýazyjynyň «Dirilik suwunyň gözleginde» powestinde hem batyrgaý ylmy-fantastik garaýyşlar, çaklamalar ünsüni özüne çekýär. Eserde astronawt Aždar Altyýew kosmosdaky geň-enaýy başdangeçirmeleri bilen okyjyny haýran galdyryýar. Garagum çölünde özleriniň mesgenleriniň salgysyny goýup giden ýat planetanyň ýaşajylary bilen tanyşmak, galyberse-de, olaryň Garagumdan alyp giden ak owlakly geçisi bilen gezip ýören gyzjagazy görmek arzuwy Aždary öz erkine goýmaýar. Şol arzuwy bilen ol «Ajal», «Bägül» planetasyna syýahat edýär. Bu syýahat oňa köp zatlara akyl ýetirmäge sebäp bolýar. Birnäçe asyr mundan ozal özge planeta alnyp gidilen Zübeýda Aždary görüp haýran galýar. Ol adamzat nesliniň müçesiniň şeýle kiçelip galandygyna olaryň özleriniň sebäp bolandygyny ýañzydýar.

Adamyň ýeri, tokaýlary, janly-jandarlary, suwy, howany talap, gyryp, zäherläni üçin tebigat oňa tükenmez dert, gysga ömür beripdir.

Ýazyjy şeýle diýýär: «Tebigatyň heniz bize açmadyk syrларыnyň aňrсы-bärsi ýok. Ol heniz Was hozunyň tohumynam, dirilik suwunam öz göwsünde gizleýär. Olary irginsiz agtarmaly, tapmaly. Diriligiň dermanyny tebigat özüniň sansyz ösümlüklerine, guşlaryna paýlap beripdir. Wezipe olary bir ýere ýygnap, dermanjyk ýasamakdan ybarat. Adamyň şu belent wezipä hötdе geljegine men berk ynanyryn...»¹⁴

¹³ H.Diwangulyýew. Ganatlylar mekanyна syýahat. Aşgabat, 1978. 110-njy sah.

¹⁴ H.Diwangulyýew. Dirilik suwunyň gözleginde. Aşgabat, 1984, 119-njy sah.

Ýazyjy adamzadyň biologik ömrüni uzaltmakda tebigatyň çäksiz mümkinçilikleriniň bardygyny dürli ylmy çaklamalar arkaly beýan edýär. Onuň üçin adam synalaryny: ýüregi, böwregi, gözi, aýagy, eli... çalşyrmak hökman däl. Esasy mesele adam ganyny, ýüregi hem öýkeni üýtgetmekde. Kelle beýnini bolsa gan bilen ýa-da gan deregine tapylan suwuklykdan güýç alar ýaly etmek gerek.

Powestde birnäçe ylmy çaklamalar, garaýyşlar, tebigatyň heniz «açmadyk» syrларыnyň käbirleri mysal getirilýär.

«Bražnik diýlip atlandyrylýan kebelek Kawkazdan Pribaltika çenli gonman uçup geçip bilýär. Repeýnisa atly kebelejik bolsa Orta Aziýadan Afrika bir ýerde-de gonmazdan baryp bilýär. Kebelekleriň «Energiýa zapasyny» (ol diňe gant bilen kisloroddan ybarat) şeýle tygşyty ulanyp bilýänligi heniz öwrenilenok...»¹⁵

Ýazyjynyň ylmy-fantastik eserleriniň ýene-de biri «Göwher ýüzüklige gelin» powestidir. Powestiň baş gahrymany Ýlýas Berke-liýew Ylymlar Akademiýasynyň arheologiýa institutynyň gözleg ekspedisiýasynyň uly ylmy işgäri, ylymlaryň kandidaty. Onuň päk niýeti, bütin adamzady aňk etjek açyş etmek arzuwy bar.

Alym Balkan dagynyň çuň gowagyny gazyp, agtaryp ýörkä gadymy adamyň göle derisine çolanyp jaýlanan jesedini tapýar. Juwan wagty ýogalan ýigidiň kelle beýnisi gatap galypdyr-da daşa öwrülipdir. Ýlýasyň maksady gowakdan tapylan ýaş ýigidiň kelle beýnisiniň ýekeje dokumajygyny janlandyryp, biziň ata-babalarymyzyň durmuşynda nämeler bolup geçendigini öwrenmek. Şeýdibem, adamzat taryhynda iň meşhur akyldaryň biologik aňynyň dowamyny bilip boljakdy. Özüniň ýarawsyzlygyna seretmezden işine bolan höwesi ony bu arzuwynyň amala aşmagyna getirýär.

Powestde iki sany esasy ylmy çaklama, pikir öňe sürülýär. «Deňiz meduzasy» bilen kesellän, sanalgysy dolup barýan Ýlýas Berke-liýew şypahanada bejergi alýar. Medisina tarapyndan berilýän kömegiň üstüne bu keselden saklanmaga tebigy kömek ýetişýär. Dünýägözeliň maslahaty bilen kert gaýadan tapylan mumyýany ýalamak arkaly Ýlýasyň saglygy gün-günden gowulaşýar. Ony daşyň

¹⁵ H.Diwangulyýew. Dirilik suwunyň gözleginde. Aşgabat, 1984, 118-nji sah.

ýüzündekä ýalasaň peýdasy degýärmiş. «Deňiz meduzasyny» gaýgy – gam, ahy-nala, gorky-ürki, howsala bilen däl-de, polat ýaly berk ynam, ýaşayşa hyjuw, belent söýgi... bilen ýeňip bolýar ekeni.

Ikinji çaklama doňup galan öli bedeniň kelle beýnisiniň ýekeje dokumasyny işledip, onuň nähili pikirleriniň bolandygyny, başdan geçiren durmuşy wakalary ýörite apparatlar arkaly okap boljaklygy barada.

Adam akyly her zamana, döwre mahsus fantastik pikirleri oýlap tapýar. Irki döwürleriň önümi bolan şem, çyra, araba, gämi biziň döwürümüzde kämilleşip, elektrik çyrasy, suw astynda ýöreyän gämi, maşyn görnüşine getirilipdir. Kim bilýär, belki, adamzat paýhasynyň, ylmy-fantastik garaýyşlarynyň ösmegi netijesinde indiki nesiller üçin bu zatlar, kompýuterdir Internetem «hiç zatça» görülmez.

H. Diwangulyýewiň öňde sanalyp geçilen ylmy-fantastik powestleri usul görnüşinde kemala gelen bolsa, «Şatlyk Şemsetdinowyň doglan günü» powestinde fantastika tär görnüşinde ulanylypdyr. Kosmos barlaglary boýunça gizlin ylmy institutyň uly ylmy işgäri Taňny Garahanyň Ýerden başga älemlerde-de ösen ýaşayyş bardyr diýen çaklamasy dogry bolup çykýar. Gelmişekleriň howa gämisi Gün ulgamynyň çäğine giripdir. Olaryň nähili niýet bilen gelýändigini anyklaman, Ýer şaryna goýbermejekdiklerini, Marsda garşy aljakdyklaryny direktor Garahanowiçe duýdurýar.

«Ol begenjinden aljyraňnylyga düşüp durşuna:

–Bu gelýänler matodlar (islendik predmete, jandara, adama şol bada öwrülip bilýän, akylyly, güýçli älem garakçylary–awtoryň belligi) däl-dir-de hernä? – diýip, çekinibräk sorady.

–Siziň teoriýaňyza ynansag-a, olar matodlar bolmaly däl–diýip, direktor açyk göwün bilen gülümsiredi. – Barybir, olaryň kimlerdigini takyklaman, gepleşiklere başlamarys...»¹⁶

Şu gürrüňden soň Taňny Garahan Marsa gitmezinden öň oba baryp gaýtmagy soraýar. Eserde wakalar oba durmuşyna syrygýar. Gelmişekler, matodlar meselesini gozgalamaýarlar... Oba Şatlyk Şemsetdinowyň doglan gününe baran Taňny Garahan adamlary synlap otyrka, şeýle zatlar göz önüne gelýär:

¹⁶ H. Diwangulyýew. Şatlyk Şemsetdinowyň doglan günü. Aşgabat, 1984, 297-nji sah.

«Birdenem şol adamlar bikeşp, äpet ýaşyl gurçuklara-matodlara öwürdiler-de öňlerindäki naz-nygmatlary stol-stullary şol durşy bilen ýalmap-ýuwdup başladylar. Munuň bilenem doýman, mal-garalary, bag-bakjalary, jaýlary, maşynlary, iň ýaman ýerem, adamlary ýeke-ýekeden gemrip ugradylar. Olaryň iň elhenji Garahanlar nesliniň ýeke dikrary Artygy holtumyna düýrläp, lak-luk atmakçy bolanda Taňny Garahan ynjalyp oturyp bilmedi. Ol matodlaryň iň elhenjine gaýtawul bermekçi bolup, bar güýjüni jemläp, ýerinden turmakçy bolanda... özüne geldi...»¹⁷

Obada Aba Artyklyýew, Şemsi molla, onuň ogly Şaltaý, Aga Garataýew, Abadan, Ogulgurban daýza... bilen baglanyşykly birnäçe meseleler, sowallar keserilip durka, meniň şol ýere (Marsa) gitmegim zerurmyka?!-diýip, Taňny Garahan öz ýanyndan pikir edýär...

Görnüşi ýaly, tejribeli fantast ýazyjynyň bu ugurdaky şowly eserlerinde diňe türkmen jemgyýetçiligine däl-de, eýsem bütün adamzada mahsus meseleler orun alypdyr. H.Diwangulyýewiň döredijilik gözlegleri ony batyrgaý, öňdebaryjy ynsanperwer ylmy-fantastiki garaýyşlaryň, çaklamalaryň üstünden eltipdir.

AZAT RAHMANOW (1946)

Azat Rahmanow türkmen çagalar şygryýetinde özüniň özboluşly edebi dünýäsi bilen tapawutlanýan şahyrlaryň biridir. Ol 1946-njy ýylyň 17-nji aprelinde Abadan şäherinde dogulýar. Orta mekdebi gutarandan soň şahyr Magtymguly adyndaky Türkmen döwlet uniwersitetini tamamlýar.

Şahyryň «Kemal bilen Güljan» atly ilkinji goşgular ýygyndysy türkmen çagalar edebiýatyna täze bir zehiniň gelendigini buşlady. Şondan soňky döwürde şahyryň «Akpamygyň kökesi», «Doktor gün», «Mekir tozga», «Saýawanly bag», «Atamyň medaly», «Şadyan sözlem», «Ýetginjeklik haçan başlanýar?» ýaly kitaplary öz muşdaklaryny tapdy. Şahyr dünýä halklarynyň çagalar şygryýetinden edilen iň gowy terjimelerini hem ýaşajyk okyjylaryna ýetirdi.

¹⁷ H.Diwangulyýew. Şatlyk Şemsetdinowyň doglan güni. Aşgabat, 1984, 328-nji sah.

Azat Rahmanow öz goşgularynyň üsti bilen çaga dünýäsine aralaşmagy we çaganyň dilini tapmagy başarýar. Şahyryň goşgulary sada, akynly hem çaganyň logikasyna ýakynlygy bilen tapawutlanýar. Iň gyzykly ýeri-de A.Rahmanow çagalarda döreyän «Näme üçin?» diýen sowallaryň köpüsine öz goşgularynyň üsti bilen jogap tapmagy başarýar. Şahyr diňe munuň bilenem çäklenmän, çaga psihologiýasyny juda beletlik bilen açyp görkezmeğini hem hötdesinden gelýär.

Mysal üçin, şahyryň «Gowy gün» goşgusynda hemişe garagoluk etmäge ymtylýan çaganyň garaýyşlary, psihologiýasy açylýar:

Gezýän aýakýalaň men-ä,
– Gezme! – diýip çagyryň ýok.
Hat ýazýaryň çyzyp ýere,
– Çyzma! – diýip, gygyryň ýok.

Golaý bardym horaza-da,
– Çokar! – diýip saklaýan ýok.
– İşleýärsiň näme? – diýip,
Penjireden jyklaýan ýok.

Bökjekleýän owlak bile,
– Süser! – diýip, igenýän ýok.
Kowalaşýan güjük bile,
– Basar! – diýip, igenýän ýok.

Men kakamyň ýanna bardym,
– Bar, git! – diýip, kowýanam ýok.
Elläp gördüm ruçkasyny,
– Goý ýerinde! – diýýänem ýok.

Edäýsem-de şakyr-şukur,
– Şakyrdatma! – diýýänem ýok.
Ylgasam-da dükür-dükür,
– Dükürdeme! – diýýänem ýok.

Asla hiç kim käýinmeýär,
Ýersiz-ýere igenmeýär.
Ynjamaýar häzir göwnüm,
Sebäp bu gün DOGLAN GÜNÜM!

Hakykatdan-da çaga erkin bolmagy, göwnüniň islänini etmegi, hokga görkezmeği gowy görýär. Mydama gözegçilikde bolmagy halamaýar. Etmeli we etmeli däl zatlar, talaplar, düzgünler, «kanunlar» çaga üçin o diýen bir ýakymly däl. Çaga dünýäsiniň täsinligine laýyklykda çaga hemişe etmeli däl zatlaryň tarapynda durýar.

A.Rahmanow çagalarda duşýan, düzedilmegi zerur bolan häsiýetleri açyp görkezende bir taraplaýyn öz adyndan gürlемеýär. Ol çagadaky şol häsiýetleriň üstüni çaganyň öz dili bilen açmagy ussatlyk bilen başaýar. Hut şu häsiýetli «Ýetişerin ähli ýere» atly goşgusynyň gahrymany ýaltaja oglanjyk. Ol ähli ýere ýetişmek üçin özünde 10 sany eliň bolmagyny arzuwlaýar.

Ýetişerin ähli ýere,
Bolsa sekiz elim ýene.
Meň bir elim mysal çözer.
Meň bir elim çyzgy çyzar.
Bir elimde küşdem dikjek,
Bir elimde surat çekjek.
Bir elimem kitaply bor.
Bir elimem gutaply bor.
Asyl şeýdip, men birbada,
Ýetişerin ähli zada...

Oglanjyk şeýdip göwün ýüwürdip, gidip barýar. Ýöne birdenem onuň aňynda bir sorag peýda bolýar:

Ýöne duruň, duruň, ýeri!
Nädip ýuwjak sekiz eli?!
Önem iki eli zordan,
Howul-hara ýuwýan irden!

Öz gahrymanyna şeýle diýdirmek bilen şahyr oglanjygyň ýetmezçiligini özüne aýtdyrýar, öz ýaltalygyna onuň özüniň akyl ýetirmegini isleýär.

Şahyr goşgularynda çaganyň psihologiýasynda bolup geçýän işlegleri inçelik bilen beýan edýär, oňa ulular tarapyndan düşünilmegini isleýär.

Şahyryň «Kim güýçli?» atly şygry hem çaganyň psihologik aýratynlyklaryny yzarlaýar:

Eger ursañ güjügi,
El galdyrsaň pişige.
Eger ursañ taýhary,
Ýa gygyrsaň köşege,

Ýa-da kakyp goýberseň,
Sen özüňden kiçini,
Ýa-da çekseň ýüp edip,
Gyzjagazlaň saçyny...

Güýçlüdirin öydýänsiň,
Ýöne ejiz görünýäň.
Sen olaryň üstüne,
Ýersiz-ýere sürünýäň.

Mähir bile eý görüp,
Hemmeleri gora sen!
Ine, şonda bolarsyň,
Güýçlüleriň biri sen!

Her bir çaganyň söýlesi, gowy görlesi gelýär. Bu häsiýet ähli ýaşdaky çagalara-da mahsus. Ýöne gowy görülmek üçin nämeler gerekkä? Şahyryň liriki gahrymany bu barada çynlakaý pikir öwürýär. Ol eý görülýän zatlaryň ählisini aňynda aýlaýar, sadaja çaga dünýäsi bilen yzarlaýar, öz pikiriniň yzyna düşýär. Bu ýagdaýy biz onuň «Eý görýärler» diýen şygrynda açyk-aýdyň görüp bileris:

Gülleri eý görýärler
Saçýan ysyna görä.
Bilbili eý görýärler
Şirin sesine görä.
Güneşi eý görýärler
Mähir-çoguna görä.
Säheri eý görýärler
Täsin çygyna görä.
Gyşy-da eý görýärler
Akja garyna görä.
Bahary eý görýärler
Ýyljak nuruna görä.
Adamy eý görýärler
Edýän işine görä.
Meni-de eý görýärler
Gowja bolşuma görä...

Diýmek, netije düşnükli: eý görülmek üçin özüň gowuja, akyly-ja, edeplice bolmaly. Şeýle häsiýetde teswirlenýän pikiriň çaganyň dünýäsine bada-bat täsir etjekdigi görnüp dur.

Umuman alnanda A.Rahmanowyň liriki gahrymany çagalaryň şahyrana ýürekli, ýakyn hem ýürekdeş dosty. Şahyryň poeziýasynyň özboluşlylygy, özüne çekijiliginiň düýp manysy hem şunda jemlenýär.

ATAMYRAT ATABAÝEW (1948)

Türkmenistanyň halk ýazyjysy Atamyrat Atabaýew 1948-nji ýylyň 16-njy noýabrynda Mary etrabynyň 1-nji Gökje obasynda doguldy. Ol orta mekdebi tamamlandan soň, Magtymguly adyndaky Türkmen döwlet uniwersitetiniň türkmen dili we edebiyaty bölümüne okuwa girip, ony 1972-nji ýylda tamamlayar.

Atamyrat Atabaýew «Türkmenistan» neşirýatynda, Türkmenistan Ýazyjylar birleşiginde, Türkmenistanyň Metbugat baradaky Döwlet komitetinde, Medeniýet ministrliginde, «Galkynyş» gaze-

tinde dürli wezipelerde işledi. Häzır ol «Güneş» çagalar žurnalynda zähmet çekýär.

Şahyr döredijilik işine 1966-njy ýylda başlady. Onuň 30-dan gowrak çeper we terjime kitaplary rus we türkmen dillerinde neşir edildi. A. Atabaýewiň saýlanan eserleri «Garaşsyzlyk ganatym» diýen at bilen 1998-nji ýylda çapdan çykdy.

A. Atabaýew dünýä edebiýatynyň görnükli şahyrlary A.S. Puşkiniň, M.Ý. Lermontowyň, S.A. Ýeseniniň, J. Baýronyň, I.W. Gýotäniň, F. Şilleriň, R. Kiplingiň, T. Sewçenkonyň, R. Gamzatowyň we başga-da onlarça şahyrlaryň goşgularyny terjime etdi.

A. Atabaýewiň çeken zähmetine Döwlet tarapyndan mynasyp baha berildi. Şahyr «Galkynyş», «Bitaraplyk» ordenleri, «Gaýrat», «Watana bolan söýgüsi üçin» medallary bilen sylaglandy.

A. Atabaýew çagalar üçin hem birnäçe şygyrlary, poemalary döretdi. Onuň «Ýaz nireden çykdy?», «Bagşy bilbil», «Boý derege boý gerek», «Dört dogan» ýaly kitaplary körpe okyjylaryň söýgüsini gazandy. «Ýaz nireden çykdy?» ýygyndysyna şahyryň ozalky ýygyndylaryna giren goşgulary, şonuň ýaly-da, dünýä şahyrlarynyň çagalar üçin ýazan goşgularynyň terjimeleriniň birnäçesi girizilipdir.

Şahyryň liriki gahrymany joşgunly, göwnaçyk, duýguçyl, dogruçyl, tebigaty, janly-jandarlary söýýän, kynçylykdan baş alyp çykmany başaryan ýetginjek. Bu gahryman tebigat täsinliklerini örän inçelik bilen synlaýar, olary duýmagy başaryar, haýran galýar.

Liriki gahrymanyň pikiriçe, Asman şalygy bilen Ýer şalygy bir-biri bilen örän mähirli sazlaşykly gatnaşyk saklaýarlar:

Ähli güller
Alýar reňkini Günden.
Gyzyl güller – gyzyl reňki,
Ak güller – ak reňki,
Sary güller – sarysyn.
Sanap çykmak mümkinem däl
barysyn.
Günde haýsy reňkleň bardygyn biljek bolsaň,
Onda Ýeriň suratyn çek!

A.Atabaýew okyjyny zähmetsöýerlige, edeplilige, watançylyga çagyran-da ýene-de tebigatdan, onuň janly-jandarlarynyň keşplerinden peýdalanýar.

Iş ederler, dawa-jeňe
Ne meýli, ne wagty bardyr.
Ähljesi agzybirdir,
Hemmesi-de bagtyýardyr.

Zähmetsöýer, işe gaýym,
Azaphondyr garynjalar,
Mydam çapyljak at ýaly,
Ne semrär, ne garny bardyr.

Diňe işe gümra olar,
Synla ulusyn, uşagny.
Armaz-irmez daýhan ýaly,
Mydam billeri guşalgy.

«Bir ýyl» poemasy. Liriki gahryman bir ýylyň dowamynda her aýyň özboluşly taraplary, häsiýeti, aýratynlyklary barada gürrüň berýär, özi-de «çaganyň garaýşynda», «çaganyň pikirlenişinde», «çaganyň dilinde» gürlýär:

Aýt, gys haçan gutarýar?
Gys fewralda gutarýar.
Fewral örän gysgajyk,
Gysgalygna utanýar.

Fewral asla utanma,
Sen bahara howlugyp,
Üç günü kem alypsyň,
Ol hem seniň gowlugyň.

Tamamlaýan gysy sen,
Eredip doň howany.
Ýaşyl ýazyň başy sen,
Garly gysyň dowamy.
«*Fewral*»

Liriki gahrymanyň pikiriçe, her aýyň öz häsiýeti, aýratynlygy bar. Ýanwar – täze ýylyň başlanýan, Aýaz babanyň horjunly gelýän aýy, Fewral – örän utanjaň, sebäbi, gysga aý, ýaşyl ýazyň başlanýan, garly gysyň jemleýji aýy, Mart – surata ökte suratkeş, Aprel – ýaşyl jygaly, gök kürteli, güli dökülen agaçlaryň miwä durýan aýy, Maý – durşuna baýram aýy, Iýun – arpa-bugdaý, gawun-garpyz, zamçalaryň ýetişýän aýy, Iýul – bagda miweleň bişýän aýy, Awgust – Ak altynly meýdanlaryň joşýan aýy, Sentýabr – hasylly altyn güzüň başlangyjy, Oktýabr – Ýurt garaşsyzlygyny alan aýymyz, şatlyk-bagta dolan aý, Noýabr – howa sowap gys aganyň gelýän aýy, Dekabr – hasabyna örän ekabyr hasapçy aý, köne ýylyň hoşlaşyp, täze ýylyň gelýän aýy.

A.Atabaýew çagalar şahyry hökmünde türkmen edebiýatyna täzeçillik tapyndylaryny getirdi.

Şahyryň döredijilik aýratynlyklaryny kemala getiren ýagdaýlar:

Türkmen halk döredijiliginiň ertekiçilik däbiniň täzeçe şekil hem many-mazmuna salynmagy («Owadan pyçak hakynda erteki», «Çeşme suwy hakynda erteki» ýaly gysgajyk ertekileriň mysalynda), tapmaça-sanawaçlaryň täzeçe görnüşleri.

Täze görnüşli tapmaçalarda rus çagalar edebiýatynyň täsiri göze ilýär:

Ýanýar hem,
Agláýar hem
Onuň ady näme?
Şem!

Ýansa ýyladar öýüň
Agarmaz ömür-ömür:
Oň ady näme?
Kömür!

Suw doňanda derýada,
Ölmez düýbünde galyp.
Oň ady näme?
Balyk!

Içindäki däneler
Sanardan kän bolansoň,
Bolýar olara ýer dar.
Näme bişip ýarylýar?
– Nar!

Bu tapmaçalary okamak hem, şobada ýat tutmak hem çagalar üçin ýeňil. Hem akgyňly okalýar, hem ýatda galyjy. Ýene bir bellemeli ýeri – tapmaçalaryň jogaby jaýdar kapyýalaryň hasabyna berilýär: «hem – şem», «ömrü – kömrü»...

Şahyryň döreden ýaňyltmaçlarynda – «bu gije», «ak gar» birinji bentde, «Päk gül kimin zemin ak» – ikinji bentde, «Bu gar örän zor ýagýar» – üçünji bentde, «Ak baglar, daglar, ýer gök» – dördünji bentde söz oýnatmasy görnüşinde gaýtalanýar. Iň soňky başinji bentde bolsa, ýokarky dört bentde gaýtalanýan setirler başinji bent ýaňyltmajy emele getirýär.

Bu gije ak gar ýagýar,
Päk gül kimin zemin ak.
Bu gar örän zor ýagýar,
Ak – baglar, daglar, ýer, gök.

Bu-da şahyryň ussatlygyndan, döredijilik gözlegleriniň şowly netijelerinden nyşan. Şahyr söz oýnatmalara, çeperçilik serişdelerini ulanmaga ussat. Şahyryň çagalar şygryýetinde ulanýan özboluşly şekilleri bar:

Üçleme – her bendi üç setirden ybarat bolan goşgy görnüşi. Şahyryň «Pöwrize» goşgusy şu görnüşde ýazylypdyr.

Barsaň göwnüň galkynjak,
Pöwrizäniň salkynjak
Howasy bar, jora jan!

Astrofik goşgy – setirleri deň ölçegde, bentlere bölünmeýän, haýsy ýerde näçe setir öz aralarynda sazlaşyp bendi düwse, şonça setirden – iki, üç, dört, baş, alty we ondan-da köp setirden ybarat bentli goşgy görnüşidir.

«Mekdebimiziň bagynda», «Goşlynyň goşan goşgusy», «Tilkiniň tutan toýy» ýaly goşgular şu görnüşde ýazylypdyr.

Müstezat – köp bogunly uzyn setirler az bogunly gysga setirler bilen gezekleşýärler. Uzyn setirler nähili görnüşde sazlaşsa, gysga setirler hem öz aralarynda şonuň ýaly sazlaşýar:

Asmanda bulutlar süýşýän bolsalar
Ýagyş ýagjakdyr.
Guşlar topar-topar üýşýän bolsalar,
Ýagyş ýagjakdyr.
Garynjalar hinleriniň daşyna
Gum üşürýän bolsalar,
Ýagyş ýagjakdyr.
Dik durup uklan agaçlar
Düşürgeýän bolsalar
Ýagyş ýagjakdyr.
Ýöne welin ýagjak ýagyş
Ýyljakdyr.

«Ýagyşdan öň»

Bu hili görnüşde ýazylan goşgular türkmen poeziýasynda seýrek duş gelýär.

Şahyryň çagalar poeziýasynda ulanan dil çeperçilik serişdeleri:

1. *Omograf*. A. Atabayew çagalar poeziýasynda meňzeş ýazylyp, aýdylýan, emma aňladýan manysy başga bolan omograflary örän ussatlyk bilen peýdalanypdyr:

Kiçijik Aýna,
Alyp eline
Kiçijik aýna,
Diýýär: – Aýnada
Aýna bar eken –

Şo mahal dogany
Garagol Esen,
Aýnanyň elinden
Alyp aýnany,
Agladyp gitdi
Jigsi Aýnany.

Goý, alsa alsyn
Aýnaňy Esen.
Aglama, Aýna gyz,
Özüň aýna sen.

«Aýna»

Şu goşguda Aýna sözi 10 gezek gaýtalanýar. 5 gezek has at, 5 gezek jyns at görnüşinde gaýtalanýar. Ýöne sözler köp gaýtalanyp goşgynyň çeperçiligini peseltmän, gaýtam, şahyrana öwüşgin berýär, akgyňly okalýar. Şuňa meňzeş «Kömek» goşgusy hem bar :

Jigim Kömek,
Jigim Kömek
Ejesine edýär kömek.

Başky setirlerdäki «kömek» sözi has at bolup gelse, soňkusy goşma işlik manysynda.

2. *Omoforma* – daşky görnüşi taýdan meňzeş, birine dürli goşulma goşulyp, meňzeş görnüş ýasalýar, emma manysy başga.

Hat ýazmasyn derwezä,
Hat ýazmasyn işige
Çek yşgabyň çekmesin,
Gapa surat çekmesin.

Üçünji setirdäki «çekmesin» ýeniş düşüminde gelen at bolsa dördünji setirdäki «çekmesin» işligiň buýruk şekilinde gelipdir.

3. *Omofoň* – aýdylyşy hem eşidilişi meňzeş, ýazylyşy hem aňladýan manysy başga-başga bolan sözlerdir.

Goňşymyzyň uly ogly
Gezýär mydam ulagly.

A.Atabaýewiň ýygynnda ýerleşdirilen ähli goşgularynda hem çagalar edebiýatynyň ýaş meselesi, dil meselesi, tema hem sýužet meselesi, žanr meseleleri göz önünde tutulypdyr. Ýygynnydaky goşgularyň aglabasy degişenlik äheňinde ýazylypdyr.

Görşümüz ýaly, A.Atabaýewiň çagalar şygryýeti köp taraply çeperçilik öwüşginlerine baýdyr.

REJEPMYRAT DURDYÝEW (1946-2003)

Ýetmişinji ýyllarda türkmen edebiýatyna gelen ýaş zehinleriň biri Rejepmyrat Durdyýewdir. Ýazyjynyň sadadan çuň mazmuna eýe bolan, täsirli, duýguçyl hekaýadyr powestlerinde ýazyjynyň özboluşly döredijilik stili, gahrymanlaryň keşplerini döretmäge özboluşly çemeleşmeleri bada-bat göze ilip ugrady.

Onuň ilkinji kitaby 1976-njy ýylda «Sähra ýyldyzy» ady bilen neşir edildi. Soňra «Oragatdy» (1978), «Nowça» (1980), «Mukaddes der» (1981), «Men baharda gelerin» (1983), «Durmuş bosagasy» (1983), «Ilkinji bahar» (1985), «Durnalar gaýdyp gelende» (1988), «Torgaý owazy» (1991), «Watan säheri» (1995) ýaly kyssa kitaplary okyjylara gowuşdy.

Rejepmyrat Durdyýewiň döredijiligi esersaýyn, kitapsaýyn ösdi. Ol «Ilkinji bahar», «Durnalar gaýdyp gelende» atly kitaplary üçin Türkmenistanyň ýaşlar baýragynyň eýesi diýen ada mynasyp boldy.

Eýýäm onuň «Oragatdy» atly ikinji kitaby ýazyja meşhurlyk getirdi, hatda ol türkmen çagalar edebiýatynyň-da ajaýyp üstünligi boldy.

R.Durdyýew öz gahrymanlaryny göni durmuşyň jümmüşinden getirip, gowy hem ýetmezçilik taraplaryny bolşy ýaly çeper surat-

landyrdy. Ýazyjynyň maksada okgunly gahrymanlary hakyky gözeligi adamyň ruhy dünýäsinden gözlediler. Bu gahrymanlar haýsydyr bir taýyn ýol bilen gitmän, durmuşdaky menzili özleriçe geçmäge, durmuşy öz isleýişleri ýaly göz önüne getirmäge, durmuşa özbaşdak düşünmäge çalyşdylar. Munuň özi R.Durdyýewiň eserleriniň romantik häsiýetlidigini ýüze çykarýan, esaslandyryan pikirdir. Ýazyjynyň eserlerinde romantiklik güýçli bolup, onuň döredijiligi romantik realizme esaslanandyr.

Ýazyjy eserlerinde ýetginjekleriň öz önlerinde goýýan maksatlaryny, olaryň ulularyň dogry ýa-da nädogry hereketlerini synlap, çykaran netijelerini çuňňur psihologik esasyda yzarlaýar.

«Kepderi bolup uçsamdym» powestiniň baş gahrymanlary Röwşen bilen Lälezar ykbaldaş çagalar. Ýazyjy eserde eneli-ataly ýetim bolmaklyk derdeseri başyna inen çagalaryň birbada ikisiniň keşbini döredipdir.

Röwşeniň ejesi bilen kakasy ol entek alty ýaşyndaka aýrylyşýarlar. Röwşen ejesiniň elinde terbiýelenýär, kakasy bolsa başga biri bilen goş birikdirýär. Soňky döwürde Röwşen tiz-tizden kakasyny küýsöp başlaýar. Kakasy hakda soranda ejesi her gezek onuň «kaka» diýen söze mynasyp däldigini nygtap aýtsa-da Röwşen barybir ony unudyp bilmeýär. Röwşen pikirlenip-pikirlenip, ahyry kakasyna duşup görmeli diýen karara gelýär.

Kakasynyň mährini duýmadyk Röwşen özüniň ýalňyşyp geligine düşünişip galýar. Ejesiniň aýdyşy ýaly, doňýürek we zalym kakasy durmuşyň manysyny maşgala abatlygynda däl-de, boletin ýaşamakda we ýokary wezipe edinmekde görýär.

Waka munuň bilen gutarmaýar. Röwşen bu maşgalada özi bilen ykbaldaş bir gyzjagazyň bardygyny, onuň ýagdaýynyň bolsa özüniňkidenem juda erbetdigini eşidensoň, wakalaryň gidişi başga tarapa ugrukdyrylýar.

Lälezar atly gyzjagaz – Röwşeniň kakasynyň öweý gyzy. Goňşy garrynyň gürrüňlerinden Röwşen Lälezaryň kyn günleri başdan geçirendigini, häzirem bilinden aşagynyň ysmaz bolup, maýyplar öýünde ýatandygyny anyklaýar. Lälezaryň keç ykbaly Röwşende doňýürek kakasyna we onuň aýalyna bolan ýigrenji has-da artdyryar. Didarlaşmak, göwünlik bermek maksady bilen, Röwşen ejesinden

gizlin Lälezaryň ýanyna gatnap başlaýar. Lälezara daşgyn garyndaşlary hökmünde tanyşlyk berýär, onuň bilen umumy dil tapyşýar.

Mähirlige, gamgynja Lälezar kepperileri örän gowy görensoň, ol penjiresiniň öňüne kepperiler uçup gelenlerinde olardan gaýtalanmajak lezzet alýar. Gyzjagaz öz dünýäsinde kepperilere göwün berşi ýaly, özi bilen dertdeşdigini bilmese-de, haýsydyr bir ruhy ýakynlyk duýup, Röwşene imrigýär, oglanjyk onuň üçin ýürekdeş ynsana öwrülýär. Ýazyjy iki çaganyň psihologiýasyndaky ýakynlygy emosional taýdan gowy teswirleýär.

Lälezar hem kakasyny küýseýär. Oňa ençeme gezek hat ýazandygyna seretmezden kakasynyň halyndan habar almaýandygyny Röwşene gürrüň berýär.

Lälezaryň nähili duýgulary başdan geçirýändigini tutuş süňni bilen syzyan Röwşen onuň arzuwyny hasyl etmekligiň ugruna çykýar. Ol köp kynçylyk çekip, Lälezaryň kakasyny gözläp tapýar. Röwşen özelenip, Lälezaryň ýagdaýynyň gaty agyrdygyny, eger kakasy baraysa onuň göwni göterilip, gutulyp gidibermeginiň mümkindigini çyny bilen düşündirýär. Bu doňýürek adamyň hökman barjakdygy barada beren sözüne onçakly ynanmasa-da Röwşen muňa-da begenip gaýdýar.

Lälezaryň aradan çykanlygyny eşiden Röwşen çekip-çydardan agyr hasraty başdan geçirýär. Ol Lälezaryň haýsydyr bir gudrat bilen kepperä öwrülendigine tüýs ýürekden ynanýar.

Ýazyjy powestde sazlaşykly kompozisiýanyň esasynda dartgynly ýordumy guramagy başarypdyr. Eseriň başlanyşy-da, ondaky garşylygyň ösüşi-de, çözülişi hem okyjynyň göwnünden turýar. Powestiň wakalarynyň dartgynly bolmagynda suratlandyrylýan gahrymanlaryň janly, maksada okgunly hereket etmekleri uly ähmiýete eýedir. Sebäbi okyjy eserden öz idealyny gözleýär. Ony mert, güýçli häsiýetli, berk ruhy güýçli, her hili ýagdaýlardan baş alyp çykýan, hakyky durmuş garşylyklaryny ýeňip geçýän ruhana keşpli Röwşen ýaly gahrymanlar özüne çekýär.

Ýazyjy öz pikirlerini esasy meseläniň töwregine çugdamlamagy başaryp, maşgalany abat saklamak ugrundaky göreşe däp bolşy ýaly, uly adamlary däl-de, gönüden-göni çagalary hem yetginjekleri çekýär.

Göräymäge ýazyjynyň eserlerinde ýetginjekleriň esasy hereketlendiriji güýje öwürmegi, olaryň hemme meselede dogry garaýyşlarda durýan edip, görkezilmegi birbada ynandyryjy däl ýaly bolup görünýär. Emma ýazyjy şol gahrymanlaryň aňlarynda bolup geçýän ruhy-psihologik hadysalary romantik esasyda örän ynandyryjy teswirlemegi başaryp, okyjynyň ynamyna girýär, kem-kemden okyjynyň özüni-de gahrymanlar bilen bilelikde hereket etmäge höweslendirýär, bile söýdürmegi, bile ýigrendirmegi başarýar. Bu bolsa okyja täsir etmegiň oňyn ýoludyr.

R.Durdyýew romantik garaýyşlara berilmek bilen ýaşlarda ýokary ahlagy, estetiki gözelligi terbiýelemegi esas edindi, käbir uly adamlaryň garaýyşlaryndan käwagt ýaşlaryň pikiriniň netijelidigine ünsi çekdi. Ýazyjy jemgyýetdäki ahlak gýşarmalarynyň garşysyna köplenç öz ýaşajyk gahrymanlaryny goýdy. Ýeri gelende aýtsak, R.Durdyýewiň idealyna öwürülen ýetginjek gahrymanlarynyň ählisiniň diýen ýaly durmuş barada uly adamlaryňka berimsiz garaýyşlary bar. Bu ýagdaýy biz Röwşen bilen Lälzarda-da («Kepderi bolup uçsamdym»), Azat bilen Maksatda-da («Şeýtan külbesi»), Nowça bilen Bakýda-da («Ak derekleriň aýdymy») görüp bileris. Ýazyjy gahrymanlaryny durmuş hadysalarynyň içinden geçirende ýeke goýmaýar we olary birjigem gözden salmaýar. Bu gahrymanlar durmuşa juda päklik hem jogapkärçilik bilen çemeleşip, ululara-da eýgertmeýän meseleleriň üstünde kelle döwýärler, çözügüt gözleýärler.

Ýazyjynyň «Ak derekleriň aýdymy» powestinde hem ýetginjekleriň gözellige, adamyň sazlaşykly ruhy dünýäsine bolan estetiki garaýyşlary çeper keşpleriň üsti bilen berlipdir. Powestiň romantik häsiýetli baş gahrymany iňňän inçelik bilen gözelligi duýmagy, söýmegi başarýan Nowçanyň üýtgeşik suratkeşlik ukyby bar. Onuň näzik hem nepis dünýäsine tebigat gözelligeleriniň edýän şahyrana täsirini eseriň bütin dowamynda duýmak mümkin. Nowçanyň gije-gündiz hyýaly, ähli pikiri tebigatyň owadan şekilleri bilen baglanyşykly bolup, olar ýaşajyk suratkeşiň ruhy dünýäsini baýlaşdyrýarlar, lezzet berýärler, ony özleriniň jadyly älemine tarap alyp gidýärler. Ýazyjy Nowçanyň kalbyndaky döredijilik hupbatlaryny, gözellige bolan teňneligini yzarlap, onuň dünýäsini okyjynyň öňünde kem-kemden ösdürýär.

Nowçanyň duýgur ýürejigine, onuň gозellikleri ilden öň duýmagy başaryan tebigy zehinine, üýtgeşik owadan dünýäsine ýazyjy gödekligi, köre-körlügi garşylyk hökmünde getirýär. Onuň köne pikirli enesi Patma eje agtygynyň surat çekmekligine düybünden garşy. Aslynda ýüreginde diňe gowulyk bolsa-da sowatsyz garry ähli meseleleri dini taýdan çözmeği dogry hasaplaýar. Başda agtygynyň surat çekýäni-ne onçakly bir ähmiýet bermese-de, soňundan bu pişäniň Nowçanyň ömrüniň manysyna öwrülip başlandygyny duýan garry, ogly Batyry hem ýanyna çekip, çaganyň ýoluny baglap goýýar. Enesiniň ýamalaryndan çekinip, kakasyndan gorkansoň, Nowçanyň özüniň-de öýlerinde surat çekmäge bogny ysmaýar. Şonuň üçinem Nowça suraty mekdepde, ak derekleriň, ýaşyl baglaryň goýry kölegesinde, ýaşyl maýsaly, guşgursak bugdaýly, gowaçaly meýdanlaryň gyrasynda çekäýmese başga alaç galmaýar.

Nowçany ýakynandan goldaýan gahryman Sadyk mugallymyň keşbi hem örän şowly keşpleriň biridir. Sungata jany-teni bilen berlen halypa zehinli gyzjagazy ruhy taýdan goldap, döredijilikde ak ýol salgy berýär. Frontçy mugallymyň maşgalasy, çagalary bolmansoň, ol mekdebiň howlusynda bir kiçijik jaýy özüne iş ýeri hemem ýaşaýyş jaýy edinip alypdyr. Nowçanyň öýündäki ýagdaýlardan habarly (ol birnäçe gezek töwella-da barýar) Sadyk mygallym göçüp gidende gyzjagazyň surat çekmeği üçin oňa öz jaýyny berip gidýär. Şeýdibem Nowça hiç kime bildirmän, öz «ussahanasynda» surat çekip başlaýar.

Nowçanyň garagol synpdaş ýoldaşy Alçynyň gülküli suratyny çekip, diwar gazetinde çykarmagy bilen baglylykda olaryň arasynda güýçli garşylyk döreyär. Şol ýagdaýdan soň Alçynyň ýek ýigreneni Nowça bolýar. Ol Nowçany awundyrmagy-da hiç zatça görmeýär. Günleriň bir günü Alçynyň ýitirim bolup, ondan hiç hili gördüm-bildimiň bolmazlygy, hossarlarynyň Nowçalara gelip, Alçynyň ýitmeginde Nowçanyň hem günäsiniň bardygyny tekdarlap gitmekleri ýaşajyk gyzyň aňynda gapma-garşylykly pikirleriň döremegine getirýär.

Ýaş bolsa-da, gозelligiň, sungatyň adam häsiýetini gowulyga özgerdip, ony terbiýä çekmek meselesine täsir edip biljekdigine Nowça çyny bilen ynanýar. Muny has aýdyň görkezmek we bu babatdaky ynamly garaýyşlaryny nygtamak üçin ýazyjy eserde Alçynyň keşbini herekete getiripdir.

Alçynyň tapylmagy, çeken suratlary üçin onuň Nowçadan hoşal bolmagy suratkeş gyzjagazyň ykbalyna dahylly meseläniň oňyn çözülmegine täsir edýär. Şu ýerde Nowça bilen enesiniň, kakasynyň arasyndaky garşylyk kem-kemden gowşap başlaýar. Ahyrynda Nowça enesine surat çekmän ýaşap bilmejekdigini çürt-kesik aýtmaly bolýar. Awtor Patma ejäniň aňynda bolup geçýän oňyn özgerişlikleri psihologik taýdan gowy ýüze çykarmagy başarypdyr:

«Patma eje oýlap-çenäp, Nowça hakynda-da şeýle netije çykarypdy: «Aý bolýar-da, Hudaý kalbyna guýandyr-da, elbetde. Ýogsam, beýdib-ä şol zadyň ugrunda ser-sepil bolup ýörmezdi. Iň soňunda biabraýçylygy ýetmese bolýar...»

...–Bolýa-da, gyzym, çekseň çekiber. Ýöne wagtyndajyk dolanawer – diýip, Patma eje biraz böwrüne diň salyp oturansoň jogap berdi...»¹⁸

Nowçanyň kalbynda beslän uly bir döredijilik arzuwy bar. Ol uzak wagtlap özüni erkine goýmadyk bir suratyň döredijilik hyýallarynyň içinde ýaşaýar. Nowçanyň enesinden eşiden gürrüňiniň esasynda kalbynda şinelän, fronta barýan atasynyň zyznda aglap galan oglanjygyň – kakasynyň keşbi onuň göz önünden gidenok. Şeýdibem ol gizlilikde uly taýýarlykdan soň şu suraty çekmäge başlaýar. Taýýar bolup barýan suraty gören Batyra sungatyň sarsdryjy güýji çynlakaý täsir edýär. «Asylgy duran surat gapydan girenden Batyryň gözüne ildi. Onuň ýüregi jigläp gitdi. Ol titräp duran elleri bilen suraty alyp, ony mähremlik bilen synlady. Şol bada-da kakasynyň ýoluna umydygärlik bilen garap durşy göz önüne geldi, şol bada-da Nowça berlen ezýetler üçin ýüregi gyýym-gyýym bolup, bijaý awady...»¹⁹

Nowça üçin dünýä tutuşlygyna gözellig bilen, täsin duýgular bilen beslenipdir. Nowça şeri şer bilen, gödeklik bilen däl-de, haýyr bilen, gözellig bilen ýeňip boljakdygyna akyl ýetirýär.

R.Durdyýewiň «Şeýtan külbesi» eserinde-de maşgala abadançylygyna zeper ýetirýän nogsanlyk barada söhbet açýar. Powestiň baş gahrymany Azat diňe maşgalasynyň asudalygy ugrunda göreşmän,

¹⁸ Durdyýew R. Ak derekleriň aýdymy. Aşgabat, 1994. 374-nji sah.

¹⁹ Durdyýew R. Ak derekleriň aýdymy. Aşgabat, 1994. 378-nji sah.

ol tutuş jemgyýetiň bagtyýarlygyna ýaramaz täsir edýän mesele barada çynlakaý pikirlenýär.

Azadyň kakasy Aşyr eýýäm ençeme ýyldan bäri ajoy aragyň ýesirligindäki adam. Eserde onuň maşgalasyna berýän azar-sütemleri, aýalyny, çagalaryny kemsidişi, içip, öz abraýyna şikes ýetirişi, ile gep-gülki bolup ýörşi ynandyryjy, çeper suratlandyrylypdyr.

Azat kakasynyň bolup ýörşünden utanýar, munuň üçin köp gezek kemsinmeli bolýar. Kakasyny düzeltmek, sagaltmak maksady bilen keselhanada hem ýatyryrlar. Ýöne dolanyp gelen Aşyry obanyň garbanyşhanasynyň eýesi, gizlinlikde spirtli içgileri satýan Nedir öz «gol astyna» alýar. Gün geçdigisaýy Azadyň kakasyny toýlardan öýüne «taşlap gidilmeleriň» sany artyp başlaýar. Azadyň dosty Maksat hem ýagyşly günleriň birinde öz goýun-guzularyny meýdanda taşlap, ýykylyp ýatan Aşyry öýüne alyp gelýär.

Maksat kiçijikkä kakasy aradan çykansoň, ejesi ogluny ata-enesine taşlap ikinji gezek durmuş gurýar. Ene-atanyň gadryny hemmelerden gowy bilýän Maksat eserde Azadyň ýeke-täk syrdaşy hökmünde hereket edýär. Azat öz kakasynyň bolşundan nalap, onuň ölümüne islän wagty dosty oňa ömrüne sapak bolar ýaly degerli maslahat berýär. Dostunyň beren maslahaty Azada uly täsir edýär. Ol mundan beýläk kakasyndan öýke etmejekdigine, gaýtam her näçe kyn bolsa-da pederini şeytan ýolundan alyp galmak üçin elinde baryny gaýgyrmajakdygyna özüne söz berýär.

Günlerde bir gün Aşyry çöle çopan goşuna maşyn bejertmäge ugradýarlar. Kakasyndan haýyş etse-de, razy bolmanlygy üçin Azat sürüji Jepbar aga bilen dilleşip, gizlinlikde gidýär. Ol çölde kakasynyň göwni açylar, duman basan serini, kalbyny tämiz açyk howa, mährem ýeller arassalar, arak diýen zady unudar diýip umyt edýär. Emma kakasy ymgyr çölüň içinde-de arak tapyp içýär.

Azat uly adamlara – Halyk aga, Hojam aga, Jepbar aga, Ýazy dagylara kakasyny içirmezlik üçin kömek etmeklerini haýyş etse-de oglanyň niýeti başa barmaýar. Görüp otursa, çöldäki çopanlaryň arasynda-da arak diýlen nägehän öz hökmürowanlygyny ýöredýän bolsa nätjek?! Indi hiç hili çäresi galmadyk Azat bu göreşde utulandyryn diýip, pikir edýär. Şonuň üçinem iň soňky çäresi hökmün-

de günleriň bir günü Azat kakasyna atasy bilen enesiniň mazaryna zyýarata alyp gitmekligi haýyş edýär. Oglunyň duýdansyz orta atan meselesi Aşyry ör-gökden getirýär. Emma aýaly bilen oglunyň özele-nip durmagy netijesinde, onsoňam Aşyryň özüniňem köpden bäri ol ýere barmanlygy sebäpli, olar ataly ogul bolup, «Ymaratata» öwlüýä-sine gidýärler. Oglunyň hyýalyna düşünen Aşyr uzak pikirlenip, düzeljekdigini aýdýar, öňki eden günäleri üçinem ötünç sorap, hem merhumlara, hem ogluna söz berýär.

Kakasy bilen zyýarat edip ýören Azady obanyň sylap, ynam bildirip goýan müjewüri Momul şyhyň öz ýaranlary bilen mukaddes ýerde arak içişip, meslik edip oturşy lapykeç edýär.

Powestde gahryman maşgala mukaddesliginiň, jemgyýetiň päk-liginiň goragçysy hökmünde orta çykarylýar. Ol özüniň ýaşlygyna garamazdan, ulularyň gýşarmalaryna düşünmäge, özbaşdak netije çykarmaga çalyşýar. Mähir, yhlas, alada bilen kakasyny egri ýoldan halas edýär.

Azadyň adynda-da simwolika bar. Ol öz maşgalasyny, hatda garşydaşlaryny-da bet pişeden, erbetliklerden azat ediji gahryman hökmünde şu ady alypdyr. Ýeri gelende belläp geçsek, R.Durdyýewiň eserlerindäki hereket edýän gahrymanlaryň tas hemmesiniň diýen at-lary simwoliki häsiýete eýedir. Bu çemeleşme hemme halatda gowy netije bermese-de, eýýäm ýazyjynyň öz gahrymanyna bolan gizlin-likde saklanmaly garaýşyny aýan etse-de belli pursatlarda onuň çe-perçilik täsiriniň bardygyny inkär etmek bolmaz.

Azadyň häsiýeti wakalaryň dowamynda gitdigiçe ösýär we güýçlenýär, ol gözleýär, çykalga tapmaga synanyşýar. Kakasyny zyýarata alyp gidende, Momula mertlik bilen gaýtargy berende, Ne-dir bilen ýüzbe-ýüz bolanda Azat tutuş ýüregi, çaga dünýäsi bilen kakasynyň düzeljekdigine ynanýar. Kakasynyň gowy adamlygy bara-da ýazan düzmesini okap berende oňa täsir edendigini görüp, kakasy-na öňde ajaýyp günleriň bardygyna, geljekde bagtly ýaşajakdygyna umyt döredýär.

«Kakamyň sagady» powestinde baş gahrymanyň kakasyna öňdebaryjy zähmet üstünlikleri üçin berlen baýrak – goşar sagady eserde boýdan-başa simwolik detal bolup, ýazyjynyň ideýasyny orta

çykarmakda gahrymanlar bilen bilelikde çeper keşp derejesine göterilýär. Halal zähmetiň, maşgala mertebesiniň doly derejeli nyşanyna öwürülen goşar sagady obada ýeke-täk bolup, ol bu maşgalanyň esasy buýsanjyna öwürülýär. Sagatly bolmaga, sagat dakynmaga oglanjyk başda mertebeli, epeý kişi bolmak üçin ähmiýet beren bolsa, soňundan ol meseläniň diňe bu zatlarda jemlenmeýändigine düşünişip başlaýar.

Urşuň başlanmagy bilen kakasy fronta ugrajak wagty goşarynda-ky sagadyny ynam bilen oglunyň eline tutdurýar. Kakasynyň frontdan ýollan hatlarynda: «Sagady aýawly saklagyn. Gijede-gündizde onuň işlemesi galmasyn» diýip sargamagy ýöne ýerden däl. Bu parça gahrymanyň öz sagadyny ilde ýok maddy gymmatlyk hökmünde däl-de, maşgalanyň ruhy derejesini kesgitleýän nyşan hökmünde arzylaýanlygyny ýüze çykarmak, nygtamak üçin ulanylypdyr. Munuň şeýledigini tassyklaýan ýene bir mysala ýüzlenmek ýerliklidir:

«Wagtal-wagtal ejem kakamy ýatlap, gama batýar. Şonda ol kakamyň sagadyndan teselli tapan ýaly bolýar. «Guzym, Togar jan, göwnüme bolmasa, sagadyň jykgyldysy kakaň ýüreginiň gürsüldisi ýaly bolup dur. Ýatmawersin onuň sesi» diýýär...»²⁰

Uruş ýyllarynyň gahatçylygy, güzeranyň keşigini ýalňyz özi gerdeninde çekip ýören ejesiniň syrkawlap, ýanyny ýere bermegi maşgalanyň ulujasy Togary mazaly aljyradýar. Ol eger-de ak çörekden doýup, ysgynyna gelse, ejesiniň sagalyp gitjekdigine çyny bilen ynanyar. Şonuň üçinem iň soňky mümkinçiligi – maşgalanyň namysyna deňelýän sagadyny una çalyşmaga mejbur bolýar. Şu wakadan soň gahrymanyň aňynda bolup geçýän ruhy ejirleri, gapma-garşylyklary ýazyjy çeper psihologizm arkaly inçeden yzarlap başlaýar. Togar sagady giderenini ejesine aýtmagyň juda kyndygyny soňundan bilip galýar.

Şu ýerde Togar dogrudanam uly ýalňyşlyk goýberenine düşünişip galýar. Şol sebäpli-de her edip, hesip edip Abdyl lagar atly peýdakeşe gideren sagadyny uly kynçylyk bilen yzyna almagyň hötdesinden gelyär we ejesine getirip görkezýär. Sagady görenden soň näsag ejesiniň tolgunuşyny, onuň edil adamsyny gören ýaly ýakymly duýgu-

²⁰ Durdyýew R. Ak derekleriň aýdymy. Aşgabat, 1994. 19-njy sah.

lary başdan geçirişini, sagadyň jykgyldysyndan uly many çykaryşyny ýazyjy çeper psihologizm arkaly açmagy başarypdyr:

«Ejemiň ýüzi açylan ýaly boldy. Asyl ol nurlandy gidäýdi. Ejem bar güýjüni, bar ünsüni jemläp, sagadyň sesini diňleýärdi. Ýok. Ejem jan bu wagt sagadyň sesini diňlänok-da, mähriban kakamyň ýüreginiň urgusyny eşidýär. Gözlerini ýokaryk dikip, ýylgyrabaga-da sagadyň täsin jykgyldysyna diň salyp ýatyr, diň salyp ýatyr...»²¹

Gahryman ulalyp, işe başlansoňam sagada maşgalanyň nesilden-nesle geçýän belent mertebesi, mizemejek abraýy hökmünde seredýär. Ol mähriban kakasyndan ýadygärlik galan sagat esasynda ýaşaýar, işleýär. Sagadyň kirjigen ýüzünde ol kakasynyň zähmet deriniň, mert pederiň ýoluny dowam etdirmek üçin öz ýörän ädimleriniň, geçen ýol-ýodalarynyň yzyny görýär. Şonuň üçinem ol «Goý, ol ýol, ol yzlar meniň nesillerime atalarynyň bu durmuşy aňsatlyk bilen gurmandyklaryny elmydama ýatlatsyn dursun...» diýip, kesgitli netijä gelýär.

R.Durdyýew döwrüň wajyp meselelerini orta atmakda we täze çeper keşpleri döretmekdäki özboluşly gözlegleri bilen hem-de realizmiň aýtymynda romantik häsiýeti ýüze çykarmak arkaly Garaşsyzlyk ýyllarynyň türkmen kyssasyny baýlaşdyrdy.

HEMRA ŞIROW (1950)

Hemra Şirow 1950-nji ýylyň 2-nji sentýabrynda Hojambaz etrabyň Beşir obasynda dogulýar. Şahyr mekdep ýyllarynda çeper döredijilik bilen zygiderli meşgullanýar. Ol 1972-nji ýylda Magtymguly adyndaky TDU-nyň türkmen filologiýasy fakultetini tamamlap, merkezi gazet-žurnallaryň redaksiýalarynda işleýär.

Şahyryň ilkinji goşgular ýygyndysy «Jeňnel ýodasy» ady bilen 1978-nji ýylda çap edilýär. Şondan soň edebiyaty öwreniş ylmy türkmen çagalar poeziýasyna täze bir zehiniň gelendigini ykrar edýär.

Şahyryň çagalara niýetlenilen «Guş hiňňildigi», «Towşan yzlary», «Meni mekdebe ýazyň!», «Ýaşyl kitap», «Kagyz gapylar»,

²¹ Durdyýew R. Ak derekleriň aýdymy. Aşgabat, 1994. 40-njy sah.

«Mukaddes çörek», «Daljygan at», «Jadygöýüň ýolkasy» ýaly kitaplary bar.

Şahyr türkmen çagalar edebiýatynyň döredijilik mekdebini düýpli öwrenýär hem-de dünýä çagalar edebiýatynyň täze döplerini özleşdirýär. Şahyryň poeziýasynda ilkinji derejede göze ilýän zat psihologizmdir.

Şahyryň geçen asyryň 70-nji ýyllaryndan başlanan edebi döredijiligi türkmen çagalar edebiýatyna ajaýyp eserleri sowgat berdi. Onuň 80-nji ýyllarda döreden «Biz - çagalar» atly goşgusy türkmen çagalarynyň özboluşly parahatçylyk senasyna öwrüldi:

Dünýä äpet gämi bolsa,
Biz körpeje kapitany.
Atalar deý, wagt gelse,
Dolandyrys giň dünýäni.

Dolandyrys giň dünýäni
Şadyýana aýdym aýdyp.
Ýüzer rahat biziň gämi,
Uruş gaýy turmaz gaýdyp.

Uruş gaýy turmaz gaýdyp,
Örtmez gara perdesini.
Goraň dünýäň şu gününü,
Gorarys biz ertesini!..

Goşguda öňe sürülýän, göwünleri gobsundyran ideýa ýasamalykdan halasdyr. Bu sözler çaganyň aň ýetirip, düşüniş aýdyp biljek sözlere bolup, belent ýaňlanýar.

H.Şirowyň çagalar poeziýasynda-da, prozasynda-da tebigaty söýmek, ony goramak meseleleri, ekologýanyň ilkinji düşüňjeleriniň çeper beýany uly orun alypdyr. Şahyryň «Ýaşyl kitap», «Sanawaç», «Käbir dynç alýanlara» atly goşgularynda tebigata düşüňmeklik, onuň gaýtalanmajak gозelliklerini, täsinliklerini ýüregiň bilen duýmaklyk, goramaklyk hem aýamaklyk ýaly asyly hereketler çaganyň dili bilen öz beýany tapypdyr.

Tebigat – bir ýaşyl kitap,
Hezil edin
Synlap,
Okap!

Edil «Harplyk» kitabyňy
Aýap, gowy görşüň ýaly,
Kemsiz okap öwreneňsoň,
Jigiň jana berşiň ýaly,
Aýa Ýaşyl kitabyňy,
Zaýalama ýersiz-ýere.
Täzeligne,
Tämizligne
Ýetsin geljek nesillere!

Tebigaty söýmek barada türkmen çagalar şahyrlary tarapyndan H.Şirowdan öň hem telim goşgy döredildi. Ýöne olaryň köpüsinde bu barada gönümel çagyryş äheňi güýçli duýlan bolsa, H.Şirow bu meselede başga ugurdan ýol salypdyr: ol tebigaty çagalara iň ýakyn hem düşnükli bolan zada – okuw kitabyna meňzedipdir.

«Sanawaç» goşgusy türkmen halk döredijiliginiň äheňinde döredilen adaty sanawaja meňzeş bolsa-da goşguda öňe sürülýän pikiriň çeper, janly esasy berlişi düýpli tapawutlanýar. Goşgynyň gahrymany sadaja dil bilen ynandyryjylykly häsiýetde tebigatyň özüne (adamlara) berýän zatlary barada aç-açan hem çynlakaý gürrüň edýär. Tebigat gahrymana kän zat beripdir: berlen zatlaryň arasynda ullakan kömelegem, igde-de, üzümem, tüýdük üçin gamyşam, ýylgynlaryň ajaýyp hoşboý ysy-da, dürli guşlaryň owadan sesi-de bar. Gyzykly zat tebigat gahrymana şunça zat eçilse-de yzyna hiç zat almandyr...

Berdi, berdi, kän zat berdi,
Soňra yza almady ol.
Menem oňa sowgat berdim,
Tüýs ýürekden diýlen SAGBOL.

Hemra Şirowyň döredijiliginiň özboluşly aýratynlyklary:

1. Şahyr hökmünde öz gahrymanlaryny teswirlemegiň täze ýoluny tapdy. Lirik «men» eserdäki hereket edýän gahrymanyň «içine girýär» we şoňa öwrülýär.

2. Prozada öz eserlerini beýan etmegiň akgyňly usulyny tapdy. Günbatar prozaçylyk däbi bilen gündogar dessançylyk däbiniň utgaşmasyna çalymdaş edip, eserlerini türkmen çagalar kyssasynda ozal bolmadyk täze bir äheňde akgyňly, çaganyň gepleşik diline ýakyn halda ýaýbaňlandyrdy.

3. Öz eserlerinde allegoriýany ussatlyk bilen ulanýar.

Şu ýerde eýsem şahyryň ykrar edilmeginiň sebäpleri nämede diýen sorag ýüze çykýar.

Bu soraga şeýle jogap berip bolar.

Birinjiden, Hemra Şirow çagalar poeziýasynyň uly wekilleri K.Taňrygulyýewiň, Ý.Pirgulyýewiň sygryýet mekdebini geçdi hem-de özboluşly täze bir ýol bilen gitdi. Şahyr öz goşgularynda körpe okyjyny söhbetdeşlige taýýarlamak üçin giriş sözünü getirip, ýönekeý usuly ulanmakdan ýüz öwürýär. Ol okyjy bilen öňden tanyş ýaly, birek-birege gowy düşünişýän ýaly bolup, gönüden-göni aýtjak zadyny aýdyp bilýär.

Ikinjiden, okyja mesele hödürlände akyl bermän, ulularyň sözi bilen däl-de, göni çaganyň öz dünýäsine mahsus närseler bilen orta atylan meselä aralaşmagy başardy.

Üçünjiden, şahyr öz goşgularynda çeper psihologizmi ussatlyk bilen işledýär. Şahyryň «Ýalta oglanjygyň arzuwy» goşgusy gönüden-göni şu häsiýete eýedir.

Psihologik ahwalatlaryň toplумы gahrymanyň ýaşap ýören durmuşynda däl-de, onuň aňynda mehaniki suratda herekete gelýär. Çaga öz durmuşyndaky hakykat arkaly däl-de, aňynda bolup geçýän psihologik özgerişler arkaly özi üçin çylşyrymly bolan meseleleriň çözgüdini tapmaga synanyşýar.

Goşgynyň gahrymany ölçerip-döküp... ýüz ýaşly goja bolmagy arzuw edýär.

Garrap bolýan bolsady,
Garrardym men dessine.
Togsan ýaşy goşardym,
On ýaşymyň üstüne.

...Salamlaryn alardym
Başym atyp çalaja.
Sebäbi men ýüz ýaşly.
Olar entek balaja....

Gahryman goja bolmagyň nähili peýdaly taraplaryny tapdyka?

Tapypdyr. Ýaşuly bolsaň mekdebe gitmek gerek däl, mallara ot ýygmak, towuklara iým bermek gerek däl. Iň esasy zadam çagalar saňa awtobusda ýer berjekler. A birden ýer bermeseler name?

Awtobusa münemde
Ýolagçy kân bolaýsa,
Şonda meni bir oğlan
Görmezlige salaýsa,

Synlan bolup şäheri,
Ornun bermän otursa,
Häý, bihepbe diýsänim,
Gaharymy getirse,

Utandyryp oglany
Käýinerdim çalaja.
Sebäbi men ýüz ýaşly.
Oğlan entek balaja....²²

Gahryman awtobusda ýaşululara ýer berilmelidigine, sylasyksyzlygyň ýazgarylýandygyna ýüz ýaşly goja «bolansoň» gowy düşünýär. Şahyryň bu ýerde tekrarlajak zady şu: ululary hormatlamak üçin käte uly «bolup» görme gem artykmaçlyk etmez.

²² Türkmen sowet çagalar poeziýasynyň antologiýasy. Aşgabat, 1988, 210-njy sah..

Ýazyjynyň «Höwürtege» powestinde soňky ýyllarda adamzat jemgyýetçiliginiň önünde keserip duran ynsanperwerlik, tebigaty goramak, ekologiýanyň kadalaryny berjaý etmek ýaly düýpli meselelere pelsepe taýdan çemeleşilipdir. Öňe sürülýän ideýanyň, pikiriniň düşnükli bolmagyny gazanmak üçin ýazyjy çagalarda gyzyklanma döredip biljek gahrymanlary saýlap alypdyr. Bir tokaýyň içinde bolup geçýän wakalara tokaý haýwanlary allegorik gahrymanlar hökmünde gatnaşdyrylypdyr. Eserde allegoriki keşpleriň üsti bilen dürli häsiýetdäki adam häsiýetleri açylyp görkezilýär.

Ýaşajylary üçin tokaý kiçijik bir ýurda, watana öwürilipdir. Bu ýurduň öz hojaýyny (Ýolbars), onuň öz geňeşçisi (Burgüt ata) hem bar. Öz gazetini («Tokaý») hem žurnalisti (Pyşdyl), öz lukmany (Torsuk), öz gurluşykçysy we tikiňçisi (Kirpi we ogullary), öz arzaçysy (Towşan we aýaly) öz Aýnaköl atly surata düşürýän kölleri hem bar.

Kirpi ruhana keşpli gahryman hökmünde ilhalar häsiýeti bilen has tapawutlanýar. Ýüreginden diňe ýagşylyk çogup duran Kirpi kyn ýagdaýa düşenleriň ahlisine elinden gelen kömegi berýär. Ol boýdan-başa tokaýyň ýaşajylary tebigaty goramaklyga, ylalaşyjylyga, geçirimliliğe çagyryjy gahryman hökmünde hereket edýär. Kirpiniň keşbi okyja päk ýürekli, zähmetsöýer, aýawly hem tygşytly adamlary ýatladýar. Ol meýdanda taşlanan kerpiçlerden, demir hem tagta böleklerinden hiç hili çykdaýjy etmän, özüne jaý gurunýar. Bu ýerde ýazyjy belli döwürlerde edara-kärhanalarda gurluşyk materiallaryna juda bisarpa seredilendigini ýaňzytmak isläpdir.

Kirpi bir gün Aýnaköliň töwereginde aýlanyp ýörkä köliň zarynlyp aýdýan aýdymyny eşidýär. Biçäre köli suwunyň hapalanandygyny, köle hapa dökülýändigini, suwundan içäýseler ýaramaz täsir etjekdigini aýdyp zarynlaýar. Kirpi gazetiniň habarçysy Pyşdyla köliň ýagdaýyny düşündirip, tokaý gazetinde habar bermegini haýyş edýär. Habar gazetde çap bolup çykansoň, bütin tokaý ilyty aýaga galýar, Aýnaköl arassalanyp, täzedan janlandyrylýar. Kirpi öýsüz-öwzarsyz kösenýän Alagarga çöplenen materiallardan Aýnaköliň kenarynda jaý gurup berýär, hyzmathaky üçin ondan hiç zat alman, diňe ýekeje zady talap edýär: hapa dökülmezligi üçin Aýnaköle gözegçilik etmeli.

Kirpiniň häsiýetinde geçirimlilik, jomartlyk ýaly kämil sypatlar jemlenipdir. Ol kartoşka eken ýerini agdar-dünder edip giden Ýekegapandan öýke edip ýörmän, ekini täzeden ekýär. Hasyl ýygnananda bolsa, Ýekegapana bir halta kartoşka iberýär. Alýaňak almany sowukdan diňe özüm goradym diýip, onuň ähli miwesini özi alyp oturybermeýär, beýlekilere-de ýetdik paýyny iberýär. Eserde Kirpi ýazyjynyň estetik idealy hökmünde kem-kemden örboýuna galýar.

Şunlukda, tokaýda hemme zat ugruna bolýar. Öýsüzler öýli bolýar, her kim öz jan-saglygy üçin alada edip başlaýar, ýalňyşanlar (meselem: Towşan, Tilki) häsiýetini düzedýär, başaryan işi bilen meşgullanýar, tokaýy arassa, abat saklamak zerur diýip hasaplap, gutarnykly netijä gelýärler. Tokaýlylar «Zemin abatlygy» diýen baýramçylygy geçirmegiň ugruna çykýarlar. Bu baýramçylyga haýwanlaryň hojaýyny Ýolbars gutlag iberýär. Baýramçylyga gatnaşýanlaryň ählisiniň üns berip diňlemeginde pähimli Bürgüt ata söz berilýär.

Bürgüt atanyň ýokardan seredeniňde tokaýyň höwürtgä meňzeýändigini, bu höwürtgäni arassa, abat, aýawly gorap saklamalydygyny, ýogsa özleriniň başga gidere yerleriniň – höwürtgeleriniň ýokdugyny nygtap aýdan sözleri diňe tokaýyň ýaşajylaryna däl-de, bütin adamzada ýüzlenilip aýdylan ýaly ýaňlanýar.

Tokaý baýramçylygynda kineli, duşmançylykly bir haýwanam yok, hemmeler şadyýan hem agzybir. Ýazyjynyň islän, göz önüne getirýän jemgyýeti hut şeýle-de bolmaly. Çaganyň aňyna ýetiriljek bolunýan pikir hem şeýledir.

Ýazyjy bu esere simwoliki at beripdir. Ýazyjy «Öz höwürtgämi zi – dünýäni aman saklajak bolsak, ony aýamaly, birek-birek bilen oňukly ýaşamaly!» diýen pikirini haýwanlaryň durmuşy arkaly gaty gyzykly aýdyňlaşdyryp bilipdir.

Ýazyjy Towşan, Ýekegapan, Alagarga ýaly allegoriki gahrymanlaryň üsti bilen ýalançylyk, dawakeşlik, biperwaýlyk ýaly gelşiksiz häsiýetleri ýazgarmaga çalşypdyr. Aslyýetinde ýazyjynyň garaýşyna görä, bu gahrymanlar erbet niýetli hem däl, olar ortatap keşplere degişli. Ýöne nähilidir bir zadyň, nädogry garaýyşlaryň täsiri bilen olar ters ýola düşüpdirler. Ýazyjy bu gahrymanlaryny ýigrenmän, olaryň boluşlaryny, hüý-häsiýetlerini wakalaryň jümmüşinde

gowulyga özgerdip görkezmegi maksat edinipdir. Ýazyjynyň çaga ündejek bolýan pikiri-de şu esasyda ýüze çykarylýdyr. Munuň özi bolsa eseriň terbiýeçilik taraplaryny has-da güýçlendirýär.

Ýene-de bir bellemeli zat: ýazyjynyň döreden eserlerinde ýiti çaknyşyklar orta atylýan bolsa-da şol eserlerde ýekeje-de ters gahrymanyň ýoklugydyr. Ilki başda käbir gahrymanlarda tersin häsiýetler göze ilýän bolsa-da (Alagarga, Towşan, Ýekegapan...) beýleki gahrymanlaryň täsir etmegi netijesinde olaram erbet häsiýetlerinden saplanmaga mümkinçilik tapýarlar. Munuň özi ýazyjynyň gahrymanyny eseriň dowamynda ösüşde görkezip bilmegi ussatlyk bilen başaranlygyna baglylykda ýüze çykýar. Ýazyjy çaganyň päkize dünýäsinde erbet garaýyşlaryň, ýiti garşylygyň döremegini, oňa-da hut öz eserleriniň sebäp bolmagyny düýbünden islemeýär. Tersine ol ylalaşyjylyk, adamy däl-de, ondaky bar bolan kemçilikleri ýazgarmak, adamyň özüni bolsa söýüp, goldap, ýagşylyga çagyrmak ýaly meýilleri çaganyň aňyna ornaşdyrmagyň tarapdary.

«Mekdep jaňy, direktor we beýlekiler» powesti. Powestde milisiýanyň şatdan daşary inspektory Goçmyrat (gara goç) ýaly, globus, synp tagtasy, döwlen partalar, köýnekden gaçan ilikler hem mekdebiň köneje mis jaňy ýaly adaty bolmadyk allegorik gahrymanlar hereket edýär. Şu gahrymanlaryň keşpleri arkaly ýazyjy öz pikirini teswirläpdir.

Hojalyk müdiri we mekdep garawuly Hojageldiniň keşbi çagalar edebiýaty üçin nätanış keşp. Sebäbi onda çaga dünýäsine gabat gelmeýän häsiýetler açylypdyr. Hojageldi mekdepden näme gyrp-çyrp edip bolarka diýen pikir bilen ýaşaýar. Ol ammarda bar bolan göze ilgiç zatlaryň ählisini öýüne daşap ýetişipdir. Indiki nobat mekdep jaňy bilen açary ýiten seýfe degişli.

Şu ýerde ýazyjy Hojageldiniň garşysyna onuň öz gara goçuny – Goçmyrady goýupdyr. Bu keşp adalaty goraýjy halal adamlaryň keşbidir. Iň soňunda Gara goç öz eýesiniň pyssy-pyjurlygyny ýüze çykarýar.

Poweste mekdep durmuşy edil ertekilerdäki, multfilmlerdäki ýaly gyzykly hem şowhunly suratlandyrylypdyr. Bu ýazyjynyň real haýkatdan daşlaşdygy däl. Dogry käbir mekdepleriň durmuşy gyzyk-

ly, şadyýan häsiýete eýe däl bolsa-da, eserde ýazyjy romantizme ýüz urup, okuwçylaryň ýüregine düşmeýän mekdebiň keşbini çekipdir.

Bilesigelijiler klubunyň başlygy we syçan tutujy bolup işleýän Pişik Pişikowıç türkmen edebiyatyna nätanyş bolsa-da dünýä edebiyaty üçin täzelik dälidir. Onda meşhur «Ädikli pişik» ertekisiniň baş gahrymanyna meňzeşlik bar. Ertekidäki ädikli pişik öz hojaýynyna baýamakda, öýlenmekde kömek edýän bolsa Pişik Pişikowıç tutuş mekdebe peýda getirýär.

Pişigiň çeper keşbi näme üçindir H.Şirowyň döredijiligine ýakyn keşp bolup saýlanyp alnypdyr. Ýazyjynyň bu powestinden başga-da pişige bagyşlanan onlarça goşgulary, hatda bir kitaby hem bar («Pul toplaýan pişik»). Bizniň pikirimizçe, ýazyjy pişik keşbini çagalara has ýakyn jandaryň, olaryň gowy dostunyň keşbi hökmünde saýlap alyp, bu keşbiň çaga täsir edip bilijilik güýjüniň ýokarydygyna çuňňur ynanandyr.

Wakanyň başy mekdebe elektrik jaňynyň oturdylmagy, öňki mis jaňyň mekdebiň ammaryna eltilmegi bilen predmetleriň arasyndaky dörän gürründen başlanýar. Mis jaň özüniň ammar jaýyna oklanmagyny gaty ýokuş görýär. Oňa jaýdaky döwür-ýenjlik stol-stullardyr görkezme esbaplar ýerli-ýerden göwünlik berýärler.

Hemmesinden beteri hem Hojageldiniň ol ýerdäki pretmetleriň ýeňilrägini, aşyryp biljegini gijesine öýüne daşamagy predmetleriň keýpini bozýar. Olaryň mekdepden başga ýere gidesleri gelenok.

Mis jaň Hojageldiniň goçy Goçmyradyň boýnuna dakylýar. Ol mis jaňy ogurlap gelenini Goçmyrada aýtsa, onuň jaňy kabul etmejegini hem-de özüniň süsüljegini bilýär.

Powestde gürrüni edilyän mekdebiň öz şahyry hem bar. Ol diwar gazetini üçin, mekdepde geçirilýän dabaralar üçin şygyrlar ýazýar. Şahyr ýaňsyly goşgulary goşmalydy. Muny direktoryň hut özi ýanyna çagyryp tabşyrýar. Bu şahyr, megerem, ýazyjynyň özi bolmaly.

Mekdepde hemmäniň howuny basyp bilýän müdir hem bar. Ol: «Men intelligent! Meniň geýnişimden, ýöreýşimden çagalalar hem, ulular hem, mahlasý göreldelme almalý. Sebäbi men mekdepde in birinji adam! Men direktor!» diýip magtanmagy halaýar. Mekdebiň müdiri hemişe iş otagynda özüne derek portfelini hem şlyapasyny goýup gidýär.

Müdür öz portfelindäki gerekmejek kagyzlaryň ýerine salnan, çagalaryň müdir bolanda nähili boljakdygy hakyndaky arzuwlary ýazylan kagyzlary okan ýagdaýynda düýpgöter üýtgeýär.

Müdür aslynda erbet adam däl. Ýöne onda döwrüň nogsanlygy bolan men-menlik, býurokratçylyk ýaly häsiýetler kem-käs duş gelýär. Ýazyjy çagalary jemgyýetdäki şu nogsanlyklara üns bermäge çagyýar.

Müdiriň eseriň ahryndaky pikirleri, garaýyşlary tolgundyryjydyr: «Gör, nähili gowuja çagalalar! Getiren gülleri ýaly gowuja! Belki, bular ertirki gün bize görä has gowy adamlar bolarlar...»

Powestiň jemleýji bölümünde mekdepdäki bidüzgünçilikleriň gowulyk bile jemlenmegi okyjynyň ýüregine jüňk bolýar. Çaga dünýäsiniň täsirlilik, ýönekeýligi, enaýylygy doly öz beýanyny tapýar.

Hemra Şirowyň eserleri edebi gözleglere baýlygy, özboluşlydygy bilen özüne çekýär. Ýazyjynyň gahrymanlary şadyýan, ruhubelent, ugurtapyjy, dosta wepaly.

Umumylykda alnanda, Hemra Şirowyň özboluşly döredijiligi türkmen çagalary edebiýatynyň ösüşine uly goşant boldy.

AGAGELDI ALLANAZAROW (1948)

Türkmenistanyň Ýaşlar baýragynyň eýesi A.Allanazarow 1948-nji ýylda Tagtabazar etrabynyň Marçak obasynda dogulýar. Ol ilki oba mekdebinde, soňra Mary şäherindäki mugallymçylyk mekdebinde okaýar. Moskwanyň A.M.Gorkiý adyndaky edebiýat institutyny tamamlýar. Zähmet ýoluna «Türkmenistan» neşirýatynda redaktor wezipesinden başlaýar.

A.Allanazarow edebiýat meýdanyna 70-nji ýyllarda geldi. Onuň ilkinji goşgular ýygyny «Günüň öýi» ady bilen 1977-nji ýylda çapdan çykdy. Soňra dürli ýyllarda «Pilotkaly gyz», «Üç murtlak kapitan», «At gaýraty», «A ýazýan», «Iner ýüki» diýen ýaly kitaplary neşir etdirdi.

Çagalara şahyry A.Allanazarowyň şygryýeti, esasan, kiçi ýaşly çagalara niýetlenendir. Şahyryň goşgularynyň tematikasy giň gerime eýe bolup, olarda çaga dünýäsiniň täsinlikleri, çaganyň daşyny gurşap alan gurşawa bolan gatnaşygy baradaky mesele esas edilip alnypdyr.

A.Allanazarowyň «Günüň öýi» goşgular toplumynda milli öwüşginler, milli häsiýet oňat açylyp görkezilýär. Ýygynda girizilen goşgularda oýun işi arkaly çagalara ilkinji zähmet endikleriniň berlişi şahyryň üns merkezinde saklanypdyr.

Sahyryň poeziýasy ýakymly ýumora baýlygy, Watana bolan söýgi meselesiniň giňden orun almagy taýyndan uly ähmiýete eýedir.

A.Allanazarowyň «Çal tüýdügim», «Dagdanam beýik» kitaplary rus dilinde neşir edilip, doganlyk halklaryň körpelerine hem ýetirildi.

Şahyryň goşgularynda türkmen durmuşynyň, türkmen milli häsiýetiniň şahyrana beýany okyjyny özüne çekýär. Şahyryň şygryýetiniň çaga aňyna ýetijiligi, gозzellik duýgularyna täsir edijiligi juda güýçli.

A.Allanazarowyň döredijiligine mahsus bolan alamatlar hökmünde şu aşakdakylary bellemek mümkin.

1. Şahyr ýaşajyk gahrymanynyň psihologiýasyna gaty beletlik bilen düşünýär. Ol goşgyny özboluşly pikir bilen bezemegi başarýar.

2. Sahyryň döredijiliginde erteki görnüşi gowy işlenen. Onuň «At gaýraty» eseri erteki häsiýetli bolmak bilen çaga aňyna adamkärçilik duýgusyny, zähmete söýgi ýaly pikirleri siňdirýär.

3. A.Allanazarow öz şygryýetinde meňzermeleri we deňeşdirmeleri ussatlyk bilen ulanmagy başarýar.

4. Şahyryň döredijiliginde ýiti synçylyk duýulýar. Onuň «A ýazýan» şygrynda çaga durmuşy, çaga psihologiýasy aýdyň beýanyny tapypdyr. Goşguda heniz mekdebe barmadyk çaga hek alyp, harp ýazmagy öwrenýär. Çaga bilesigelijiligi, çaga höwesi ony erkine goýmaýar:

Tanaýan «A»-ny,
Ýazýaryn «A»-ny,
Indi köpeliýär,
«A»-laryň sany.

Maşynyň köne
Tekerne ýazdym.
Öýüň basgançak
Çykarna ýazdym...

5. Şahyryň goşgularynda tebigatyň suratyny çekmäge köp ýyk-gyn edilýär. Şahyr tebigatyň janly hem jansyz predmetlerine adam keşbini girizmegi halaýar. Şunda ol ýakymly ýumory ýerlikli ulan-magy başaýar.

Şahyryň döredijiliginde iri sýužetli eserlere hem duş gelinýär. Muňa mysal edip, «Şir hakynda erteki», «Lukman, çöl, dertli aýy hakynda erteki» diýen poemalary görkezmek bolar. Şahyr bu eser-lerinde haýyr bilen şeriň arasyndaky göreş barada sadalyk bilen ynandyryjy gürrüň berýär. Bu ertekiler çagalara ýagşy-ýamanyň nämedigini öwretmekden daşary olaryň aňyna tebigaty goramak duýgusyny hem siňdirýär.

Şahyryň «Bir bar eken...» diýen kitabyna giren goşgulary mekdep, okuw, zähmet, tebigat we beýleki temalara bölmek mümkin. Onuň «Meniň şatlygym» goşgusynyň liriki gahrymany ertir okuwa barjagyna şatlansa «Okuwçy bolsaň» sygrynyň gahrymany öz okaýşy, özüni alyp barşy barada gürrüň berýär.

A.Allanazarowyň «Aman» goşgusynda ýalta, özüne seretmeýän oglan barada gürrüň açylypdyr. Ony turuzjak bolsalar turmaýar, ýuwun diýseler ýuwunmaýar. Ol sapaga jaň bolar uçurlary mekdebe ylgaýar. Bu ýagdaýlaryň netijesi-de:

Tizden alyp sumkasyn,
Ters geýip botinkasyn,
Mekdebe gelýär günde,
Çöwre köýnek egninde...

Şahyryň «Gündeliksiz biläý, kaka» goşgusynyň körpe gahryma-ny kakasy gündeligini sorasa, gündeligim suwa gaçyp, içindäki bar başligim suw degip öçüpdir diýip ýalan sözleýär. Ol kakasyňa:

Arkaýyn bol, kaka, menden,
Gündeliksiz biläý şuny;
Käte «Tiken» gazetde-de,
Çykarýarlar «öwüp» meni...

-diýip, öz syryny özi açýar.

A.Allanazarowyň döreden eserleri özüniň milliligi, pelsepe örüsiniň çuňlугy bilen tapawutlanýar. Onuň eserlerindäki bu aýratynlygy öz döwründe ýazyjynyň eserleriniň terjimeçileri hem telim gezek belläpdiler.

Terjimeçi W.Orlow ýazyjynyň eserleriniň Moskwada çykan neşirine ýazan sözbaşysynda muny aýratyn nygtapdy: «Hatda kim-de kim entek Türkmenistanda bolmadyk-da bolsa, ol ýerde ýaşayan giň göwrümlü, mertebeli, zähmetsöýer halky görmedigem bolsa A.Allanazarowy okansoň ol ýurdy söýüp, sarpalap, hormat goýup ugraýar. Bu häsiýet diňe hakyky, milli ýazyjynyň doredijiligine mahsus...»

Şahyryň «Dost» şygrynda ýakymly, mylaýym çaga dostlугy hakynda gürrüň berilýär:

Sözümüz azaşdy
Nurnazar bilen
Ol az-kem günäkär
Azajygam men...
ýa-da
«Dost hem dosta gerek»
Diýlen gürrüň hak.
Aňsat däl ekeni,
Dostsuz ýaşamak...

Goşgularda liriki gahryman dostsuz ýaşamagyň kyndygyna düşüňär.

Şahyryň 1997-nji ýylda çapdan çykan «Şadyýan harplyk» atly kitaby körpe okyjylarda uly gyzyklanma döretdi. Kitapda geň ýumormly goşgulardyr ertekiler bar.

Şahyr «Şadyýan harplyk» eserinde türkmen elipbiýindäki harplaryň her birini durmuş mysaly bilen baglanyşdyryp, çeperçilik taýdan «janlandyryar».

A.Allanazarow diňe şygryýetde däl, prozaçy hökmünde-de çagalara we ýetginjeklere gyzykly eserleri hödürledi. Onuň «Ýedi däne» powestinde çaga durmuşynyň gyzykly hem çylşyrymly meseleleri gozgalyp, powestiň terbiýeçilik ähmiýeti ýokary derejä görterilipdir.

«Iner ýüki» powestinde türkmeniň asylly däpleriniň ýaş nesle geçişi baradaky mesele ynandyryjy beýanyny tapypdyr. Uruş ýyllarynyň çagalarynyň kyn durmuşy, ýeňşi ýakynlaşdyrmak üçin tylda alyp baran janaýamazakly göreşleri baş gahryman Ýazlynyň çeper keşbi arkaly teswirlenipdir.

Powestde ýazyjy sýužet ýordumyny ähli wakany gahrymanynyň adyndan beýan etmek bilen ösdüripdir. Eserde Watançylyk urşy ýyllarynda, atalaryň, agalaryň ornuny eýelän gelin-gyzlaryň, çagalaryň zähmetsöýerligi, wepadarlygy baradaky mesele teswirlenýär. Ýazyjynyň gahrymany Ýazly fronta giden agasynyň yzynda galmak bilen başardygyndan maşgalanyň mertebesini saklamaga, goramaga çalyşýar.

A.Allanazarowyň köptaraply döredijiligi öz täsinligi we okyjyny özüne çekijiligi taýyndan uly ähmiýete eýedir.

TÜRKMEN ÇAGALAR EDEBIÝATY XX ASYRYŇ SEGSININJI ÝYLLARYNDA (1980-1991)

80-nji ýyllar jemgyýetdäki düýpli öwrülişikleriň ýyllary hasaplanýar. 80-nji ýyllaryň ortalarynda üýtgedip gurmak, aç-açanlyk syýasaty tutuş ýurdy gurşap aldy. Ähli pudaklarda guramaçylyk meseleleri boýunça täze ünlülere geçildi. Şol sanda edebiýat hem täze pikirleniş ýoluna düşdi.

Bu ýyllarda türkmen çagalar edebiýatynyň ösmegi üçin hem alada güýçlendirildi. Çagalar hem ýaşlar üçin neşir edilýän gazet-žurnallaryň hataryna ýene dört neşir goşuldy. 1982-nji ýyldan «Körpe»-«Мальш» žurnaly, 1986-njy ýyldan «Ýaşlyk»-«Юность» žurnaly çykyp başlady. «Mydam taýýar» gazetiniň hem rus dilinde neşiri

«Всегда готов» ady bilen neşir edilip başlandy. Jemi hasaba alnanda, çagalar hem ýaşlar neşirleriniň sany «Pioner» žurnalyny hem goşsaň, ýedä ýetirildi.

80-nji ýyllarda türkmen çagalar edebiýaty bütindünýä edebiýatynyň derejesinden seredeniňde juda uly belentliklere ýetmegi başardy. Çagalar şygryýetiniň pikir-gözellig tarapy has-da kämilleşdi. Döredilýän eserleriň çeperçilik ussatlygy, pikir-tematik ýaýrawy has kämil derejä ýetdi. Çaga dünýäsini, psihologiýasyny içgin hem düýpli öwrenmäge, umumylykdan, deklertiwlükden gaça durup, anyklyga, täsirliilige, çeper beýan etmäge tarap giň ýol açyldy. Şu ýyllara çenli gazanylan uly sepgitleriň ýene-de biri çeper eserlerde çagalaryň ýaş aýratynlygynyň nazara alnyp başlanmagydyr.

Ýazyjy-şahyrlar 80-nji ýyllarda edebiýatyň täze talaplaryna laýyklykda öz eserlerini okyjylara hödürlediler. Edebiýat meýdanyna täze gelen zehinler Myratgeldi Söýegow, Gurbanýaz Daşgynow, Otuz Ýowyýew, Giçgeldi Aşyrow, Seýitmämmed Hydyrow, Narmeňli Kaharowa ýaly döredijiler žanr, mazmun, çeperçilik taýdan täzeçillik gözleglerine eýe bolan eserleri döredip başladylar. Tebigat we haýwanat dünýäsi çagalar edebiýatynyň esasy temalary bolmagynda galdy. Ý.Pirgulyýew «Sülgüniň sesi», «Günüň çagalary», H.Şirow «Ýaşyl kitap», G.Çöliýew «Jeren bilen Bahar» goşgular ýygyndylaryny tebigat täsinliklerine bagyşlapdyrlar.

G.Çöliýewiň «Watan hakynda aýdym», K.Nurbadowyň «Muhtar aga», «Ekerem» poemalarynda Watana, il-halka söýgi temalary öz beýanyny tapdy.

Ozaldan islenilip gelinýän ertekiçilik däbi boýunça-da birnäçe eserler döredildi. M.Söýegow «Ýarganat», H.Şirow «Gysganç bulut», Ý.Pirgulyýew «Oklukirpi we goýun kirpisi», «Lukman Hekim» A.Mämmedow «Patyşa, ogly we tylla hakynda erteki» erteki-poemalaryny döredip, ertekiçilik däbini has-da kämilleşdirdiler.

K.Taňrygulyýewiň «Ýartygulagyň, Şyrdagyň, Pilmahmydyň syňahatlary» (1980) eseri erteki sýužetlerini kyssada işlemekligiň täzeçe nusgasy boldy. Awtor bu eserinde erteki gahrymanlaryny biziň günlerimize getirmek bilen olaryň çeper keşplerine täzeçe many-mazmun bermegi başarypdyr.

Şahyr H.Şirowyň 70-nji ýyllardan başlanan edebi döredijiligi türkmen çagalar edebiýatyna ajaýyp eserleri sowgat berdi. Şahyryň 80-nji ýyllarda çagalara niýetlenilen «Guş hiňňildigi», «Towşan yzlary», «Meni mekdebe ýazyň!», «Ýaşyl kitap», «Kagyz gapylar», «Mukaddes çörek», «Daljygan at» ýaly kitaplary neşir edildi.

Öz ömrüni çagalar edebiýatyna bagyşlan şahyr Giçgeldi Aşyrow (1942–2002) dürli ýyllarda «Şadyýan çeşme», «Gazojak aýdymy», «Akja köşek», «Jadyly saçak», «Pirre ýurduna syýahat», «Çörek hakda aýdym», «Mährem ýürek» atly kitaplaryny körpe okyjylaryna hödürledi. Onuň «Gel, myhman!» atly goşgusynda şeýle setirler bar:

Gül ýüzüni göreýin,
Gel, myhman, geç törüme!
Gök çay demläp bereýin,
Gel, myhman, geç törüme!

Baldan bolsun sözleriň,
Güliden bolsun sözleriň,
Gülüp dursun gözleriň
Gel, myhman, geç törüme!

Ýüregimiň örki sen,
Bagtly öýüň görki sen,
Dostlugymyz berkesin,
Gel, myhman, geç törüme!

Goşgudan görnüşi ýaly, şahyryň duýguçyl liriki gahrymany juda myhmansöýer. Türkmeniň döp-dessurynda ymykly orun alan bu ajaýyp däbe şahyr çaga psihologiýasyna laýyklykda çeper many-mazmun bermegi başarypdyr.

Ýaş ýazyjy G.Daşgynow bu ýyllarda «Öweý ene» (1981) atly powestini döretdi. Powestde beýan edilýän wakalar türkmen çagalar edebiýatynda täze synanyşykdyr. Öweý enäniň elinde kemala gelýän oglanjyk Tirkeşiň keşbi ýatda galyjy keşp bolup, edebiýatyň taryhyna girdi.

80-nji ýyllaryň çagalar edebiýatynda uruş temasyndan hem birnäçe eserler döredildi. Edebiýatyň halypa wekilleriniň biri bolan Anna Paýtyk 60-njy ýyllarda döreden «Uruş döwrüniň oglany» diýen powestiniň gös-göni dowamy bolup durýan «Arkadagym agtyklar» (1981) atly powestini döretdi. Powestleriň ikisi bilelikde aýratyn kitap edilip çykaryldy.

Anna Paýtyk (1928–2006) Mary welaýatynyň Sakarçäge etrabynyň Akýap obasynda eneden bolýar. Ol obasyndaky orta mekdebi gutaranson, Marynyň Hydyr Derýaýew adyndaky mugallymçylyk mekdebinde, soňra Magtymguly adyndaky TDU-da okap, ýokary bilim alýar.

Anna Paýtyk «Edebiýat we sungat» gazetiniň, «Garagum» žurnalynyň redaksiýalarynda, radioda, teleýaýlymlarda dürli wezipelerde, «Naýza» kinožurnalynyň jogapkär redaktory hem bolup işleýär.

Ol döredijilik işine çeper edebiýatlary terjime etmekden başlapdyr. 1966-njy ýylda onuň «Uruş döwrüniň oglany» diýen powesti çapdan çykýar. Ol 20-ä golaý çeper kitaplaryň awtorydyr.

Zehinli ýazyjy Anna Paýtygyň «Meniň dostum Meleguş», «Gyzyl mugallym», «Ýurt eýesi», «Arkadagym agtyklar», «Eneler ukla-maýarlar», «Post №1», «Çalşylan gapjyk» powestleri, «Darkaş» romany we beýleki eserleri bilen tanalýar. Bu eserleriň köpüsi rus, ukrain, nemes, Pribaltika halklarynyň dillerine terjime edildi, ol eserleriň esasynda kinofilmler döredildi.

«Arkadagym agtyklar» (1981) powesti uruş döwrüniň aýy günleri we parahatçylyk döwri barada ýazylan.

Eserden belli bolşy ýaly, kakalary, garyndaşlary, obadaşlary Watan goragyna giden, esasy dört oglanjygyň agyr ykballarynyň üsti bilen, tutuş obanyň kyn, agyr günleri, başdan geçirenleri çeper teswirlenýär. Oglanlaryň agzybirligi, oba kömek edişleri, hatda urşa kömege gitjek boluşlary... okyjyny ýürekden kanagatlandyrýar.

Kitabyň ikinji bölümünde bu ýigitleriň perzentleri barada, esasanam Mihail Antonowyň Leningraddan Türkmenistana öz maşgalasy bilen myhmançylyga gelşi hakynda gürrüň berilýär. Uruşdan soňky abadan durmuş, täzeden galkynyş döwri suratlandyrylýar. Mihail Antonow maşgalasy bilen Kössegiň öýlerine gelýär.

Eserde türkmen halkynyň myhmansöýerliginiň, birek-birege golladaw berip, zähmet çekişleriniň teswiri gaty täsirli. Mürtiniň alakanyň hininden bugdaý dänelerini tapyp, ony hem Illi aganyň sadakasyna berşi, leningradly nätanyşlar bilen Kössegiň mamasynyň duşuşygy we Kössegiň demir ýol menzilinde bolup geçen ilkinji duşuşyklary gaty ynandyryjy beýan edilýär.

Anna Paýtyk bu ajaýyp eserinde uruş ýyllarynyň wakalaryny ussatlyk bilen teswirläp bilipdir. Diňe munuň bilen çäklenmän, uruşdan soňky ýyllary hem çeper suratlandyrypdyr. Ýazyjy eseriň üsti bilen ata-babalarymyza, mert-gerçek ýigitlerimize, gerek ýerinde mert, çydamlylyk bilen zähmet çeken enelerimize bolan sylagy, hormaty, buýsanç duýgusyny has-da oýarýar.

Türkmen şygryýetiniň uly halypalarynyň biri A. Atabaýew bu ýyllarda çagalar üçin hem birnäçe şygrylary, poemalary döretdi. Onuň «Bagşy bilbil», «Boý derege boý gerek» kitaplary we dünýä çagalar edebiyatyndan eden terjimeleri çagalar edebiyatynyň altyn hazynasyna mynasyp goşant boldy.

Türkmen çagalar hem ýetginjekler edebiyatynda zehinli ýazyjy Rejepmyrat Durdyýewiň mynasyp orný bar. Ýazyjy 80-nji ýyllarda öndümlü işläp, okyjylaryna ajaýyp eserleri hödürledi. Ol özüniň «Nowça» (1980), «Mukaddes der» (1981), «Men baharda gelerin» (1983), «Durmuş bosagasy» (1983), «Ilkinji bahar» (1985), «Durnalar gaýdyp gelende» (1988) yaly ilhalar eserleri bilen edebiyata täze bir üýtgeşik zehiniň gelendigini ykrar etdirdi. Baryp 70-nji ýyllarda onuň «Oragatdy» atly ikinji kitaby ýazyja meşhurlyk getirdi, hatda ol türkmen çagalar edebiyatynyň-da misilsiz üstünligi boldy.

Görnükli ýazyjy Hudaýberdi Diwangulyýew türkmen prozasynda galamyny ezberlik bilen işledip bilýän, döreden täsin çeper keşpleri bilen okyjyny oýlandyrmagy başaryan ussat ýazyjylaryň hatarynda tanalýar. Onuň dürli ýyllarda döreden «Dumana duwlanan dünýä» (1980), «Ganatlylar mekanyna syýahat», «Şatlyk Şemseddinowyň doglan güni» (1984), «Göwher ýüzüklige gelin» (1988), «Dirilik suwunyň gözleginde» (1984) atly ylmy-fantastik eserlerinde öňe sürülýän pikirler, ylmy çaklamalar ýazyjynyň döredijilik gujurnyň

giň gerimlidigini, çuňňur çeperçilik gözleglerine baýdygyny subut edýär.

Öz manyly döredijilik ýollaryny gönüden-göni çagalara edebiýatyna bagyşlan ýazyjy-şahyrlarymyz bilen birlikde ulular edebiýatynyň görnükli wekilleri hem çagalara niýetläp döreden ýokary çeperçilik derejeli eserleri bilen edebiýatyň bu ugruny baýlaşdyrdylar.

K.Gurbannepesowyň «Ýaz şemaly», Ý.Pirgulyýewiň «Älemgoşar» (1982), «Keyigokara» (1983), A.Annaberdiniň «Bugdaýly meýdan» (1982), «Şadyýan suratlar» (1983), O.Annayewiň «Gözellige gezelenç» (1980), G.Çöliýewiň «Aý çagalary» (1980), «Gara gumly oylan» (1980), H.Nurmyradowyň «Meniň bagymda» (1980), G.Daşgynowyň «Altyn ganatly guw» (1985), Tagan Söhbedowyň «Gizlenme sen nurlu gün» (1981), «Aşgabadym – göwün şadym» (1982), «Bathyzyň bahary» (1984), Muhammetmyrat Kömekowyň «Bägül hakda ballada» (1981), «Çeper eller» (1985), çagalara edebiýatynyň täze zehinleri Otuz Ýowyýewiň «Säher şemaly» (1982), «Güllerini açylyan wagty» (1982), N.Kaharowanyň «Çopan gyzjagaz» (1981), «Ýedi reňk barada söhbet» (1983) atly goşgular ýygyndylary 80-nji ýyllarda çagalaryň söýgüli kitaplaryna öwrüldi.

Çagalara şahyry Kasym Nurbadowyň çagalara üçin ilkinji goşgular ýygyndysy 1979-njy ýylda «Ýedigen» ady bilen neşir edildi. Soňky ýyllarda K.Nurbadow «Garagumda ýagyş ýagýar», «Maňa ýumuş buýursalar...», «Deňziň düýbündäki öý» ýaly kitaplaryny körpe okyjylaryna sowgat berdi.

Kasym Nurbadowyň sygryýetiniň esasy bölegi kiçi ýaşly çagalara niýetlenen, şonuň üçinem bu goşgularyň dili, görnüşi, beýan edilýiş usuly adatdakylardan tapawutlanýar.

Şahyr diňe kiçi ýaşly çagalara gyzyklandyrjak pikirleri, wakalary, söz oýnatmalary, sanawaçlary oýlap tapýar we üýtgeşik görnüşde çaga hödürleýär.

«Wafli» goşgusynda liriki «meniň» pikirleri sadalygy bilen okyjyny özüne çekýär, onuň aýdýan sözleri kiçi ýaşly çaga üçin gaty gyzykly.

Barýardyk biz «Raf»-ly
Ýadyma düşdi wafli.

Sumkamda wafli bar,
Açylmadyk gaply bar.

Alaýyn-da açaýyn,
Paýlaýyn men ählisin.
Pikir etmesin iller
Gysganýar diýip wafllisin.

Uly ýaşly okyjy üçin goşgy ýöntem ýaly bolup görünse-de, söz oýnatmalaryň başarjaňlyk bilen ulanylmagy goşga üýtgeşik şekil hem mazmun beripdir. Bu zatlary başarmak üçin bolsa ýazyja çaga psihologiýasyny gowy öwrenmek gerek bolandyr.

Halk döredijiliginiň äheňlerinden peýdalanmak şahyryň döredijiligine mahsus häsiýetleriň biridir. Halkyň arasynda bar bolan sanawaçlary täze mazmuna getirip işlemek bilen şahyr uly utuş gazanýar. Onuň «Ýedigen», «Bir diýenim bit», «Nirä barýaň towşanjyk», «Towuklaryň sanawajy», «Nahardan soň sanalýan sanawaç» atly goşgulary diňe bir adaty sanawaç bolman, terbiýeçilik taýdan hem ähmiýetli goşgulardyr. Olarda çaganyň aňyny ösdürmäge hem ýygyn edilýär.

Dur stoluň üstünde
Ýuwulmaly gap-çanak:
1 okara,
2 saç,
3 sanam ak çäýnek.
4 stakan,
5 kepgir,
6 sany tabak bar.
7 sany tarelka,
8 sany ýabak bar.
9 sany kâse bar,
10 sanagam çemçe bar.
Ýeke-ýeke ýuwaýsak.
Hemmesi näçe bor?

Görnüşi ýaly goşguda diňe sanlara bolan gyzyklanma döredilmän, eýsem çaganyň psihologik ösüşine-de üns çekilipdir. Bu meselede çagajygyň özem bilmän sanlar bilen gyzyklanmany, gap-gaçlary arassa saklamany öwrenýär.

Şahyr birnäçe poemalaryň hem erteki-poemalaryň awtorydyr. Onuň «Bir kitabyň 5 sahypasynyň başdan geçirenleri» atly kiçi ýaşly çagalar üçin niýetlenen poemasy kitaby hormatlamagy, ony aýawly saklamagy ündeýär. Körpe okyjy ýyrtylan sahypalaryň nä güne düşendigine gynanýar.

1980-nji ýylda çagalar şahyry Ý.Pirgulyýew tarapyndan toplanyp, çapa taýýarlanan «Dür däneleri» atly ýygnynda nusgawy edebiýatymyzyň çagalara we ýetginjeklere niýetlenen şygrylary ýerleşdirilipdir.

Filologiýa ylymlarynyň kandidaty Allaberdi Oraztaganowyň çapa taýýarlamagynda neşir edilen «Türkmen sowet çagalar poeziýasynyň antologiýasy» (1988) 80-nji ýyllaryň çagalar edebiýatynda möhüm ähmiýete eýe bolan neşirdir. Antologiýada asyryň başlaryndan başlap çagalar üçin eser döreden şahyrlarymyzyň döredijiliginden gözbaş alýan türkmen çagalar şygryýeti doly şöhlendirilipdir.

Daşary ýurt çagalar edebiýaty bilen çeper terjime arkaly edebi gatnaşyklar dowam etdirildi. Gyrgyz ýazyjysy Şükürbek Beýşanallyýewiň «Kyçan», özbek ýazyjysy Hudaýberdi Tuhtabaýewiň «Sary döwe atlanyp...», garagalpak ýazyjysy Gaýypbergen Tülepbergenowyň «Ukusyz gijeler» powestleri 80-nji ýyllarda edilen terjimeleriň arasynda hasam tapawutlanýar. Şeýle hem bu ýyllarda «Çeşmeleriň owazy» ady bilen doganlyk respublikalaryň çagalar ýazyjy-şahyrlarynyň eserleri türkmen diline terjime edildi. «Belorus çagalar edebiýatynyň antologiýasy» hem (1988) bu ýyllarda edilen terjimeleriň hatarynda mynasyp orny eýeleýär.

Çagalar üçin dünýä edebiýatynyň nusgalarynyň terjime edilmegi uly ähmiýete eýedir.

80-nji ýyllarda türkmen çagalar edebiýatynyň meselelerine, çagalar üçin eserler döreden ýazyjy-şahyrlaryň döredijiligine hasam içgin üns berlip başlandy.

K.Taňrygulyýewiň «Çagalar edebiýaty ösüş ýolunda» (1980), «Ýagty geljegimiziň hatyrasyna» (1980), S.Gurbanowyň «Çagalar

poeziýasy täsin bolmalydyr» (1980) atly çagalar edebiýatynyň dürli meselelerine bagyşlanan makalalarynda bu ugurdan jaýdar pikirler orta atylýar.

Belli çagalar ýazyjysy hem-de çagalar edebiýatyny öwreniji alym K. Taňrygulyýewiň Türkmenistanyň ýokary we ýörite orta okuw mekdepleriniň talyplary üçin «Türkmen çagalar edebiýaty» (1980) okuw gollanmasy neşir edildi.

Ýurdumyzyň çäklerinden daşda-da türkmen çagalar edebiýaty, türkmen çagalar ýazyjylarynyň döredijiligi baradaky makalalaryň ençemesi neşir edildi. Moskwanyň «Детская литература» žurnaly 1981-nji ýylyň iýul sanyny türkmen çagalar edebiýatyna bagyşlapdy. Munda çagalar edebiýatyna hyzmat eden ýazyjylardyr şahyrlaryň, aýratyn hem çagalar ýazyjylarynyň eserleri, olaryň ýykgyň edýän ugurlary, temalary, çagalar edebiýatynyň şol günki ýagdaýy barada söhbet açylýar.

Jemläp aýdanymyzda, 80-nji ýyllar türkmen çagalar edebiýatynyň iň kämilleşen döwri hasaplanýar. Eserleriň ideýa-çeperçilik derejesi has kämilleşdi, žanr taýdan has baýlaşdy, tematik örüsi giňedi. 80-nji ýyllaryň çagalar edebiýaty ozalky ýyllarda ýetilen sepgitleri çuňňyr özleşdirip, täze-täze sepgitlere ýetmegi başardy.

GARAŞSYZLYK EÝÝAMYNYŇ TÜRKMEN ÇAGALAR EDEBIÝATY

Garaşsyzlyk eýýamynyň edebiýaty türkmen milletiniň täze zamanadaky ruhy derejelerini, aňýetini, garaýyşlaryny kesgitleýär, şöhlendirýär, milli häsiýetlerini açyp görkezýär. Bu döwrüň edebiýatynyň önünde özbaşdak Döwlete eýe bolan türkmen halkynyň täze asyrdaky ýeten derejesini, millet hökmündäki döwrebap ýaşayyş-durmuş pelsepesini açyp görkezmek wezipesi ör boýuna galýar.

Garaşsyzlyk eýýamında türkmeniň söz ussatlary tarapyndan netijeli, saldamly işler edildi. Çeper, ylmy hem publisistik kitaplaryň birnäçesi neşir edildi. Ýazyjy-şahyrlarymyz, edebiýatçy alymlarymyz, publisistlerimiz, dramaturglarymyz hem terjimeçilerimiz ýurdumyzyň metbugat neşirlerinde zýygiderli, yhlas hem hyjuw

bilen okyjylara öz zähmetiniň miwelerini hödürlediler. Şol eserlerde milletiň galkynyş ýolundaky bütewi ymtylyşlary, ýeten sepgitleri, ösüş derejesi, özgerişi, milli öwüşgine eýe bolan häsiýetleri öz beýanyny tapdy. Türkmen edebiýaty millilik hem erkinlik ruhunda kemala gelip başlady.

Garaşsyzlygymyzy almagymyz bilen diňe bir halkymyzyň ýa-da ýurdumyzyň taryhynda däl, eýsem, edebiýatymyzyň taryhynda-da täze döwür başlandy.

Şahyrlarymyz mukaddes Garaşsyzlyk, Watan, Bitaraplyk, ruhubelentlik, Diýarymyzda alnyp barylýan ajaýyp işler, halkymyzyň, ýurdumyzyň şu güni we ertiri baradaky oý-pikirlerini şygyr setirleriniň üsti bilen beýan etdiler. Şygryýet meýdanynda täze zehinleriň sany artyp ugrady.

Garaşsyzlyk döwriň poeziýasy ýurdumyzda durmuşa geçirilýän il-ýurt bähbitli işleri wasp etmek we ajaýyp geljege umyt bildirmek bilen okyjynyň kalbynda il-ýurda, Watana, zähmete söýgi döretmäge, şunuň üsti bilen jemgyýetimiziň ösüşini has-da çaltlandyrmaga goşant goşmaga çalyşdy. Şygryýetimizde publisistik äheň has-da güýçlendi.

Täze döwrümiziň, beýik zamanamyznyň ruhuna laýyklykda ösüp, täze belentliklere tarap barýan, wakalara, ýurdumyzda bolup geçýän beýik özgerişliklere çalt seslenip bilýän hekaýa görnüşiniň gerimi barha giňelýär. Olarda Garaşsyzlyk ýyllarynda türkmen halkynyň ruhy durmuşynda bolup geçýän aň özgerişlikleri, halkyň, ata Watanyna, ene topragyna bolan çäksiz söýgüsi, guwanc duýgulary öz beýanyny tapýar.

Garaşsyzlygyň gelmegi bilen edebiýatyň beýleki görnüşlerinde bolşy ýaly, şygryýetde hem tema, öňe sürülýän pikir, many-mazmun babatda uly özgerişlikler, täzelikler göze görünüp ugrady. Türkmen şygryýetiniň B.Hudaýnazarow, A.Atabaýew, N.Rejebow, A.Agabaýew, G.Şagulyýewa, K.Taňrygulyýew, G.Daşgynow ýaly görnükli wekilleri mukaddes Garaşsyzlygymyzyň waspyny edip, öz ýürek owazlaryny okyja hödürlediler.

Berdinazar Hudaýnazarow Garaşsyzlygyň ilkinji waspçylarynyň biri bolmak bilen täze eýýamyň şahyrana ruhuny öz şygyrlarynda ber-

megi başardy. Şahyryň «Serdar», «Türkmenistan hakynda aýdym», «Duzuň haky», «Garaşsyzlygyň müň günü» atly ajaýyp şygrylarynda Ata Watana, mukaddes Garaşsyzlygymyza, Türkmenistanyň ilkinji Prezidentine bolan söýgüsi öz beýanyny tapýar.

Türkmen şygryýetinde ilkinji bolup, uzak garaşdyran Garaşsyzlygymyzyň waspyny ýetiren şahyrlarymyzyň biri-de Atamyrat Atabaýewdir.

Goý, güller açylsyn sähraň ýüzünde,
Asmanymyz rehnet nuruny saçsyn!
1991-iň güýzünde,
Ata Watan – Türkmenistan – Garaşsyz!

Setirler aýdym bolup, Garaşsyzlygyň jarçysy bolup ýaňlandy.

A.Agabaýewiň döwrüň sesine ses goşýan, möhüm meseleleri beletlik bilen gozgaýan çeper publisistikasy edebiýatyň bu žanrynyň döwrebaý ösüşine goşant boldy. Ol Türkmenistanyň Garaşsyzlygyny, baky Bitaraplygyny, türkmen halkynyň täze durmuşyny, ýurdumyzda amala aşyrylýan beýik işleri uly joşgun bilen wasp edýän şahyrlaryň biridir. Ol Garaşsyz döwletimizde ýa-da dünýäniň haýsydyr bir ýerinde türkmen döwletine, türkmen halkyna dahylly bolup geçýän her bir esasy waka gyzgyny sowamanka ýa-ha goşgy bilen, ýa-da publisistik makala bilen seslenýär. Şahyryň dürli ýyllarda döreden «Türkmenim», «Türkmen mukamy», «Türkmenistan hakynda aýdym», «Täze ýol bilen», «Pariž elleşi», «BMG-niň baýdaklary», «Ruhy orkestr», «Meniň ýurdum bitarap» we beýleki onlarça goşgulary publisistik eserlerdir.

Şahyr Türkmenistanyň Garaşsyzlygynyň müň günlük senesi mynasybetli «Müň gün» poemasy ny ýazdy.

Garaşsyzlyk eýýamynyň çagalar edebiýatynda K.Taňryguleýew, H.Şirow, R.Durdyýew, A.Rahmanow, K.Nurbadow, A.Allanazarow, Hally Seyit ýaly ýazyjy-şahyrlar gyzykly eserler bilen öz ýaş okyjylaryny begendirdiler.

Garaşsyzlyk ýyllarynda türkmen şahyrlarynyň birnäçesiniň çagalara bagyşlanan eserleri kitap edilip çykaryldy. Bu goşgular hem

poemalar ýgyndylarynda türkmen çagalar poeziýasynyň öňki ýyllardaky ýeten derejelerine daýanylyp, täze many-mazmuna ýugrulan eserler körpe okyjylara hödürlendi.

K.Taňrygulyýewiň «Jadyly däne» (1993), H.Şirowyň «Pul top-laýan pişik» (1994), «Saýlanan eserler» (1992), A.Akmyradowyň «Goňşymyzyň horazy» (1994), T.Ýaýlanyň «Didaryň bilýän zat-lary» (1994), B.Ylýasowanyň «Heseliň towşanjygy» (1992), A.Allanazarowyň «Bir bar eken» (1991), «Şadyýan harplyk» (1993), A.Esenowyň «Tanyş boluň: Gülaýym» (1993), A.Hydyrowyň «Aza-şan kölege» (1993), S.Hydyrowyň «Enemiň hüwdüsi» (1994), K.Nur-badowyň «Ak öý» (1993), H.Nurmyradowyň «Baky bergidar» (1993), «Tapmaçalar» (1995), A.Rahmanowyň «Oglanjyk we ýagşylyk» (1997) A. Annaberdiniň «Otluga siňen ýodalar» (1994) atly goşgular hem poemalar kitaplary çagalaryň ruhy dünýäsini baýlaşdyrmakda möhüm ähmiýete eýedir.

H.Şirow, K.Nurbadow, A.Rahmanow ýaly çagalar şahyrlary «Gara-gum», «Ýaşlyk» žurnallarynyň, «Edebiýat we sungat» gazetiniň sahypalarynda çagalar üçin şygrylary bilen zýygiderli çykyş edip dur-dular.

Garaşsyzlyk ýyllarynda çagalar kyssasynda-da birnäçe ilhalar eserler döredildi. Zehinli prozaçy Rejepmyrat Durdyýew Garaşsyzlyk ýyllarynda has öndümlü işläp, çagalaryň we ýetginjekleriň ýatda galyjy, täsin çeper keşpleriniň birnäçesini döretdi. Ýazyjynyň ähli gahrymanlary ýuka ýürekli, inňän duýgur, ýüregi gowulyga ymytlyan adamlar. Olar mydama gözlegde. Ýazyjynyň gahrymanlary haýsydyr bir ülnülere laýyklykda hereket etmän, durmuşa özbaşdak düşünmäge çalyşýarlar, durmuşdaky menzili özleriçe geçmegi gowy görýärler. In gyzykly zadam, olaryň ählisine sadalyk mahsus.

Ýazyjynyň «Ak derekleriň aýdymy» (1994) atly kitabynda ýerleşdirilen powestler hem hekaýalary ýaşlaryň dünýägaraşýndan, olaryň edýän arzuwlaryndan söhbet açýar. R.Durdyýewiň çagalara niýetlenen hekaýalary «Watan säheri» diýen at bilen ýörite kitap edilip (1993) çykaryldy. Ol ýaşajyk okyjylaryň göwünlerinden turdy, olaryň söýgüsini gazandy. Hekaýalar toplumynda edep-ekramlylyk, tebigaty söýmek we ony goramak, mähir-mylakatlylyk, dostluk-doganlyk,

sowatly bolmaga, dürli hünärlere höwes, zähmete söýgi barada gyzykly hem çaga aňyny terbiýeleýji söhbet açylýar. R.Durdyýewiň «Keremli soltana sowgat» (2000), «Bagtyýarlyk gülleri» (2003) hekaýalar ýygyndylary döwrebaplygy has tapawutlanýar.

Garaşsyzlyk ýyllarynyň türkmen çagalar şygryýetini döwrebap hakyky manysyndaky çaga niýetlenen täsin goşgular bilen bezemäge mynasyp goşandyny goşan Hemra Şirow çagalar prozasynda-da kämil eserleriň birnäçesini döretdi. Ýazyjynyň «Jadygöýüň ýolkasy» (1992) powestler hem hekaýalar ýygyndysyna giren «Itleriň durmuşy», «Höwürtge», «Mekdep jaňy, direktor we beýlekiler» powestlerinde çaga dünýäsiniň täsinliklerini açyp biljek, şeýle hem şol dünýä estetiki-emosional taýdan täsir edip biljek tärler ussatlyk bilen ulanylýar.

Garaşsyzlyk ýyllarynyň çagalar edebiyatyna T.Sadykowiň «Kim gowy?» (1991), A.Allanazarowiň «Ertekiler» (1993), «Gyr atyň howalasy» (1998), A.Aşyrowiň «Şaýly tahýa» (1993), A.Çopanowiň «Howsalaly günler» (1993), O.Guwanjalyýewiň «Ganatly ýylan» (1994) ýaly eserler ýygyndylary hem mynasyp goşant boldy. Mundan başga-da Garaşsyzlyk ýyllarynda döredilen Türkmen döwlet neşirýat gullugy tarapyndan türkmen halk döredijiliginiň dürli görnüşleri boýunça ýygyndylar, şeýle hem XX asyr türkmen edebiyatynyň görnükli wekilleri B.Kerbabayewiň, A.Gowşudowiň, N.Saryhanowiň, H.Ysmaýyloviň we beýlekileriň çagalara niýetlenen eserleri aýratyn kitaplar edilip çykaryldy.

Garaşsyzlyk ýyllarynda türkmen çagalar dramaturgiýasynda H.Şirow, K.Nurbadow, A.Çopanow ýaly awtorlar drama eserlerini döredtiler. Şolardan Hemra Şirowiň «Göroglynyň ýaşlygy» atly drama eserini örän şowly çykan eser hasaplamak bolar. Dramanyň çagalarda watançylyk, gahrymançylyk, edermenlik, ulyny sylamak ýaly häsiýetleri terbiýelemekde uly ähmiýeti bar. Görogly atasy Jygalybeg bilen Huňkar patyşadan gaçyp gaýdandan soň dagda mekan tutýar. Ýöne bu ýerde diňe eposyň gahrymanlary hereket etdirilmän, öňe sürüljek bolunýan ideýa baglylykda ýazyjynyň öz döreden gahrymanlary hem esere goşulýar. Edil özleri ýaly Huňkardan gaçyp ýören Allak atly bir türkmen ýigidi bular bilen dertdeş hem ýürekdeş bolup,

olara kömek edýär. Eser gyzykly okalýar. Ýazyjy köp sözler bilen çagalary ýadadyp durman, tiz-tizden esasy hereketleri beýan edipdir.

Garaşsyzlyk ýyllarynda türkmen edebiyatynyň çeperçilik derejesiniň kämilleşmeginde onuň dünýä edebiyaty bilen ugurdaşlykda, oňa ses goşup ösmeginde çeper terjimäniň ähmiýeti uly boldy.

Garaşsyzlygyň soňky ýyllarynda terjime edilýän eserleriň geografıyasy has-da giňeldi. Dünýä edebiyatynyň iň gowy eserleriniň türkmen diline terjime edilmegi dowam etdirildi. Inlis, nemes, pars we beýleki dillerden göni, asyl nusgadan terjime etmek işi başlandy.

Muňa mysal edip, inlis ýazyjysy D.Defonyň «Robinzon Kruzonyň başdan geçirenleri» romanyny, nemes ýazyjylary doganlar Grimmiň «Bremen sazandalary», inlis ýazyjysy O.Waýldyň «Garasöýmez äpet», J.Rodariniň «Çipollinanyň başdan geçirenleri», amerikan ýazyjysy F.Baумыň «Öz ýurdunyň jadygöýi» eserlerini, rus ýazyjysy L.Laginiň «Goja Hottabyç» erteki-powestini we başga-da ençeme eserleri görkezmek bolar.

«Dünýä edebiyatyndan nusgalar» ady bilen dünýä edebiyatynyň altyn hazynasyna girýän näýbaşy eserler 4 sany kitapda jemlenip, örän gysga döwürüň içinde mekdep kitaphanalary üçin neşir edildi.

Ýurdumyzda çykýan gazet-žurnallaryň sahypalarynda hem dünýä belli ýazyjylaryň, şahyrlaryň eserleri terjime edilip, yzygiderli çap edildi.

TÜRKMEN ÇAGALAR DRAMATURGIÝASY

Türkmen çagalar dramaturgiýasy özboluşly edebi ugur hökmünde otuzynjy ýyllaryň ikinji ýarymynda döräp başlady.

Çagalar dramaturgiýasy poeziýa, proza bilen aýakdaş gidip bilmedi. Aslynda bu ugurda eser az ýazyldy.

Otuzynjy ýyllaryň ikinji ýarymynda H.Şükürowyň «Iki dost», D.Agamämmedowyň «Kör garga», B.Annanurow bilen A.Aleksandrowyň «Ýartygulak» dramalary halk döredijiliginiň täsiri esasynda ýazylan, çagalar üçin döredilen ilkinji drama eserleri hökmünde bellidir.

Uruş ýyllarynda hem-de uruşdan soňky ýyllarda A.Annanurow bilen A.Aleksandrowyň halk döredijilik ýordumy esasynda ýazylan «Ýartygulak», D.Agamammedowyň «Ýaş partizan», A.Begjanowyň «Geçemen» pýesalary çagalar üçin niýetlenipdi. Soňky ýyllarda welin, meselem, altmyşynjy ýyllarda çagalar üçin pýesalaryň ençemesi döredildi.

«Çagalar üçin pýesalar» diýen at bilen bir perdeli pýesalaryň ýygyndysy neşir edildi. Ýygynda A.Durdyýewiň «Gahar» N.Baýramowyň «Aýaz baba gelende», D.Berdiýewiň «Dawaly portfel» ýaly pýesalarynda zähmet terbiýesini bermek ýaly mesele öňe sürülýär. «Gaharda», «Dawaly portfelde» özlerini bibaş alyp barýan çagalaryň üstünden düşülýär. Şu häsiýet bu pýesalardan has soň B.Suwhanowdyr A. Mämiliýew tarapyndan ýazylan «Wellek bilen Lallyk» atly gurjak oýnuna-da mahsus. Bu pýesada iki sany işýakmaz ýalta paş edilýär.

P.Körpäýewiň «Ilkinji kostýor», M.Badaýewiň mekdep höwesjeňleri üçin niýetlän «Laçyn», «Pioneriň kasamy», «Keýik şahy» pýesalary-da dürli-dürli temalary öz içine alýar. G.Muhtarowyň «Täsin tebib», B.Hudaýnazarowyň «Baharyň demi» atly köp perdeli pýesalary çagalar dramaturgiýasynyň şowly ädimleri boldy.

Garagum temasyna bütin döredijiliginde içgin çemeleşen B.Hudaýnazarow çagalara niýetlän pýesalarynda Garagumda gudrat döredip, türkmen sährasyna jan beren edermen gurluşykçylaryň irginsiz zähmet netijeleri barada söhbet açdy.

N.Geldiýewiň teatr eserleriniň bäsleşiginde baýraga mynasyp bolan «Keçjal gyzjagaz» librettosynda zatlary aýawly saklamaýan biperwaý gyzjagaz tankyt edilýär. Sahna keşpleriniň üsti bilen çagalaryň aňyna ýetirilýän meseleleriň, eger olaryň doly manysynda janlandyrylan bolsa, näderejede gymmatynyň boljakdygy öz-özünden düşnüklidir.

Yetmişinji ýyllaryň çagalar edebiyatynda mekdep çeper höwesjeňleri üçin pýesalar ýetmezçilik edýärdi. Bu ýyllaryň türkmen çagalar dramaturgiýasynda A.Çopanow «Synçy», «Towşan bilen gaplaň», «Iki dost», «Ýaş gahryman», «Klasdaş BAM», «Salýut, Ýeňiş» ýaly bir perdeli pýesalaryny döretdi.

D.Oraýewiň türkmen halk döredijiliginiň täsirinde döreden «Betpäl şa, naýynsap döw we ogurlanan bagt hakda rowaýat» atly iri göwrümlü drama eserinde Adyl bilen Bagtyýaryň keşpleri ynandyryjy berlipdir.

W.Şibaýew bilen D. Oraýewiň «Ýatdan çykarmaryn» pýesasy segseninji ýyllaryň türkmen çagalar dramaturgiýasynda möhüm ähmiýete eýe boldy. Eserde çeper fantaziýanyň giň ýaýrawy, Serdaryň keşbiniň täsirlilikgi aýratyn belenilmäge mynasypdyr.

Garasyzlyk ýyllarynda türkmen çagalar dramaturgiýasynda H.Şirow, A.Çopanow ýaly awtorlar drama eserlerini döretdiler. Şolardan Hemra Şirowyň «Göroglynyň ýaşlygy» atly drama eseri uly terbiýeçilik ähmiýete eýe bolup, gowy baha mynasyp boldy.

Türkmen çagalar dramaturgiýasynyň beýleki edebi žanrlar bilen deň derejede ösüp bilmezliginiň sebäplerini şu ugurdan ýörite eser ýazýan awtorlaryň bolmazlygy, çagalar dramaturgiýasynyň aňyrdan gelyän kämil edebi däpleriniň ýoklugy bilen düşündirip bolar. Aslynda çagalar dramaturgiýasynda edil häzirki döwürde-de beýleki ugurlar bilen deňeşdirilende durmuş hakykatyny çuň beýan edýän, körpeleriň şu günki isleglerini ödeýän pýesalar ýetmezçilik edýär. Çeper keşp döretmek babatynda-da ol edebiýatyň ösüş derejesinden yza galýar.

Şonuň üçinem Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwrüniň ruhunda çagalar üçin täze-täze drama eserlerini döretmeklik döwürň wajyp meseleleriniň biri bolup durýar.

TÜRKMEN ÇAGALAR EDEBIÝATYNYŇ ÖWRENILIŞI

Edebiýaty öwreniş ylmy çagalar edebiýatynyň dörän döwründen başlap, onuň bilen çynlakaý gyzyklanyp ugrady. Bu ugurda ýerine ýetirilen ylmy işlerde türkmen çagalar edebiýatynyň döreýiş hem ösüş döwürleriniň bütin dowamynda ýüze çykan meseleler, ösüş aýratynlyklary, öz döredijiligini çagalar edebiýatyna bagyşlan ýazyjy-sahyrlaryň döredijiligi dogrusynda giňişleýin gürrüň edildi. Çagalar edebiýatyny öwrenmeklik işine entek düýpli bolmasa-da 30-njy ýyllaryň ikinji ýarymynda girişildi.

R.Alyýew bilen A.Ahundow-Gürgenliniň «Türkmen folklory we onuň hilleri», A.Kekilowyň «Folklor we ýazyjylar» atly halk döredijiliginden peýdalanylýan, çagalar üçin eser ýazmagyň zerurlygy dogrusynda mesele gozgaýan makalalaryny edebiýaty öwreniş ylmynda we edebi çeper tankytda bu ugurda ilkinji synanyşyklar hasaplamak bolar.

Uruşdan soňky ýyllarda R.Alyýew «Çagalar edebiýatynyň käbir meseleleri hakynda», N.Esenmyradow «Çagalara gerekli kitap», Ö.Abdullaýew «Çagalaryň real obrazlaryny döretmäge köp üns bermeli», K.Jumaýew «Ýaş okyjylar gowy-gowy eserlere garaşýarlar» makalalaryny döredip, edebiýatyň wajpylygy hakynda düýpli meselelere ýüzlendiler.

B.Şamyradowyň «Talap edijilik güýçli bolmalydyr», J.Orazowyň «Altyn hazyna», R.Durdyýewiň «Soňky ýyllaryň käbir powestleri» atly makalalary ýaş döredijiler üçin öwredijilik ähmiýetli bolupdy.

Çagalar edebiýatynyň meselelerini derňeýän ylmy häsiýetli işleriň aglabasy çagalar barada çeper eserleri döredýän ýazyjy şahyrlara degişli. B.Kerbabaýew, R.Alyýew, A.Ahundow –Gürgenli dagylar çagalar edebiýatynyň ilkinji ýyllarynda eýýäm bu işe höwesli girişdiler. Baryp 40-njy ýyllarda ýazyjy-şahyrlar B.Kerbabaýewiň «Türkmen sowet edebiýatynyň zerur wezipeleri», A.Aborskiniň «Çagalar üçin täze kitaplar», R.Alyýewiň «Çagalar edebiýatynyň käbir meseleleri hakynda», «Türkmen çagalar edebiýatynyň käbir ösüş aýratynlyklary barada», K.Berdiýewiň «Çagalar edebiýatyny hemme çäreler arkaly ösdürelmäge», G.Gurbansähadowyň «Çagalar üçin gowy kitaplar döretmeli» atly giňişleýin makalalarynda çagalar edebiýatynyň şol döwürdäki ýagdaýy, üstünlikleri, kemçilikleri barada pikir ýöredildi.

Entek çagalar edebiýatynda çeperçilik gözleglerini, onuň ösüşinde çykýan ýörelgeleri, çagalar ýazyjylarynyň döredijilik özboluşlylygyny aýdyňlaşdyrýan, ösüş ädimlerini yzarlaýan düýpli işler kemterlik edýärdi. Her niçigem bolsa çagalar edebiýaty bilen has içgin meşgullanyp başlan edebiýatçylar ýüze çykyp ugrapdy.

Dürli ýyllarda çagalar edebiýatynyň dürli-dürli döwürlerini öz içine alýan, olar barada pikir ýöredýän, bu edebiýaty özboluşly derňemäge çalyşýan makalalaryň ençemesi döredildi. A.Hojagulyýewiň belli çagalar ýazyjysy H.Ysmaýylowyň döredijiligini öz içine alýan monografiýasy, A.Kekilowyň, Ö.Abdyllaýewiň, A.Myradowyň, J.Allakowyň, G.Gurbansähedowyň, K.Jumayewiň, N.Hojageldiyewiň, K.Berdiyewiň, R.Durdyýewiň, K.Ataýewiň, D.Berdiyewiň, S.Gurbanowyň, A.Bekmyradowyň, N.Baýramowyň edebi makalalary çagalar edebiýatyna umumylykda baha bermeklige bagşlandy.

Çagalar edebiýaty bilen has içgin gyzyklanýan S.Gurbanow çagalar şygryýetindäki özgerişleri, kyssa gahrymanlarynyň häsiýetleriniň açylyşyndaky, çeper keşpleriniň işlenişindäki ýetmişinji ýyllaryň edebiýatyna mahsus bolan alamatlary, gözlegleri yzarlaýan makalalaryň birnäçesini döredip, bu möhüm meselä mynasyp goşandyny goşdy. Onuň «Çagalar poeziýasymy? Bir zat ýetenok», «Gar hem gar welin...» (1975), «Zamanamyzyň gahrymanlary» (1976), «Pelle hakyndaky oýlanmalar» (1977), «Täze tolkunlar» (1977), «Uzak ýyllaryň gözbaşynda» (1978), «Ýuwaş akym» (1979), «Çagalar edebiýatynyň uly ýoly» (1979), «Çagalar poeziýasy täsin bolmalydyr» (1980) makalalary awtoryň çagalar edebiýatynyň özboluşly aýratynlygyna gowy düşünýänligini, bu ugurdan jaýdar pikirleri orta atýanlygyny subut etdi. Aýratyn-da S.Gurbanowyň çagalar edebiýatyna uly güýç bolup goşulan ýaşlaryň döredijilik gözleglerini yzarlamaga yhlasly ýapyşdy. Bu bolsa ýaşlary dogry ýola gönükdirmekde-de zerurdy. Çagalar edebiýatynyň tankydy bilen ýörite gyzyklanýan şahyrlaryň orta çykmagy bolsa şu edebiýatyň öüsiniň her taraplaýyn giňelip barýandygynyň alamatydy.

Şol ýyllarda doganlyk halklaryň ýazyjylary we edebiýatçy alymlary türkmen çagalar edebiýatynyň ösüş menzilleri bilen ýakyndan gyzyklanyp, birnäçe çäreleri durmuşa geçirdiler. Şeýlelikde, ýurdu-myzyň çäklerinden daşda-da türkmen çagalar edebiýaty, türkmen çagalar ýazyjylarynyň döredijiligi baradaky makalalaryň ençemesi neşir edildi.

Türkmen çagalar edebiýaty hakynda dürli-dürli hem täsirli pikir ýöredilýän bu makalalaryň umuman tutuşlaýyn bolmasa-da türkmen çagalar edebiýatynyň şu günki ýagdaýy bilen okyjylary bilen tanyşdyrmakda ähmiýeti uludyr. Makalalarda çagalar edebiýatynyň ideýa-mazmuny, tematik ugry, çeperçilik gözelligi hakynda pikir ýöredilipdir.

Ýetmişinji ýyllarda türkmen çagalar edebiýatynyň meselelerini, problemlaryny düýpli derňeýän edebi makalalaryň hem birnäçesi döredildi. Saparmyrat Gurbanowyň «Çagalar edebiýatynyň meseleleri», «Çagalar edebiýatynyň uly ýoly», Baýram Sähedowyň «B.Kerbabaýew we halk döredijiligi», «B.Kerbabaýewiň çagalar poeziýasy barada» atly makalalarynda çagalar edebiýatynyň ýeten derejesi, gazanan sepgitleri, çagalar üçin eser döredýän ýazyjy-şahyrlarymyzyň döredijilik ussatlyklary dogrusynda giňişleýin gürrüň edildi.

Umuman alnanda, edebiýaty öwreniş ylmy türkmen çagalar edebiýatyny ylmy taýdan öwrenmek, oňa dogry ýollary salgy bermek babatda önjeýli işleri ýerine ýetirdi. Bu günki gün – Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwrüniň ruhunda çagalar edebiýatynyň öňünde durýan meseleleri ylmy taýdan aýdyňlaşdyrmak, ýetilen sepgitleri derňemek we umumylaşdyrmak döwrümiziň möhüm meseleleriniň biridir.

PEÝDALANYLAN EDEBIÝATLAR

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Meniň iň esasy we iň ygtybarly daýanjym halkym bolar. Interwýular, çykyşlar, gutlaglar. Aşgabat, 2007.
2. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Garaşsyzlyga guwanmak, Watany, halky söýmek bagtdyr. Aşgabat, 2007.
3. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Mälikgulyýewiç Berdimuhamedow. Gysgaça terjimehal. Aşgabat, Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2007.
4. *Abdyllaýew Ö.* Edebiýat teoriýasynyň esaslary. Aşgabat, 1985.
5. *Amangeldiyewa K.* Berdi Kerbabaýewiň çagalar prozasy. Aşgabat, 1988.
6. *Hojagulyýew A.* Hajy Ysmaýylowyň ömri we döredijiligi. Aşgabat, 1960.
7. *Janymkulow M.* Türkmen çagalar edebiýaty. Türkmenistanyň ýokary okuw jaýlarynyň studentleri üçin programma. Türkmenabat, 1991.
8. *Kekilow A.* Edebi žanrlar we edebi metod. Aşgabat, 1979.
9. *Kekilow A.* Söz sungaty. Aşgabat, 1973.
10. *Kekilow A.* Söz sylary. Aşgabat, 1975.
11. *Taňrygulyýew K.* Türkmen çagalar edebiýaty ösüş ýolunda. Aşgabat, 1971.
12. *Taňrygulyýew K.* Türkmen çagalar edebiýaty we halk döredijiligi. Aşgabat, 1970.
13. *Taňrygulyýew K.* Türkmen çagalar edebiýaty. Aşgabat, 1980.
14. *Taňrygulyýew K.* Uruşdan soňky türkmen çagalar edebiýaty. Poeziýa žanry. 1945-1960. Aşgabat, 1966.
15. Türkmen edebiýatynyň taryhy. VI tom, ikinji kitap. Aşgabat, 1984.
16. Türkmen sowet çagalar poeziýasynyň antologiýasy. Aşgabat, 1988.
17. *Белинский В.Г.* Полн.собр.соч. т. 4. М., Аşgabat, 1966.

MAZMUNY

Giriş	7
Çagalar edebiyatynyň maksady we wezipeleri.	
Çagalar edebiyatynyň özboluşly aýratynlyklary	10
Türkmen çagalar edebiyatynyň ilkinji çeşmeleri.....	14
Türkmen çagalar edebiyaty XX asyryň 20–30-njy ýyllarynda	19
Berdi Kerbabaýew (1894–1974)	23
Aman Kekilow (1912–1974).....	29
Türkmen çagalar edebiyaty Beýik Watançaýlyk urşy ýyllarynda (1941–1945).....	33
Agahan Durdyýew (1904–1947)	36
Nurmyrat Saryhanow (1906–1944).....	40
Rehmet Seýidow (1910–1955)	44
Hajy Ysmaýylow (1913–1948).....	51
Türkmen çagalar edebiyaty uruşdan soňky ýyllarda (1945-1959).....	58
Ata Gowşudow (1903-1953)	63
Beki Seýtäkow (1914-1979).....	67
Kerim Gurbanpesow (1929-1988).....	70
Türkmen çagalar edebiyaty XX asyryň altмышынjy ýyllarynda (1960-1969)	74
Allaberdi Haýydow (1929-1998).....	85

Ýagmyr Pirgulyýew (1929-2000).....	90
Nury Baýramow (1933-1993)	96
Aky Baýmyradow (1927-1973).....	100
Türkmen çagalar edebiýaty XX asyryň ýetmişinji ýyllarynda (1970-1979)	105
Gurban Çöliýew (1937-2002).....	111
Hudaýberdi Diwangulyýew (1941)	115
Azat Rahmanow (1946).....	121
Atamyrat Atabaýew (1948)	125
Rejepmyrat Durdyýew (1946-2003).....	132
Hemra Şirow (1950)	141
Agageldi Allanazarow (1948).....	150
Türkmen çagalar edebiýaty XX asyryň segseinji ýyllarynda (1980-1991)	154
Garasşyzlyk eýýamynyň türkmen çagalar edebiýaty	162
Türkmen çagalar dramaturgiýasy	167
Türkmen çagalar edebiýatynyň öwrenilişi	169
Peýdalanylýan edebiýatlar	173

Begenç Hydyrow, Durdymyrat Rejepow

TÜRKMEN ÇAGALAR
EDEBİYATY

Ýokary okuw mekdepleri üçin
okuw kitaby

Redaktor	<i>H. Sapargulyýew</i>
Teh. redaktor	<i>O. Nurýagdyýewa</i>
Surat redaktory	<i>G. Orazmyradow</i>
Neşir üçin jogapkär	<i>T. Sadykow</i>
Korrektorlar	<i>M. Atanyýazowa, M. Agageldiyewa, A. Kiçiyewa</i>

Çap etmäge rugsat edildi 20.05.2015. Ölçegi 60x90 $\frac{1}{16}$.
Edebi garniturasy. Şertli çap listi 11,0. Şertli reňkli ottiski 24,25.
Çap listi 11,0. Hasap-neşir listi 10,21. Sargyt. № 3046 Sany 1500.

Türkmen döwlet neşirýat gullugy.
744000. Aşgabat. Garaşsyzlyk şaýoly, 100.

Türkmen döwlet neşirýat gullugynyň Metbugat merkezi.
744004. Aşgabat. 1995-nji köçe. 20.